

Швецкая арганізацыя Mipu і Арбітражу
(Svenska Freds)
Праваабарончы цэнтр “Вясна”
(Беларусь)

Пытаньні талерантнасці: гісторыя, сучаснасць, перспективы

Менск
2005

*Кніга выдадзеная ў межах сумеснага праекту
Праваабарончага цэнтру “Вясна” (Беларусь)
і Швецкай арганізацыі Mіru і Арбітражу
(Svenska Freds) “Пытаныні талерантнасці
ў беларускім грамадзтве і съвеце”*

Рэдактар:

Тацяна Рэвяка

Падрыхтоўка тэкстаў:

Марыя Савушкіна

Тацяна Сынітко

Ірына Макавецкая

Пераклад тэкстаў з англійскай

і рускай моваў:

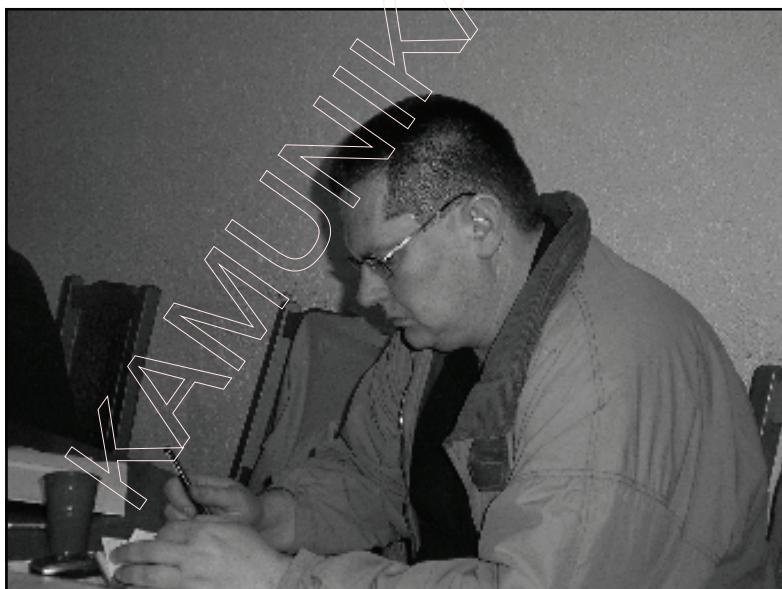
Алена Лапцёнак

Аркадзь Буркоў

Праект вокладкі:

Віктар Корзун

*Томашу Вацку
прысьвячаеца*

*Томаш Вацка. Апошняя сустрэча.
Раўбічы 2 траўня 2003 г.*

Томаш Вацка, сябра Нарвежскага Хельсінкскага камітэту, актыўна супрацоўнічаў і сябраваў з Праваабарончым цэнтрам “Вясна”. 1-3 траўня 2003 году ён прыязджаў у Беларусь і браў удзел у міжнароднай канферэнцыі “Пытаныні забесьпячэньня роўнасці этнічных, культурных і іншых меншасціяў у краінах Еўропы”. Гэта быў апошні раз, калі мы з ім бачыліся.

Праз месяц, у пачатку чэрвеня, Томаша Вацкі ня стала...

Вестка пра съмерць нас балюча ўразіла. Няшмат такіх людзей на Захадзе, як Томак, шчырых, адкрытых, сапраўды хварэющих за дэмакратыю ў Беларусі. Разуменюю ім сітуацыі ў Беларусі спрыяла тое, што і сам ён яшчэ ў 80-я гады, жывучы ў Польшчы, браў актыўны ўдзел у “Салідарнасці” і агулам адседзей за сваю палітычную дзейнасць за кратамі больш за два гады.

Пераехаўшы на пачатку 90-х з сям'ёю ў Нарвегію, ён дапамагаў, а часта і абараняў там інтарэсы дзівюх пакрыўджаных нацыяў былога Савецкага Саюзу – беларусаў і чачэнцаў. З яго ініцыятывы ў 2001 годзе ў Осла былі арганізаваныя дзьве канферэнцыі па Беларусі, на якіх прысутнічалі прадстаўнікі беларускіх апазіцыйных дэмакратычных партый і няурядавых арганізацый. Ён выступаў у ролі эксперта па беларускіх спраўах у нарвежскіх СМИ, а таксама перад нарвежскім урадам. Такія гонны інтарэс да Беларусі тлумачыўся яшчэ тым, што маці ягонага паходзіла з Гродна.

Будучы гісторыкам па адукацыі, ён цікавіўся гісторыяй і культурай Беларусі, добра разумеочы постсавецкія праблемы ў нацыянальным разьвіцці. Кожны раз, бываючы ў Беларусі, ён адведваў Куррапаты.

Гэтая кніжка – нашая даніна памяці Томашу Вацку.

Фрагмент выступу Томаша Вацкі падчас міжнароднай канферэнцыі “Пытаныні забесьпячэння роўнасці этнічных, культурных і іншых меншасцяў у краінах Еўропы”:

“На працягу 20-га стагодзьдзя стаўленыне да нацыянальных меншасцяў у Нарвегіі мянялася. Цяпер у Нарвегіі ўсе нацыянальныя меншасці атрымліваюць грошы на падтрымку сваёй культуры. Але так было не заўсёды. Яшчэ да 70-х гадоў 20-га стагодзьдзя ўрад Нарвегіі веў жорсткую палітыку ў адносінах да нацыянальных меншасцяў. Напрыклад, існаваў закон, што арэндаваць зямлю маглі толькі людзі, якія размаўляюць па-нарвежску. Праводзілася дзяржаўная палітыка, накіраваная на асіміляцыю, — прадстаўнікам нацыянальных меншасцяў не дазвалялі размаўляць на роднай мове, стваралі школы, дзе дзяцей навучалі выключна на нарвежскай мове.

Адной з нацыянальных меншасцяў, якая падвяргалася дыскрымінацыі, зьяўляліся цыганы. Яны вандравалі па ўсёй краіне. Былі прынятыя дзяржаўныя праграмы, якія былі накірваныя на тое, каб прымусіць цыганоў весьці асадлы лад жыцця. Іх лічылі непаўнавартаснымі людзьмі. Да тых, хто не хацеў падпарадкоўвацца законам і жыць у адным месцы, уводзіліся асабліва жорсткія меры. Так, у трывалыя гады Нарвежскі парламент прыняў закон аб стэрэліза-

цыі. Рэальнасцю сталі факты, калі стэрэлізацыі падвяргаліся жанчыны. Да некаторых, каго лічылі крымінальнымі элементамі, ужывалі іншыя метады медыцынскага ўмяшальніцтва – лабатамію. І гэтая практика, на жаль, працягвалася да 70-х гадоў 20-га стагодзьдзя. У 1951 годзе ўрад прыняў расэйскае паводле якога цыганам забаранялася мець коней і вандраваць. Мэтай гэтага было заснаванье “прыстойнага, чыстага грамадзтва”, у якім усе былі б “аднолькава добрыя”. Варта падкрэсліць, што гэтая палітыка скончылася ў канцы 70-х гадоў. Цяпер урад Нарвегіі ўсьвядоміў свае памылкі і зъмяніў палітыку. І ўсе гэтыя людзі, якія пацярпелі ў тыя гады, могуць атрымаць матэрыяльную кампенсацыю ад дзяржавы. Але ніякіх грошай ня хопіць, каб кампенсаваць тое, што ў іх няма дзяцей”.

КАМПАНИЯ

УСТУП

Гэтая кніжка зьяўляеца вынікам сумеснага праекту “Пытаньні талерантнасці ў беларускім грамадзтве і съвеце”, над якім на працягу 2003-2004 гадоў працавалі Швецкая арганізацыя Miry i Арбітражу (Svenska Freds) і Праваабарончы цэнтр “Вясна” (Беларусь). У межах гэтага праекту прайшлі дзівве канферэнцыі з удзелам як беларускіх, так і замежных экспертаў (швецкіх, нарвежскіх, польскіх і г.д.), і чатыры рэгіянальныя семінары – у Магілёве, Брэсце, Наваполацку і Гомелі.

Талерантнасць ва ўсіх яе праявах стала асноўнай тэмай дыскусіяў удзельнікаў сустрэчаў. Абмяркоўвалася, як трэба захоўваць сваю тоеснасць і паважаць тых, чый лад жыцця і съветапогляд адрозніваюцца ад твайго, якім чынам можна пазыбегнуць нецярпімасці ў розных яе праявах – гамафобіі, ксенафобіі, вырашыць канфлікты, народжаныя гэтымі адразыненнямі.

Чаму менавіта гэтая тэма была абраная для вывучэння беларускімі праваабаронцамі і швецкімі міратворцамі? Бралася пад увагу, што ў постсавецкіх краінах, да якіх адносіцца і Беларусь, ва ўмовах пераходнага грамадзтва праблема разъвіцьця талерантнасці як способу перадухілення канфліктаў даволі вострая. Краіны перажываюць мноства пра-

лемаў, у тым ліку – звязаных з неабходнасцю пераадолення стэрэатыпаў сацыяльнай і этнічнай нецярпімасці, якія існуюць у масавай съядомасці, часта правакуючы вострыя канфлікты.

Улічваўся і той аспект, што Беларусь стала суседкай Еўрапейскага Союзу, дзе існуюць распрацаваныя і эфектыўна ўжывальныя стандарты правоў нацыянальных, рэлігійных ды іншых меншасцяў.

Выявілася, што праблемы суіснаванья ў беларускім грамадстве розных групаў – нацыянальных, рэлігійных, культурных, сацыяльных і іншых – не вырашаныя, а хутчэй прыглушаныя. Падчас працы над праектам канцэнтравалася ўвага менавіта на гэтых праблемных ситуацыях, якія патэнцыйна могуць быць небясьпечнымі для сацыяльнай стабільнасці грамадства. Каб іх прадухіліць, – гэтыя пагрозы трэба ведаць.

Цікавым аказаўся вопыт дэмакратычных еўрапейскіх краінаў, іх разуменне талерантнасці і магчымасцяў вырашэння канфліктаў. У гэтым сэнсе прыклад, які презентавала Svenska Freds, можа быць для Беларусі павучальным. Па швецкіх законах трэба паважаць тых, чый лад жыцьця і сьветапогляд адрозніваюцца ад твойго, але, на жаль, у жыцьці не заўсёды так бывае. Таму і для Svenska Freds наш сумесны праект быў вельмі цікавым і карысным. Беларусь павінная праісьці свой шлях, але мы павінныя ведаць, што існуюць цывілізаваныя, дэмакратычныя, негвалтоўныя шляхі пераадолення нецярпімасці, вырашэння канфліктаў, якія існуюць у грамадстве.

Паўліна Клюге — Svenska Freds

Таяня Рэвяка — Праваабарончы цэнтр “Вясна”

P.S. У кнізе зъмешчаныя даклады, якія прагучалі на канферэнцыях і семінарах, інтэрвью з дакладчыкамі, а таксама іншыя матэрыялы на дадзеную тэматыку, падрыхтаваныя Праваабарончым цэнтрам “Вясна”.

**“ЛЮБІШ СВАЁ, ПАВАЖАЙ І ЧУЖОЕ.
ЛЮБІШ ЧУЖОЕ, ШАНУЙ І СВАЁ...”**

*Валянцін Стэфановіч,
юрыст*

Памятаю, як падчас выкладаньня ў Беларускім гуманітарным ліцэі курсу, прысьвечанага правам чалавека, я прапанаваў вучням цікавы эксперымент. Кожны мусіў напісаць на паперцы тое, што ён любіць, і назваць нейкую асаблівасць сваёй зынешнасці. Напрыклад: я руды і я люблю марозіва, а ён чарнявы і любіць катоў. Урэшце, калі ўсе паперкі былі сабраныя, атрымалася, што кожны з нас валодае нейкімі ўласцівымі толькі яму асаблівасцямі і прыхільнасцямі, некаторых было болей, некаторых меней, але ў той самы час кожны ўяўляў пэўную меншасць. Пры гэтым усе вучні разам суіснавалі ў адным калектыве. У нейкім сэнсе атрымалася міні-мадэль грамадзтва.

На пачатку 90-х гадоў у Беларусі актыўна ўжываўся тэрмін “талерантнасць”. Пры гэтым вельмі часта ў гэты тэрмін укладаўся іншы сэнс. Талерантны беларус – абыякавы да іншых і ў першую чаргу — да сабе, свайго лёсу, лёсу сваёй нацыянальной культуры, мовы, краіны. Хаця насамрэч талерантнасць азначае іншую, актыўную грамадзянс-

кую пазіцыю і, безумоўна, зъяўляеца здабыткам сапраўды дэмакратычнага, адукаванага і высьпелага грамадзтва.

Увогуле талерантнасць наўпрост звязаная з асновамі тэорыі правоў чалавека: усе народжаныя роўнымі і маюць роўныя права незалежна ад іх нацыянальнай, рэлігійнай ці сацыяльнай прыналежнасці. Сёньня талерантнасць – гэта элемент сучаснай культуры, культуры стасункаў паміж людзьмі, паміж грамадзянамі і дзяржавай. Талерантнасць – гэта каштоўнасць і сацыяльная норма грамадзянскай супольнасці, якая прайаўляеца ў праве ўсіх грамадзянаў быць рознымі: забесьпячэнні ўстойлівай гармоніі паміж рознымі канфесіямі, палітычнымі, этнічнымі, сацыяльнымі і іншымі групамі; павазе да разнастайнасці розных суսветных культур, цывілізацый і народаў; гатоўнасці да разумення і супрацоўніцтва з людзьмі, якія рознічаюцца зьнешне, мовамі, перакананнямі, звычаямі і веравызнаннямі. Менавіта талерантнае грамадзтва – гарантныя ўстойлівага развіцця дзяржавы, гарантныя грамадзянскага кансэнсу і дыялогу.

Адпаведна, недэмакратычныя краіны культивуюць у грамадзстве ксенафобію, страх перад “іншымі”. У такіх краінах улады часта знаходзяць прычыны бедаў і няўдачаў у пошуках унутраных ворагаў, у ролі якіх могуць быць і палітычныя апаненты, і прадстаўнікі пэўных нацыянальных, расавых, рэлігійных ці сацыяльных групаў. У сувязі з tym, што ў такіх краінах бракуе незалежнай інфармацыі, грамадзкага дыялогу, грамадзкія супольнасці знаходзяцца пад моцным уплывам самых розных стэрэатыпаў. Рэжымы вельмі актыўна выкарыстоўваюць гэтыя стэрэатыпы ў сваіх карыслівых мэтах, мэтах утрыманья бязьмежнай улады.

Тыповым такім грамадзтвам можна назваць СССР — доўгі час зачыненую краіну, з жорсткім таталітарным рэжымам, з адзінай пануючай камуністычнай ідэалогіяй, адзінай палітычнай партыяй — КПСС. У СССР не было месца для іншадумцаў — усе яны ў розныя часы былі ворагамі народу, “адшчапенцамі”, антысацыяльнымі элементамі. Неталерантнасць савецкіх людзей да “іншых” была амаль дзяржаўнай ідэалогіяй і глыбока засела ў галовах савецкіх людзей. Памятаце знакамітае: “Сегодня он играет джаз, а завтра Родину про-

даст”? А паляваныні камсамольцаў на “валасацікаў” і “стылягаў”? З гэтай нагоды ўзгадваецца выпадак зьбіцьця “афганцамі”, нацкаванымі съпецслужбамі, беларускамоўнай моладзі, якая праводзіла народнае съвята “гуканыне вясны” ў цэнтры Менску ў 1985 годзе. Іх жорстка зьбівалі таму, што яны размаўлялі па-беларуску, былі “іншымі”, “нефармаламі”, “нацыяналістамі”.

Перад самым распадам СССР у 1991 годзе нацыянальныя і сацыяльныя супярэчнасьці ў шэрагу рэгіёнаў вялікай краіны прывялі да адкрытых праяваў ксенафобіі, ваяўнічага нацыяналізму, шавінізму. Шмат у чым гэта стала вынікам той нацыянальнай палітыкі, якая доўгія гады праводзілася кіраўніцтвам СССР. Разам усе гэтыя фактары прывялі да ўзброеных канфліктаў на нацыянальнай і рэлігійнай глебе ў некаторых рэгіёнах СССР: Нагорна-Карабахскі канфлікт, Прыднястроё, Абхазія, праблемы, звязаныя з туркамі-месхецінцамі ў краінах Сярэдняй Азіі і інш. Гэтыя канфлікты суправаджалаіся людзкімі стратамі, падчас іх актыўна выкарыстоўваліся старыя нацыянальныя стэрэатыпы, чуткі і г.д.

Беларусь на гэтым фоне зьяўляецца краінай, дзе востра не стаяць пытаныні міжнацыянальных і міжрэлігійных стасункаў. Але ці можна ў сувязі з гэтым съцвярджаць, што нашае грамадзтва дужа талерантнае і што ўрад Беларусі праводзіць талерантную палітыку да розных меншасцяў, прадухіляе праявы дыскрымінацыі ў адносінах да іх, усяляк прапагандуе паважнае стаўленье да іх з боку іншых грамадзянаў?

Заўсёды съцвярджалася, што беларусы спрадвеку былі народам талерантным і цярпімым да іншых нацыянальнасцяў і рэлігійных групаў.

Шмат у чым з гэтым тээзісам можна пагадзіцца: сапраўды, беларусы на працягу стагодзьдзяў суіснавалі з рознымі нацыянальнымі і рэлігійнымі групамі на адной тэрыторыі, суіснавалі пераважна мірна. І гэта сапраўды вялікі здабытак нашага народу і нашай гісторыі. Аднак былі ў нашай гісторыі і выпадкі супрацьстаяннія каталіцкай і праваслаўнай, а пазней і ўніяцкай цэрквой, факты антысеміцкага зъвесту.

Тыповым прыкладам дзіўнай неталеранцыі беларусаў можна назваць неталерантнасць “гарадзкіх” беларусаў да беларусаў “калгасынікаў” – выхадцаў з сельскай мясцовасці. Безумоўна, гэтая зьява шмат у чым была вынікам палітыкі русіфікацыі беларусаў, якая праводзілася ў БССР, прычым грунтавался яна ня толькі на сацыяльных, а ў большай ступені на моўных адрозненіях. Менавіта гэта і прывяло да аднаго з самых асноўных комплексаў непаўнавартасці сучасных беларусаў – комплексу нацыянальнага самаадмаўлення, нацыянальной і моўнай недасканаласці ў съядомасці большасці беларусаў. Вось і А.Лукашэнка, зьяўляючыся самым тыповым прадстаўніком генерацыі савецкіх беларусаў, аднойчы сказаў, што ў съвеце ёсьць толькі дзяўнікі мовы: руская і англійская, а на беларускай мове нельга выказаць высокіх думак.

Калі вярнуцца да сучаснай сітуацыі ў Беларусі, дык можна прыгадаць даволі частыя за апошня гады выпадкі зьбіцця замежных студэнтаў, праявы антысемітызму, рэлігійнай нецярпімасці, нецярпімасці да пэўных сацыяльных слоў насељніцтва, да іншадумства.

Безумоўна, на ўзроўні Канстытуцыі Беларусі і іншага нацыянальнага заканадаўства ўсім меншасцям краіны гарантаваныя роўныя права. Але што мы бачым на практыцы? Апошнія зъмены ў закон аб рэлігіях прывялі да таго, што некаторыя рэлігійныя плыні падвяргаюцца сур'ёнай дыскрымінацыі. Атрымліваецца, што адна царква зъяўляецца больш “традыцыйнай” за іншыя. Святароў адной царквы дапускаюць да служэнья ў войска, а іншым не дазваляюць праводзіць набажэнствы нават у прыватных кватэрах, таму што яны “нетрадыцыйныя” і незарэгістраваныя.

У першую чаргу дыскрымінацыя закранула некаторыя групы пратэстанцкіх цэрквеў, крышнаітаў, індуістаў. Пры гэтым у грамадзтве трывае сталая думка пра тое, што ўсе яны “сектанты”, якія нясуць шкоду грамадзству, шмат хто лічыць, што іх наогул трэба забараніць. Фіксуюцца таксама выпадкі антысемітызму, непрыязнага стаўлення да іншых нацыянальных меншасцяў. Апошнім часам у Беларусі актывізаваліся групы гэтак званых скінхэдаў — моладзевых

груповак, якія пропагандуюць расавую і нацыянальную не-цярпімасьць. У Віцебску, Гомелі, Менску былі выпадкі нападаў скінхэдаў на замежных студэнтаў. Кітайскія студэнты нават былі вымушаныя зъянрнуцца ў амбасаду КНР з просьбай забяспечыць іх бяспеку. Студэнты-замежнікі Менскага медінстытуту правялі пікет з нагоды пастаянных нападаў на іх групаў скінхэдаў. У Гомелі на глебе расавай розні ў адным з інтэрнатаў для замежных студэнтаў быў забіты 18-гадовы жыхар гораду. У Віцебску ўпершыню да крымінальнай адказнасці за злачынства, зъдзейсненае на глебе нацыянальнай і расавай варожасці, былі прызначытыя некалькі грамадзянаў Беларусі, удзельнікаў скінхэдаўскіх груповак, якія рэгулярна займаліся зьбіццём студэнтаў з краінаў Афрыкі і Азii.

Вядома, асноўная задача дзяржаўнай улады ў такіх выпадках — прадухіляць падобныя злачынствы, праводзіць іх своечасовую прафілактыку. Вялікую ролю ў пропагандзе ідэяў талерантнасці маглі бы адыграць няўрадавыя арганізацыі і незалежныя сродкі масавай інфармацыі. Аднак у сённяшній сітуацыі, калі большасць НДА і незалежных СМІ ліквідаваныя ўладамі, праводзіць падобную працу амаль немагчыма.

На жаль, трэба адзначыць, што ў краіне ізноўку шукаюць унутраных ворагаў, навешваюць ярлыкі, ствараюць фальшывыя стэрэатыпы. І гэта тычыцца ня толькі палітычных апанентаў рэжыму. Апошнім часам можна пачуць і негатыўныя выказваныні на адрас некаторых групаў меншасцяў. Зноўку, як у савецкім мінульым, гучаць слова пра тое, што польская меншасць зъяўляеца своеасаблівой пятай калонай у Беларусі, а выдавецтва “Праваслаўная кніга” другуе кнігу “Вайна па законах подласьці”, якая ўтрымлівае адкрытыя антысеміцкія выказваныні. Дзяржава актыўна пачынае ўмешвацца ў дзейнасць арганізацый нацыянальных меншасцяў, нараджаючы нікому непатрэбныя міжнародныя канфлікты і напружанье з суседнімі краінамі.

Сітуацыя з “Саюзам палякаў на Беларусі” таму яскравы прыклад. Дзяржава ў асобе Міністэрства юстыцыі спачатку вырашае за сяброў гэтага аб'яднання, хто будзе іхнім кіраў-

ніком, не прызнаючы зъезд, на якім было абранае новае кіраўніцтва. Затым па дзяржаўным тэлебачаньні дэманструюць прапагандысцкі фільм “Хто замовіў Саюз палякаў”, у якім “выкryваеца варожая сутнасць” гэтай арганізацыі. Вядома, што такія дзеянні ўладаў не ідуць на карысць польска-беларускім стасункам, ствараюць у грамадстве вобраз ворага ў выглядзе польскай нацыянальнай меншасці. У выніку ўрад Польшчы забараняе ўезд у краіну шэррагу чыноўнікаў Беларусі, у тым ліку і міністру юстыцыі Галаванаву.

Роля дзяржавы ў прапагандзе талерантнасці вельмі вялікая, аднак трэба адзначыць, што шмат у чым гэта залежыць яшчэ і ад элементарнай асабістай культуры кожнага чалавека. Праявы неталерантнасці можна сустрэць і ў краінах сталай дэмакратыі. Перадоленне стэрэатыпаў залежыць ад цябе самога. Прыйгайдце, хіба вы ніколі не адчувалі нічым неабгрунтаваную непрыязнасць да чалавека толькі таму, што ён “іншы”, не такі як вы, як усе? Магчыма, вы адчувалі непрыязнасць да пэўнай нацыянальнай сацыяльной групы. Упэўнены, што большасць з вас адкажа: так.

Мы вельмі часта знаходзімся ў палоне распаўсюджаных у грамадстве стэрэатыпаў і не задумваемся пра тое, што чалавек у залежнасці толькі ад ягоных асабістых якасцяў, а не ад ягонай нацыянальнай, рэлігійнай ці сацыяльной прыналежнасці, зьяўляеца добрым ці дрэнным. Неталерантныі, агрэсіўныі бываюць ня толькі скінхэды, імі могуць быць і хатнія гаспадыні. Колькі разоў даводзілася чуць у прыватных гутарках, у кампаніях, як якое-небудзь дзяўчыною хлапчук лёгка ўжываюць абразылівые слова “хахлы”, “хачыкі” і г.д. Яны не задумваюцца над тым, што гэтым можна пакрыўдзіць чалавека, які будзе побач.

“Любіш сваё, паважай і чужое. Любіш чужое, шануй і сваё” – съпяваюць у адной з песень украінскі гурт “Скрабін” і беларускі “Крамбамбуля”. І гэта сапраўды добры жыцьцёвы дэвіз, дэвіз талерантнасці.

ТАЛЕРАНТНАСЦЬ = ЦЯРПІМАСЦЬ = ЦЯРПЛІВАСЦЬ?

*Каевальчук Тацияна,
юрыст*

У сучасным шматкультурным грамадзтве кафмортна будзе сябе адчуваць толькі чалавек, які не хварэе “герметызмам душы” і гатовы аддаць перавагу невычарпальняй разнастайнасці перад манатонным паўтарэннем.

Хосэ Артэга-і-Гасэт

Мэтай гэтага артыкулу не зьяўляецца раскрыцьцё ўсіх магчымых тэарэтычных і практычных проблемаў талерантнасці ў Беларусі. Гэта — спроба кінучы грамадзкі позірк на проблему, якая ўяўляецца цікавай і неадназначнай, і дасьледваньне якой, мяркуеца, мае вялікае значэнне для са-майдэнтыфікацыі беларусаў і гарманічнага разъвіцця беларускага грамадзтва.

“Дык якія вы, беларусы? Чым адрозніваецся ад іншых?” – на такое пытаньне вялікая колькасць абывацеляў-беларусаў адказвае: “Мы – людзі талерантныя”. Праўда, ёсьць і іншшая частка, якая адказвае аналагічна, аднак дадае да прыметніка “талерантныя” ўдакладненне “занадта” і выказваеца ўжо з выражам жалю на твары і ўнутраным пачуцьцём

сораму, замяшаным на трывалай непрыязнасці да сябе як прадстаўніка народу.

На першы погляд, так і ёсьць — талерантныя. Беларускія афіцыйныя СМІ ў адзін голас і пастаянна, неафіцыйныя — паасобку і перыядычна высьвятляюць талерантнасць беларусаў, прызнаючы наяўнасць і яркую выразнасць гэтай рысы ў менталітэце беларусаў за аксіёму. Прычым звычайна ня робіцца спробаў даць азначэнне той талерантнасці, якую маюць на ўвазе аўтары артыкулаў і інтэрнэтаўскіх постаў, паняцце вымалёўваецца асацыятыўна і зводзіцца ў станоўчым рэчышчы да цярпімасці і загадкавай беларускай памяркоўнасці, а ў негатыўным — да гіпертрафаванай цярплівасці, абыякавасці, здольнасці прыстасоўвацца да любых умоваў, агульнай ці сітуацыйнай канформнасці. Устойлівая, сканструяваная за дойгія часы ідывалагема пастаянна падтрымліваецца і вельмі рэдка падвяргаецца крытычнаму анализу.

На сайце www.prezident.gov.by, афіцыйным рупары прэзідэнта Рэспублікі Беларусь і правадніку ягонага разумення асаблівасцяյ і арыентыраў жыцця краіны, можна знайсці менавіта такое аксіёматычнае стаўленне да беларускай талерантнасці. Так, у сьпісе выступаў кіраўніка дзяржавы за 2003 год знаходзіцца цікавы даклад на семінары кіруючых работнікаў рэспубліканскіх і мясцовых дзяржаўных органаў па пытаннях удасканалення ідэалагічнай працы. У разыдзеле “Беларусь і беларусы ў сучасным съвеце. Съвестапоглядная аснова беларускай дзяржаўнай ідэалогіі” Аляксандр Лукашэнка, канстатуючы кансерватыўны склад беларускага харектару, выказвае такую думку, што “дзякуючы сваім нацыянальным якасцям, а менавіта талерантнасці, “памяркоўнасці”, нясьпешнасці, асьцярожнасці, а таксама гістарычнаму досьведу (беларусы, як заходні фарпост Расіі ў выніку контактаў з Захадам даўно выпрацавалі ў сабе імунітэт супраць іншацивілізацыйнага ўплыву), беларускі народ не дазваляе зачарараваць сябе прыгожай дэмагогіяй пра ліберальныя каштоўнасці”. При гэтым падкрэсліваецца, што пазначаныя вышэй рысы ўласцівыя беларусам ад прыроды. Вызначэння талерантнасці аўтарам дакладу не даецца, аднак падкрэсліваецца пасіўна-абарончае сэнсавае напаўненне-

не слова, гэтая рыса падаецца як прыродны і слушны спосаб мірнай абароны беларусаў ад быццам бы шкодных і небяспечных іншакультурных узьдзеянняў.

Як аказваецца, такое разуменьне, за пэўнымі выключэннямі, пануе фактычна і ў галовах значнай колькасці шартавых беларусаў.

У якасці ілюстрацыі можна зьвярнуцца да вынікаў тых нешматлікіх дасьледваньняў праблемаў талерантнасці, якія праводзіліся ў Беларусі, напрыклад, дасьледваньняў навуковага калектыву “Славяне” Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэту, праведзеных у 1998 годзе і презентаваных на міжнароднай навуковай канферэнцыі “Менталітэт усходніх славянаў: гісторыя, сучаснасць, перспектывы” ў 1999 годзе ў Гомелі. Навукоўцы правялі апытаньне беларусаў, украінцаў і расіянаў – жыхароў адпаведна Гомельскай, Чарнігаўскай і Бранскай абласцей. Усім рэспандэнтам задавалася пытанне: “Ці лічыце Вы беларусаў талерантнымі?” без якога-небудзь тлумачэння самога гэтага паняцця. У выніку аказалася, што талерантнымі беларусаў лічаць 52,9% жыхароў Гомельшчыны, 34,7% апытаных украінцаў і 25% расіянаў.

Зыходзячы з таго, што больш за 50% беларусаў палічылі сябе за талерантную нацыю, можна хаця б прынцыпова, не прэтэндуючы на вялікую дакладнасць, меркаваць, што пры апытаньні пра найбольш тыповыя рысы беларускага характару беларусы таксама адной з першых узгадаюць славутую талерантнасць. Такое дасьледванье было праведзенае ў канцы 90-х гадоў, і ягоныя вынікі таксама былі прадстаўленыя на пазначанай вышэй канферэнцыі дасьледчыкам Л.А.Агеевай. Пры апытаньні падчас дасьледваньня беларусы адзначылі 115 тыповых рысаў суграмадзянаў, з іх найбольш часта ўзгадваліся (прывядзэм 9 самых папулярных): цярплівасць, гасціннасць, спакой, дабрыня, працаалюбівасць, розум, маруднасць, нерашучасць, пасіўнасць.

Можна працягваць і далей, але талерантнасць беларусаў не ўзгадаў, зыходзячы з вынікаў, практична ніхто. Узынікае абрэзкаванне пытаньне: а чаму? Мяркуецца, што на самрэч рэспандэнты яе ўзгадалі, але – не вызначаючы асобна, а звычайна асацыюючы, у першую чаргу, з пасіўнай цяр-

плівасьцю. Магчыма, менавіта таму, што цярплівасьць – не ва ўсіх выпадках добрая якасьць, апытаныя ўзгаданым вышэй навуковым калектывам “Славяне” беларусы паставілі талерантнасцьць = цярплівасьць у съпісе пазітыўных рысаў менталітэту толькі на 16-е месца з 20-ці першых (за кошт таго, што як пазітыўную якасьць талерантнасць адзначыў толькі 51,9% беларусаў, як нейтральную – 12,5% апытавых, а як негатыўную – 29,9%).

Аднак талерантнасцьць – ні ў якім разе не сіонім цярплівасьці і нават не сіонім цярпімасьці. І добра тое, што трапляеца ў публічных выказваньнях разуменне гэтага паняцця ў значна больш широкім сэнсе.

Так, у адным з нумароў часопісу “Беларусь” за 1994 год аўтар артыкулу “Высакародныя рысы талерантнасці” сп. М.Касцюк, разглядаючы асаблівасьці менталітэту беларуса, хоць не падвяргаў сумневам існаванье такой адметнай яго характеристыкі і судносцю яе ў першую чаргу з цярпімасьцю, заўважаў, што талерантнасцьць трэба звязваць яшчэ і з раззвітым пачуцьцём годнасці, уменнем пастаяць за свае нацыянальныя, агульнанародныя і дзяржаўныя інтарэсы.

На неадэкватнасць падыходаў да талерантнасці як да цярплівасьці ці цярпімасьці, широка пашыраных у беларускай грамадзкой думцы і пабытовых развагах, звяртаюць увагу і стваральнікі беларускага інтэрнэт-часопісу “Наша меркаванье”. У артыкуле, прысьвежаным талерантнай палітыцы, адзін з аўтараў рэсурсу, сп. А. Панькоўскі, слушна заўважае, што з талерантнасцю ў нашым грамадзстве стала асацыявацца ў асноўным палітычная **ляяльнасць**, якая разумееца асаблівым чынам. І гэта сапраўды зьяўляеца праблемай. Бо такое азначэнне ня мае реальная да талерантнасці аніякага дачыненьня. І такі падыход да разуменія талерантнасці зьяўляеца нават шкодным, бо ён пазбаўляе гэту рысу той універсальнай грамадзкой каштоўнасці, якой яна сапраўды валодае ў вачах усёй сусьветнай супольнасці. Таму, у першую чаргу, неабходна разабрацца ў паняцці.

Так, гістарычна ў многіх культурах слова “талерантнасць” склалася і замацавалася ў мовах як сіонім цярплівасьці і цярпімасьці. Можна ўзгадаць лацінскае tolerantia,

якое перакладаецца і як “цярплівасьць”, і як “цярпімасьць”, нямецкае die Toleranz, французскае tolerance – усё гэта най-перш – сінонімы “цярпімасьці”.

Цярпімасьць, у сваю чаргу – адно з словаў, утворных ад дзеяслова “цярпець”. Вядомы мовазнаўца У. Даль укладаў у гэтае слова пасіўную абарончую накіраванасьць і вельмі шырока вызначаў яго сэнс, у прыватнасці, тлумачыў яго як “выносіць, зносіць, мацавацца, трывацца, чакаць чагосьці лепшага, пакутваць, не съпяшаць...” Гэты пасіўны акцэнт укладаецца і ў азначэныні талерантнасці, якія ўжываюцца ў розных галінах сучаснай навукі.

Так, напрыклад, у эколагаў талерантнасць – гэта здольнасць арганізмаў пераносіць пэўную амплітуду хістанняў фактараў асяродзьдзя ад аптымальных для іх, пры гэтым расці і памнажацца.

Можна прывесці таксама прыклад медыкаў, у якіх тэрмін “талерантнасць” ужываецца ўжо ў іншых, розных значэннях. У імунолагаў, у прыватнасці, гэта азначае “цярпімасьць” імуннай сістэмы арганізму да перасаджаных інародных тканак. У таксікалогіі і фармакалогіі тэрмін “талерантнасць” азначае паніжэнне адчувальнасці да таксічных і фармакэўтычных прэпаратаў (напрыклад, да наркотыкаў).

Аднак мы разважаем пра грамадзкія адносіны, і нас найперш цікавіць талерантнасць у сацыяльных стасунках, і вось тут гэтае паніцьце набывае іншае напаўненне і накірунак.

Згодна з Дэкларацыяй прынцыпаў талерантнасці, падпісанай 16 лістапада 1995 году ў Парыжы 185 дзяржавамі – сябрамі ЮНЭСКА, сацыяльная талерантнасць – гэта павага, прыняцьцё і правільнае разуменне багатай разнастайнасці культуры нашага свету, формаў самавыяўлення і спосабаў праяўлення чалавечай індывідуальнасці.

Менавіта гэтая фармулёўка дае сапраўданне ўяўленне пра талерантнасць як актыўнае стаўленне чалавека да шматбаковых праяваў культуры і чалавечых стасункаў, калі чалавек не зъяўляецца абыякавым, цярплівым і раўнадушным, а імкнецца да пазітыўнага ўзаемадзеяння. Такая талерантнасць – гэта не індыферэнтнасць і не ігнараванье, чалавек уступае ў контакт з тым, хто не падобны на яго, і пры-

гэтым не адмаўляеца ад сваіх каштоўнасцяў. Гэта і ня вымушаная тактыка слабога, не падпрадкаваныне, не цярпеньне ў адсутнасці іншых варыянтаў – а захаваныне сваіх каштоўнасцяў і іх узбагачэныне падчас знаёмства з каштоўнасцямі іншых.

Каб стаць талерантным менавіта ў гэтым глыбокім сэнсе, чалавек:

- вызначае свае каштоўнасці;
- вызначае тактыку сваіх канструктыўных паводзінаў з іншымі;
- узаемадзейнічае з іншымі і захоўвае пры гэтым сваё “я”;
- здольны аналізуваць вынікі ўзаемадзеяння і робіць гэта.

Калі ж зыходзіць менавіта з такога, прынятага сусветнай супольнасцю, разумен'я талерантнасці, ці зъяўляюцца беларусы талерантнымі?

Для пачатку трэба адзначыць, што існуе, мяркую, вялікая праблема — не хапае шырокамаштабных дасьледваньняў у гэтай галіне і недастаткова інфармацыі пра вынікі тых дасьледваньняў, якія праводзяцца. Так, праводзіў на працягу некалькіх гадоў сацыялагічныя замеры палітыка-прававой талерантнасці і адносінаў насельніцтва да прадпрымальнікаў Незалежны інстытут сацыяльна-эканамічных і палітычных дасьледваньняў (НІСЭПД), спарадычна некаторыя ВНУ ў межах тэрміновых дасьледчых праектаў разъбіраюцца з адносінамі беларусаў да ўцекачоў, прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў, вывучаюць праблемы гендернай талерантнасці. Аднак – дасьледваньні спарадычныя, комплекснага падыходу не назіраецца, пры гэтым навукоўцы часта разглядаюць праблему выключна ў гістарычным разрэзе (гэта датычыцца, напрыклад, падыходу дасьледчыкаў да праблемы міжканфесійных адносін).

Прычын такої “абдзеленасці” ўвагай беларускай навукі тэорыі і практыкі талерантнасці шмат, і зводзяцца яны, зразумела, не да адсутнасці ў дзяржаўным бюджэце сродкаў на дасьледваньні, а да іншых абставінаў, а менавіта:

- міф пра талерантнасць як пасіўна афарбаваную і ста-

тычную цярпімасьць/цярплівасьць даволі папулярны ў народзе, ён замацоўваўся працяглы час і зьяўляеца зручнастажывальнай ідэялагемай. Падтрыманье гэтага міфу ў дзеядольным стане правячым рэжымам выкарыстоўваецца як сродак адноснай нейтралізацыі грамадзянскай актыўнасці насельніцтва, грамадзяніну пастаянна пасылаеца сігнал пра тое, што выбівацца з агульнага натоўпу – гэта не па-беларускі, не натуральна, і дзеянні ліберальнага характару, напрыклад, па абароне ідэяў і каштоўнасцяў, загадзя асуджаныя на паразу, бо ня знойдуць падтрымкі іншых грамадзянаў, якія будуць ставіцца пасіўна да праяваў такой актыўнасці;

— сучасная беларуская дзяржава не арыентаваная на ўлічванье інтэрэсаў розных сацыяльных групаў і фактычна сама дэманструе неталерантнасць да сваіх грамадзянаў. Назіраеца агульнае падаўленье існуючым рэжымам праяваў мультыкультурнасці, у першую чаргу палітычнай. Дзяржава дае ўстаноўку на “ўраёнілаўку” і прымусаве насаджэнні агульных мінімальных сацыяльных стандартоў, што не садзейнічае разнастайніцце сацыяльных контактатаў і часова прыглушае праблемы сусіданства ў грамадстве розных групаў;

— існуюць значныя праблемы ў галіне арганізацыі незалежных сацыялагічных дасьледваньняў, у прыватнасці, існуе неспрыяльны прававы клімат для реалізацыі падобных ініцыятываў;

— праявы неталерантнасці ў беларускім соцыёме ў большасці ігнаруюцца дзяржавай, якая такім чынам, з аднаго боку, дадаткова падтрымлівае карысны для кіраванья на тоўпам міф пра талерантнасць/цярпімасць, з другога – прымушае зъмяншаць грамадзянскую актыўнасць розных групаў, напрыклад, нацыянальных меншасцяў;

Аднак, нават нягледзячы на гэтыя абставіны, пэўныя дасьледваньні па беларускай талерантнасці праводзіліся.

Так, у “Навінах НІСЭПД” (№3, 2000 г.) прыведзеныя цікавыя дадзеныя 4-гадовага дасьледваньня стасункаў беларусаў з рознымі сацыяльнымі групамі. Дасьледчыкаў цікавіла, якія віды дзеянняў абіраюць беларусы ў адносінах да

тых групаў насельніцтва, якія выклікаюць непрыязнасць. Адказы рэспандэнтаў разъмесьціліся наступным чынам:

Варыянт адказу	Чэрвені 1996 г. 47,0	Верасені 1998 г. 41,0	Чэрвені 1999 г. 32,5	Жнінені 2000 г. 17,3	Лістапад 2000 г. 23,8
Забіранішь дзеінісці ў такіх групах					
Абмежавашь дык іх магчымасць прынесьці ўспех перспектыўнай	14,9	19,2	10,0	8,8	9,5
Абмежаваце для іх магчымасць прынесьці ўспех дзеінісці, хільшую, зумесцівашы	11,3	15,1	6,9	13,1	9,3
Предстаўлішь магчымасць іх магчымасці сваёй дзеінісці ў межах закону	24,8	32,5	60,9	53,6	50,9

Натуральна, прадстаўленыя дадзеныя трэба ацэніваць з улікам таго, што яны вельмі залежныя ад сітуацыі, бо на працягу пэўнага часу пасъля таго, як якая-небудзь з такіх групаў праявіць сябе пазітыўна/негатыўна ў сацыяльным полі, лічбы могуць хутка мяняцца, калыхацца. Але ж пэўныя тэндэнцыі заўважныя: з аднаго боку, радуе стабілізацыя на прыкладна 60% колькасці рэспандэнтаў, выступаючых за прадстаўленыне магчымасці дзеініцаць “раздражняльнікам” у межах закону, з другога – непакояць прыкладна 40 % тых грамадзянаў, хто выступае за абмежаваныні для выклікаючых непрыязнасць.

Ня столькі навуковы, колькі пазнавальны інтарэс маюць дадзеныя апытаўніцтва ўдзельнікаў семінараў пад агульнай тэмай “Праблемы талерантнасці ў беларускім грамадстве і съвеце”, якія былі арганізаваныя беларускай грамадзкай арганізацыяй Праваабарончы цэнтр “Вясна” і Швецкай арганізацыяй Miry і Арбітражу ў 2003 – 2004 гадах ў шэрагу беларускіх гарадоў – Менску, Брэсце, Гомелі, Магілёве і Наваполацку. Удзельнікамі апытаўніцтва сталі больш за 100 сяброў грамадзкіх арганізацыяў і грамадзянскіх ініцыятываў з Брэсцкай, Гомельскай, Магілёўскай і Віцебскай абласцей рознага ўзросту, адукацыі, прафесійнай прыналежнасці пры прыкладна вытрыманым гендэрным балансе кожнай групы. Рэспандэнтам, людзям, якія займаюць актыўную грамадзянскую пазіцыю і ведаюць праблемы сваіх регіёнаў, патрэбна было адказаць на адкрытае пытаньне: “Якія катэ-

горы і насельніцтва, па Вашых назіраньнях, выклікаюць найбольшае раздражнену беларусаў?”. Удзельнік апытаўнія мог не вызначаць такія групы насельніцтва ў тым выпадку, калі не назіраў адпаведных канфліктных сітуацыяў.

Вынікі апытаўнія ўразілі ня толькі трэнераў, але і саміх прысутных. Па назіраньнях удзельнікаў, найбольшае раздражнену ў беларусаў, прычым з вялікім адрывам, выклікалі прадстаўнікі нацыянальных меншасцяў, асабліва выхадцы з закаўказскіх краінаў, прадстаўнікі дзяржаўных органаў, багатыя/бедныя і людзі ўмоўна асацыяльнага ладу жыцця (бамжы і алкаголікі):

Група насельніцтва	Задачы нацыянально- культурнаму меншасцю вызваленія	Брест область 2003	Мінск область 2003	Папярэдні крайскіе 2004	Гомель краіскі 2004
—прадстаўнікі нацыянальных меншасцяў	90	25	21	20	20
(“багатыя”, выжыці: муркоў-і, “бен- рэй-і”, угрыв-і)					
—предстаўнікі дзяржаўных органаў і прадстаўнікі чылеснай	45	8	25	6	6
(чылеснай ўмоўны, чи пакет-і пукет-і, чаканы-і, зборнікі справаўнай інспекціі ўласніцтваў т.д.)					
—багатыёсткамі	7/15	1/6	1/8	4/8	1/13
Люди, якіх быўшы асажданы ўзду- жіца (бонес, пазагаш)	40	6	8	16	10
—прадстаўнікі гандлёвых пасадоў (“бен-бен-і”, “бен-бен-і”)					
—пакупчычы	16/9	3/3	9/2	3/2	3/2
—предстаўнікі нацыянальных меншасцяў	20	3	5	7	4
Люди, якіх быўшы асажданы (предстаўнікі нацыянальных меншасцяў —лані, рэвак, дэпутацізмы, газеты)	14	1	3	9	1
—предстаўнікі патрапіўшых кірхею	8	2	-	-	3
Сінод, хаджідзеючы	6/2	5/1	1/1	-	-
—пакупчычы нацыянальных	2	1	-	-	-
Задзярухаваныя імешашчылі	2	2	-	-	-
—пакупчычы тэлі	1	-	-	-	-

Негатыўнае ўспрыманье значнай колькасцю беларусаў прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў заходзіць пацверджаныне і ў выніках сапраўдных сацыялагічных дасьледваньняў. Так, летам 2001 г. зноў жа ў 4-х гарадах Беларусі (Менску, Брэсце, Гомелі і Магілёве) ГА “Магілёўская гарадзкая асацыяцыя “Гуманітарная ініцыятыва” правяла сацыялагічнае апытаўніе для вывучэння асаблівасцяў успры-

маньня ўцекачоў у Беларусі мясцовым насельніцтвам. Было апытана 1200 чалавек ва ўзроўніце ад 16 да 60 гадоў. Рэспандэнтам задаваўся шэраг пытаньняў, напрыклад: “Ці згодныя Вы з правам уцекачоў на прытулак?”. “Так” – адказала 59% апытанных, “Не” – 40%.

Прадстаўнікі некаторых нацыяў выклікалі абыякавасць ці апатыю ў 50 – 62% рэспандэнтаў (для параўнаньня, беларусы – толькі ў 10%).

Неўспрыманье ўцекачоў рэспандэнтамі выкліканы ў асноўным тым, што, па іх меркаваньні, іншаземцы:

Умэліцца ўсё ўсё з'яўляцца.	35,2%
Імпресіі, якія дадзеныя абліччі.	13,9%
Вядомыя з іншых краін.	13,9%
Ганчурнае падданство іншай краіны.	20,8%
Знайдзены на іншай земле.	12,6%
Меншія ўровень культуры.	12,3%
Меншія рэзультатычныя чынши ўсё ўсё.	10,1%

*Белорусский журнал международного права
и международных отношений. №4, 2001 г.*

Пры гэтым непасрэдна сустракаліся з уцекачамі толькі 24% апытанных, што азначае, што ацэнка прадстаўнікоў іншых культур аўтарства робіцца з пункту гледжаньня агульнага меркаваньня і існуючых стэрэатыпаў, а не на падставе асабістага досьведу.

На жаль, якіх-небудзь колькасных дадзеных па адносінах беларусаў да прадстаўнікоў тых ці іншых дзяржаўных установаў знайсьці не ўдалося, што і ня дзіўна, і замеры ўзроўню талерантнасці грамадзянаў да дзяржслужбоўцаў яшчэ наперадзе.

Стайленае ж беларусаў да багатых суайчыннікаў, як бачна, таксама жадае лепшага. Згодна з вынікамі дасьледаванья НІСЭПД, праведзенага на працягу 1997 – 2000 гадоў, у 2000 годзе з павагай ставілася да грамадзянаў, якія маюць вялікі прыбытак, толькі 27,9% апытанных, 24,4% лічылі іх падманшчыкамі і прахадзімцамі, а 26,7% — абыякава ігнаравалі. І наўрад ці нешта вельмі значна зъмянілася на сёньняшні дзень, хаця тэндэнцыя паляпшэння адносінаў насельніцтва да беларускіх прадпрымальнікаў маецца.

Вось і атрымоўваецца, што беларусы дэманструюць не талерантнасць у тым сэнсе, які ўкладае ў гэтае слова сусьветны досьвед і сама тэорыя талерантнасці, а хутчэй — цярпімасць ці, у лепшым выпадку, — абыякавасць да іншых.

Калі паспрабаваць абагуліць, не ўдаючыся ў дэталі, якія заслугоўваюць асобнага даследваньня, то асноўныя прычыны можна акрэсьліць такім чынам:

1. Беларусы — нашчадкі савецкага мінулага, якія перанеслы ў сваю сучаснасць памяць аб правільнасці і бяспечы ўсярэдненасці і адпаведнасці ўсталяваным мінімальным стандартам “нормальнага” чалавека.

2. Беларусы — прадукт існуючай палітычнай сістэмы, якая не стымулюе шматкультурнасці і шматвектарнасці сацыяльнага жыцця і падаўляе ініцыятыву, і, адпаведна — не стымулюе раззвіццё міжкультурных контактаў, якія зьяўляюцца базай для раззвіцця сапраўднай актыўнай талерантнасці.

3. Нашыя суайчыннікі ў пераважнай большасці не ўсьведамляюць наяўнасці ў беларускім грамадзтве праяваў неталерантнасці, спажываючы прапануемы ўладаю і СМИ міф аб прыроджанай талерантнасці беларусаў, запраграмавана атаясамліваючы яе з пасіўнымі па зьместу цярпімасцю і цярплівасцю.

4. Адэкатнае ўспрыманье каштоўнасцяў іншых магчыма толькі ў выпадку ўсьведамлення каштоўнасцяў сваіх, ідэнтыфікацыі сябе як носьбіта багатай, гістарычна съверджанай культуры. Варожасць да іншамоўня на беларускіх вуліцах, незвычайнага адзенія, агрэсія ў выпадку публічнай дэманстрацыі асаблівасцяў іншага культурнага асяродзьдзя — часта стоеная зайдрасцьця да ўпэўненасці іншага ў сваёй асабістай каштоўнасці.

5. Ніzkі ўзровень прыбыткаў насельніцтва, нераззвітасць так званага сярэдняга класу, няўпэўненасць у заўтрашнім дні, немагчымасць поўнай самарэалізацыі лёгка правакуюць чалавека на агрэсію да тых, хто здолеў дабіцца большага, у прыватнасці — да прадпрымальных і заможных грамадзянаў.

6. Дзяржаўныя СМИ фармуюць негатыўныя вобразы шэрагу большых і меншых сацыяльных групаў – прадпрымальнікаў і прадстаўнікоў апазіцыйных палітычных сілаў, актывістаў недзяржаўных грамадзкіх арганізацый, неправаслаўных вернікаў... Сыпіс можна працягваць даволі доўга, але галоўнае ў ім адно – дзяржава ўсімі даступнымі сродкамі штучна стварае “ворагаў”, правакуючы беларусаў на неадекватнае ўспрыманье асобных сацыяльных групаў, і, як съледзтва – на неталерантнасць да іх. Дыскрымінацыйнае заканадаўства аб рэлігіях, перасълед за палітычныя погляды ніколі не дадуць грамадзянам магчымасці практикаваць актыўную талерантнасць.

7. Адсутнасць прайдзівай, поўнай і даступнай інфармацыі пра тых, хто адрозніваецца ад нас і жыве з намі поруч – яшчэ адзін фактар, які нараджае стэрэатыпы і правакуе на адмоўнае стаўленне. Непашыранасць адукатыўных праграмаў у галіне міжкультурнага ўзаемадзеяння, праблемы з існаваннем нефармальнай адукатыўнай Беларусі, адсутнасць так званай кроскультурнай камунікацыі таксама цягнуць за сабой пэўную насыцярожанасць і варожасць да непадобнага на сябе, бо не прадстаўляюць магчымасці чалавеку нават псіхалагічна падрыхтавацца да ўзаемадзеяння з людзьмі іншай культуры, нацыі, рэлігіі, сацыяльнага асяроддзя.

І апошніяе. Забыцца зараз на выкладзеныя вышэй праблемы, пакінуць у спакой ўсталіваную дзяржаўную міфалогію пра талерантнасць = цярпімасць = цярплівасць беларусаў – гэта як не лячыць хваробу адразу пасля яе выяўлення і адцягваць час візіту да доктара – лячыцца ўсё адно прыйдзеца, ды толькі за кошт большых сродкаў. Рана ці позна, але дэмакратычныя змены ў нашым грамадзтве адбудуцца, і ва ўмовах раззвіцця міжкультурных адносінаў у Беларусі адразу ж паўстане пытанье пра сапраўдную прыроду і сутнасць талерантнасці беларусаў, у першую чаргу – перад імі самімі. Таму неабходна пасправаваць пачаць з сябе і сённяня падыйсьці да таго, каго мы заўважаем, але не разумеем ці разумеем, але робім выгляд, што не заўважаем, і пачаць нарэшце знаёміцца.

Выкарыстаныя крыніцы:

1. Выборнов В. Отношение к беженцам в Беларуси. Белорусский журнал международного права и международных отношений. №4, 2001
2. Доклад А.Г.Лукашенко на семинаре руководящих работников республиканских и местных государственных органов по вопросам усовершенствования идеологической работы. <http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/seminar/sem2.html>
3. Валетова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? Вестник МУ, серия 7, Философия — №1, 1996 г. — с. 33-37.
4. Агеева Л.А. Национальное самосознание белорусов и восприятие ими себя и их другими нациями. Менталитет восточных славян: история, современность, перспективы. Материалы международной научной конференции. Гомель, 1999. — с. 93.
5. Кириенко В.В. Менталитет современных белорусов: проблемы индикации. Менталитет восточных славян: история, современность, перспективы. Материалы международной научной конференции. Гомель, 1999. — с.118 - 122.
6. Ершов Ю.М. Массовые коммуникационные процессы и проблема толерантности. http://www.newsman.tsu.ru/library/public/ershov_6.html
7. Паньковский А.Г. О толерантной политике. Откуда она берется и как осуществляется. <http://www.nmnby.org/pub/050704/toler.html>
8. Касцюк М. Высакародныя рысы талерантнасці. “Беларусь”, 1994 г.
9. Новости НИСЭПИ. №3, 2000 г.
10. <http://infolio.asf.ru/Sprav/Dal/01/1705.htm>
11. Экалагічны слоўнік — Экологический словарь: Кніга для вучняў. Мінск: Народная асвета, 1993 г.
12. Большая советская энциклопедия. <http://www.oval.ru/enc/72606.html>
13. Даляр В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. <http://infolio.asf.ru/Sprav/Dal/01/1705.htm>
14. Погодина А.А. Толерантность: термин, позиция,

смысл, программа. <http://www.1september.ru/ru/his/2002/11/2.htm>

15. Темичева Е. Толерантность как условие существования. «Интернет и толерантность». <http://tolerance.fio.ru/nindex.php?n=143>

KAMUNIKAT.org

ТАЛЕРАНТНАСЬЦЬ БЕЛАРУСАЎ: АБЫЯКАВАСЬЦЬ ЦІ ДУХОЎНАЕ ЗАПАТРАБАВАНЬНЕ?

*Інтэрв'ю з Уладзімірам Мацкевічам,
палітологам, метадолагам*

— Што трэба разумець, калі мы гаворым словы “рэлігійная талерантнасць”?

— Калі казаць пра асабістыйя перакананыні і веру, то размова аб талерантнасці становіцца даволі складанай. Калі б ніякіх перакананьняў не было — тады б не было і праблемы. Даволі проста быць талерантным чалавеку, які абыякава ставіцца да сваіх перакананьняў. У такім выпадку гэтая паняцьці нічога ня вартыя. Але калі вера моцная, а перакананыні грунтоўныя, то даволі цяжка пагадзіцца з tym, што побач існуюць людзі з іншымі перакананьнямі і іншай верай. Нездарма людзі абгрунтоўваюць моцнасць веры гатоўнасцю чалавека ахвяраваць сваім жыцьцём, сваёй маёмасцю, сваімі здабыткамі. Заўсёды, калі мы разважаем і гаворым пра моцную веру і ўпэўненасць у ёй, гэта аргументуецца tym, што вернік за свае перакананьні і веру гатовы чымсьці ахвяраваць. У такім выпадку чалавеку быць талерантным і

прыязна ставіцца да перакананьняў і веры іншых значна цяжэй. Таму амбівалентнасць катэгорыяў талерантнасці для веруючага ў тым, што з аднаго боку ён мае вельмі моцныя і непахісныя перакананьні, а з іншага боку ён вымушаны цярпіма ставіцца да людзей, якія прытымліваюцца іншых перакананьняў.

З гэтага вынікае, што рэлігійная талерантнасць – адна з самых складаных частак талерантнасці ў цэлым. Але менавіта рэлігійны аспект гэтай зьявы – ёсьць пачатак любой іншай талерантнасці. Гэта таксама і тэст-выпрабаванье для грамадзтва. Спакуса веры і рэлігійнасці ў тым, што заўсёды сваім полюсам ці накірункам яна мае пэўны “фанатызм”. Фанатызм, які ўжо не дапускае ніякай талерантнасці. Моцная вера – гэта нешта падобнае да фанатызму. Таму можна лічыць подзвігам прысутнасць у рэлігійным жыцці (а не яго сімуляцыі) сапраўдных праяваў талерантнасці.

– Што вы маеце на ўвазе, гаворачы пра “рэлігійную сімуляцыю”?

– Бывае, што рэлігію ў грамадзтве замяніяе сімуляцыя, – неглыбокая вера, ці “вера пад прымусам”, як, напрыклад, камунізм ці “дзяржаўная рэлігія”. Дзяржаўная рэлігія вымушае людзей прыстасоўвацца да пэўнага культу, але яна ніяк не закранае глыбіні пачуццяў і веры чалавека. Такім “вернікам” быць талерантнымі да іншых значна прасцей. А духоўны ўздым, высокі духоўны ўзровень чалавека дае ямумагчымасць мець глыбокую веру і быць талерантным і цярпімым да іншых. Таму я съцвярджаю, што рэлігійная талерантнасць – гэта пачатак любой іншай талерантнасці і выпрабаванье ці тэст на наяўнасць талерантнасці ў грамадзтве.

Сітуацыя з прымусовым хрышчэннем (гісторыя ведала такія факты) ці існаванье дзяржаўной рэлігіі паказвае нам грамадзтва, у якім такая талерантнасць адсутнічае.

Наяўнасць талерантнасці можа адначасова съведчыць пра дзіве рэчы. З аднаго боку пра тое, што гэтае грамадзтва рэлігійнае толькі павярхое, альбо ў ім існуе пэўны этыкет – належаць да пэўнай веры ці царквы, і людзі да гэтага

ставяцца неглыбока. Але магчыма, што такое грамадзтва сапраўды мае вельмі высокі ўзровень разьвіцця.

Зыходзячы з гэтага, мы павінны ставіцца даволі крытычна да гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і беларускага грамадзтва ў цэлым. Калі мы кажам, што ў ВКЛ была высокая верацярпімасць – гэта праўда, бо пра гэта съведчыць розныя гістарычныя крыніцы і іншыя гістарычныя факты. Але што гэта значыць на самой справе, як гэта трэба разумець і трактаваць – варта падумаць.

Тая талерантнасць магла тлумачыцца і тым, што беларускае грамадзтва ў той час было досыць сімулятыўным. Яно не было глыбока веруючым. Былі дзейсныі і жывымі розныя політэістычныя забабоны, якія суіснавалі ў съядомасці тагачасных людзей разам з павярхойным хрысьціянствам. Таму беларускія праваслаўныя, каталікі і пратэстанты, што з'явіліся ў той час, толькі павярхойна былі хрысьціянамі, а ў глыбіні сваёй съядомасці засталіся паганцамі. На гэтым паганскім узору і яны вельмі лёгка знаходзілі прыимальныя для сябе спосабы чалавечага суіснаванья з прадстаўнікамі іншых вераваньняў. Тоэ, што яны хадзілі ў розныя будынкі для таго, каб маліцца – гэта нікога асабліва не цікавіла.

– Гэта вашая гіпотэза? Ці пацьвярджаеца яна якімі-небудзь крыніцамі? Якія падставы вы маеце дзеля такога меркаваньня?

– Палесьсе да сёньняшняга дня з'яўляецца рэгіёнам, дзе захаваліся розныя рытуалы і паганскія звычкі. Тоэ, што жамойты, літоўскія плямёны, былі хрышчаныя найпазней у Еўропе — факт агульнаядомы. І калі падлічыць час існаваньня хрысьціянства ў нашай краіне, то можна сказаць, што мы яго прынялі адныя з апошніх. У часы ВКЛ сапраўднае хрысьціянства свае карані яшчэ не пусьціла так глыбока, як, напрыклад, у Італіі, дзе яно існавала ўжо больш за тысяччу гадоў.

Для Беларусі Рэнесанс ня быў Адраджэннем, як для ўсей Еўропы. Для нас гэта было, хутчэй, “запазычаньнем” тых ці іншых культурных і рэлігійных плыніяў. Яны суіснавалі разам з паганскім стаўленнем да жыцьця. З другога

боку, Рэфармацыя, якая ахапіла Еўропу ў тыя часы, сапраўды дала такі моцны штуршок да духоўнага разьвіцьця, што людзі, якія прымалі ўсёй душой хрысьціянства і Біблію, падымаліся над сваім часам і над сваёй эпохай і давалі прыклады вельмі ўзънёслага стану духоўнасці. Гэты стан закрануў і Беларусь. Напрыклад, у тыя часы з'явілася палемічная літаратура – найвялікшая культурная з'ява. Аўтары, мысьляры і філосафы, так упарты змагаліся паміж сабой з-за нейкіх тэарэтычных багаслоўскіх і філософскіх пытанняў, але, пры гэтым, яны жылі ў адных і тых жа гарадах. І ня рэзалі адзін аднога, паміж імі не было войнаў, боек і г. д. Яны былі сапраўды талерантнымі. XVI стагодзьдзе – гэта стагодзьдзе росквіту духу.

У Беларусі ўсё гэта было. Такім чынам, з аднаго боку існавала “народная талерантнасць”, якая ў сваім падмурку мела хутчэй паганскія звычкі і неглыбока закранулае людзей хрысьціянства. Яны ня вельмі разьбіralіся, у чым адрозненіне паміж каталікамі і праваслаўнымі, каталікамі і рэфарматарамі. Усё хрысьціянскае тады было аднолькава новае. Але былі людзі – Сымон Зак, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі – тыя, каго мы ведаем як эліту нацыі, мысьляроў, сярод якіх існавала сапраўдная талерантнасць. Беларуская рэлігійная талерантнасць – шматслойная з'ява. Такой яна і працягвала быць на працягу стагодзьдзяў.

– У Беларусі на той час мірна сусідавалі ня толькі прадстаўнікі розных рэлігійных плыняў, але і розных этнасаў...

— Так, большасць гарадоў не былі монаэтнічнымі. У іх жылі славяне і балты, габрэі, татары, караімы... Буйныя гарады мелі Магдэбургскае права, з'яўляліся гандлёвымі цэнтрамі, былі звязаныя з Захадам. Атрымлівалася вельмі стракатая этнічнае карціна. Усе яны добра сусідавалі. Трэба адзначыць, што ў гэтым не было нічога ўнікальнага. Так жылі практычна ўсе гарады Еўропы.

Гэтая з'ява таксама выхоўвала талерантнасць у грамадстве. Але пазней мы сустракаемся з антысемітызмам, і ў Беларусі таксама. Мы ня можам сказаць, што Беларусь чымсьці адрознівалася. Магчыма, у нас не было такіх моц-

ных пагромаў, як у іншых краінах. Гэтае суіснаваньне пра-
яваў non-талерантнасці і высокай талерантнасці паказвае,
што сама па сабе зьява талерантнасці даволі шматслойная.
Яна існуе на розных узроўнях культурнага і духоўнага жыць-
ця людзей. Прычыны і падставы гэтай талерантнасці на
вышэйшым духоўным узроўні адны, а на ніжэйшым – зусім
іншыя. Таму і “сасылізванье” на non-талерантнасць ці на
агрэсію паміж рознымі супольнасцямі таксама мае розныя
падставы. На ніжэйшым узроўні дастаткова, каб хтосьці
кагосці падмануў ці абразіў, і пачынаецца сварка. Гэта амаль
немагчыма на больш высокім узроўні, але там non-талерант-
насць прысутнічае ў выглядзе “не могу паступіцца прынцы-
памі”. Калі чалавек настолькі ўпэўнены ў сваіх поглядах,
што ня можа адмовіцца ад іх нават у выпадку, калі яго
прымушаюць гэта зрабіць.

– Pra што съведчыць далейшая гісторыя Беларусі?

– XVII стагоддзе для Беларусі зьявілася выбуховым. Высь-
ветлілася, што шырокое распаўсядженне Рэфармацыі не
набыло ў грамадзстве глубокіх каранёў. Гэта было звязана,
хутчэй за ўсё, з тым, што за хуткім распаўсядженнем Рэ-
фармацыі не паспявалі школа і адукацыя. І тым гігантам
багаслоўя, якія працавалі ў 16 стагодзьдзі, не была падрых-
таваная замена ў новым пакаленіні. А запазычваць з Еўро-
пы тэолагаў і філосафаў было складана. Еўропа сама апыну-
лася ў стане рэлігійных войнаў. Там было столькі сваіх улас-
ных проблемаў. У гэты ж час расейскія войскі нахлынулі на
нашую зямлю. Тую вайну гісторыя назвала “патопам”. Яна
зрабіла вельмі небяспечным жыцьцё ў краіне, таму бела-
рускія землі ня вабілі да сябе місіянераў. Мы апынуліся ў
сітуацыі, калі суіснаваньне розных рэлігіяў і розных этнасаў
і высокая талерантнасць на культурных падставах зъмяні-
ліся. Прывілеі пачалі надавацца адной рэлігіі. Хто супраціў-
ляўся – тых вынішчалі фізічна, палілі літаратуру, руйна-
валі пратэстанцкія зборы.

*– A ў сучасным беларускім грамадзстве ёсьць тале-
рантнасць?*

– Зараз мы маем усе тыя пласты талерантнасці, пра-
якія я казаў вышэй. Самы прымітывны ўзоровень талерант-

насьці – гэта абыякавасьць. Абыякавасьць да веры, прынцыпаў, да розных духоўных апірышчаў у жыцьці. Людзі глядзяць на съвет прыземленымі вачымі.

– *Дзе карані гэтай звязы, на ваш погляд?*

– Абыякавасьць паходзіць ад ідэалагічнага прымусу савецкіх часоў. Тады абавязкова трэба было быць атэістам, патрыётам савецкай дзяржавы і перапаўняцца класавай салідарнасцю з працоўнымі і сялянамі. Усё гэта адбывалася пад прымусам. А прымусавасьць заўсёды нараджае павярхоўнае стаўленне: “Я скажу тое, што вы ад мяне патрабуеце, толькі не прымушайце мяне ў гэта верыць”. Пад савецкім ідэалагічным прымусам выхоўваліся пакаленыні абыякавых да духоўных каштоўнасцяў людзей.

З другога боку, спроба савецкіх уладаў кантраліваць рэлігійнае жыцьцё атрутным чынам паўплывала на рэлігію і царкву. Рэлігійнае жыцьцё вельмі моцна рытуалізавалася. Людзі шукалі і прагнулі духоўнасці, але не маглі знайсці настаўнікаў у гэтай справе. Яны хісталіся паміж праваслаўнай царквой і райкамам партыі. У тым, што давала партыя і камсамол, многія расчараўваліся і, шукаючы духоўнага апірышча, траплялі ў царкву, дзе знаходзілі толькі рытуалы. Гэта нараджала абыякавасьць у грамадстве.

Такой талерантнасцю ганарыцца ня варта. Яна азначае, што людзі проста абыякава ставяцца да сваіх уласных перакананьняў і да рэлігійных пачуцьцяў астатніх. Вынік – звязы кшталту “праваслаўнага атэізму”.

– *Талерантнасць на гэтак званым бытавым узроўні праяўляеца ня менш яскрава?*

– Тут і далей мы маём, так бы мовіць, «вымушаную талерантнасць». Гэта значыць, што людзі, нягледзячы на розныя перакананыні, вымушаныя жыць побач. Напрыклад, у Заходній Беларусі на ўезьдзе ў некаторыя вёскі стаяць два крыжы – каталіцкі і праваслаўны. Гэта значыць, што там жывуць і каталікі, і праваслаўныя. Яны вымушаныя дамаўляцца і ўзгадняць свае дзеяньні. Усе яны размаўляюць на адной мове, іх дзеці гуляюць разам і ходзяць у адну школу. Гэта значыць, што паміж імі ёсьць добра наладжаныя стаункі. Верагоднымі ў такой сітуацыі становяцца шлюбы па-

між моладзьдзю розных канфесіяў, хаця ў сучасным грамадзтве шлюбы ня маюць такой культурнай насычанасці, як раней. У рознаканфесійнай сям'і людзі вымушаныя дамаўляцца. Гэта значыць, што прымаецца съвецкая рэгістрацыя шлюбу. Суіснаваныне разам з царкоўным шлюбам съвецкай рэгістрацыі – гэта таксама вымушаная праява талерантнасці. Гэтая талерантнасць “спускаецца на сямейны ўзровень”. На гэтым узроўні пачынаецца барацьба перакананьняў паміж бацькамі за душы дзяцей. Звычайна гэта адбываецца мірна. Калі ёсьць згода і каҳаныне ў сям'і, то спрэчкі наконт таго, як прамаўляць “Ойча наш” – ці на польскай, ці на старожытнаславянскай – не выклікаюць канфліктаў. Тым ня менш, сям'я становіцца полем змаганьня, але, з іншага боку, у такой ситуацыі выхоўваецца талерантнасць.

– Вы асабіста сустракаліся з такімі выпадкамі?

– Так, у Гарадзенскай вобласці падобныя сітуацыі з'яўляюцца даволі распаўсюджанымі. Сярод маіх сваякоў быў такі шлюб – мая сваячка выйшла замуж за каталіка. Ні яе (праваслаўная) сям'я, ні яго (каталіцкая) не настойвалі на пераходзе маладых у іх веру. Гэта не абыякаваецаць, а талерантнасць.

Дзеці, назіраючы за сваімі бацькамі, ведаюць (але не абавязкова прымяюць) і рэлігійныя перакананыні маці і перакананыні бацькі. У змаганьні за душы дзяцей звычайна перамагае той з бацькоў, хто больш перакананы ў сваёй веры. Звычайна гэта жанчыны і каталікі.

– Чаму так?

– Я думаю, што справа ў моцы жаночага пачатку. Хоць трэба яшчэ дас্যледаваць, якую дакладна ролю ў гэтай сітуацыі мае гендэрны фактар, а якую канфесійны. Гэта ня значыць, што беларускія мужчыны больш талерантныя. Яны проста больш абыякавыя.

Non-талерантнасць у заходніх раёнах Беларусі, там, дзе суіснуюць касцёл і праваслаўная царква, прайяўляеца ў тым, што людзі баяцца незнамага, чужога для іх. Праваслаўныя каталікоў разглядаюць як чужых, якія робяць нешта ня тое. Асабліва гэта тычыцца пратэстантаў у вёсках. Калі ў праваслаўнай ці ў каталіцкай вёсцы з'яўляеца бап-

тысцкая сям'я, то ксенафобія прайўляеца нават у стасунках паміж дзецьмі.

– *У горадзе праваслаўным, каталікам і пратэстантам дамовіца прасыцей?*

– Тут таксама існуюць праблемы. Гарадзкая праваслаўная і католіцкая супольнасці могуць не перасякацца на пабывовым узроўні, але яны павінны сустрэкацца, каб вырашаць разам гарадзкія праблемы. Да таго часу, пакуль і праваслаўная, і католіцкая цэрквы былі аддзеленыя ад дзяржавы адноўкава далёка, ніякіх пытаньняў і перашкодаў у іх стасунках не ўзынікала. Так было, напрыклад, у апошнія гады існаванья Савецкага Саюзу. Разгалінаванасць, вядома, была, але яна была звязаная не з талерантнасцю, а з пэўнай ідэалагічна-палітычнай сітуацыяй. Савецкія кіраўнікі лічылі так: рускія – праваслаўныя, украінцы – праваслаўныя, літоўцы – каталікі, латышы – лютэране і г.д.

– *Ці адпавядае гэта рэчаіснасці?*

– Ніяк не адпавядае. Гэта савецкае бачаньне навакольнага сьвету ў адпаведнасці з ідэалагічнай схемай. Паводле мапаў Карскага, якія паказвалі распаўсюджанасць беларускай мовы ў Віленскім краі, беларуская мова была распаўсюджаная аж да Вільні. У той жа час літоўскую мову можна было пачуць і каля Маладэчна. Існавала і польская мова. Людзі, якія жылі ў гэтым рэгіёне, называлі сябе “тутэйшымі”. У 1939 годзе Сталін загадаў людзей запісваць паводле іх нацыянальной прыналежнасці. Усіх прыводзілі ў адпаведнасць з нацыянальнасцямі, што “былі ў наяўнасці”. Гэта прывяло да таго, што зявіліся механічныя межы паміж рознымі нацыянальнасцямі. Людзей прымушалі забывацца пра іншыя адзнакі самавызначэння. Тым часам “тутэйшасць” была вельмі важным прынцыпам у жыцьці паспалітых людзей. “Тутэйшасць” была на ўзроўні самасвядомасці.

Тады і былі пераблытаныя этнічныя прынцыпы з канфесійнымі. Калі чалавек хадзіў у касьцёл, ён не абавязкова быў палякам. Але ўжо зараз у нашай съядомасці замацавалася, што “каталік” – гэта значыць “паляк”. Значная частка беларусаў такім чынам была адарваная. Паслья вайны

людзям польскай нацыянальнасці было дазволена ехаць жыць на той бок мяжы. Беларусам дазволілі пераехаць у БССР. Калі ў Гарадзенскай вобласці гэты працэс ішоў больш-менш добраахвотна, то ў Берасьцейскай гэта адбывалася прымусова. У выніку Берасьцейская вобласць канфесійна стала практычна аднародным рэгіёнам.

— Нядайна была заключаная дамова паміж праваслаўнай царквой і беларускай дзяржавай. Ці паспрыяле гэта ўсталяванню талерантнасці ў нашай краіне?

— Перадусім я хацеў бы зазначыць, што на ўзоруны сьвятароў ці, па-іншаму кажучы, адукаўаных кіраўнікоў канфесійнага жыцьця, адбывалася запазычанасць некаторых прыкладаў стасункаў паміж Царквой і дзяржавай. Праваслаўныя ня тое каб зайдросцілі каталікам... Яны глядзелі на іх лад, на іх усталяваныне царкоўнага жыцьця і бачылі там тое, што можна было б запазычыць.

У савецкія часы праваслаўных сьвятароў прызначалі да прыходаў. Зараз у праваслаўнай царкве грамадзянін іншай дзяржавы ня можа быць съвятаром. У савецкія часы было ня так. Тады ў нас не было праваслаўнага патрыярхату. Беларусы ехалі ў Сібір і там працавалі съвятарамі. Але тыя, хто жылі ў Беларусі, вучыліся ў іншых веруючых і запазычвалі пэўныя формы стасункаў з дзяржавай. Таму не выпадкова, што менавіта ў Беларусі была заключаная гэтая дамова — “Канкардат”. Хоць сапраўдны Канкардат — гэта дамова каталіцкай царквы ў асобе Ватыкану з дзяржавай. Для ўсходніх галіны хрысьціянства ўласцівая іншая форма супраноўніцтва з съвецкімі ўладамі.

Згадаем, як толькі напрацягу XIX-XX стст. утваралася незалежная дзяржава, дык у праваслаўных краінах абвязковая абвяшчалася аўтакефальная праваслаўная царква, зьяўляючыся свой патрыярх ці мітропаліт. Пасьля, нават у некаторых неправаслаўных краінах, абвяшчалася незалежная праваслаўная царква. Так было, напрыклад, у Польшчы. На пачатку 90-х гг. ва Украіне абвясьцілі аўтакефальнную царкву, а ў Беларусі — не. Беларусь у гэтым сэнсе зъяўляеца выключэннем. Гэта прэцэдэнт. У нас царкоўная незалежнасць не адбылася, хоць рух у гэтым накірунку быў. Думка

аб стварэньні дагэтуль выношваецца ў Беларускім экзархате. Я мяркую, што пры спрыяльнных умовах гэтая аўтакефалія будзе абвешчаная. І гэта цалкам адпавядала б традыцыям праваслаўя.

Сёньняшняя праваслаўная царква ў Беларусі пайшла па іншым накірунку, яна запазычыла стасункі з дзяржавай ад каталіцкай царквы. Гэта стала магчымым менавіта таму, што ў Беларусі суіснавалі гэтыя канфесіі і ўплывалі адна на адну. Каталіцкі касьцёл – гэта адзінае ўтварэннне. Адбываецца наступнае. У Беларусі, дзе няма ўласнай праваслаўнай царквы, дзейнічае Руская праваслаўная царква. Гэта не адпавядае праваслаўнай традыцыі ўсходняга хрысьціянства. Узынікае праблемная сітуацыя. Яна можа прывесці да страты незалежнасці ўсім народам. Бо праваслаўная царква тут заўсёды будзе падпарадкоўвацца Маскве. А маскоўскі патрыярх заўсёды будзе ўзгадняць сваю палітыку адносна Беларусі са сваім съвецкім кіраўніцтвам, і да таго ж, яму нададзеная магчымасць кіраваць царквой у іншай дзяржаве.

Другая праблема – гэта спрэчкі паміж праваслаўнымі іншых краінаў. Калі гэты беларускі прэзедэнт стане прымальнym для іншых, напрыклад, для Украіны, там гэта выкліча вялікую напружанасць. Ва Украіне ёсьць і руская праваслаўная царква, і аўтакефальная ўкраінская. А калі пабудова РПЦ там стане такой, як у Беларусі, тады Руская праваслаўная царква можа абвясціць сваю прэтэнзію на Канкардат з Украінскай дзяржавай. Гэта дэнансуе аўтакефальную праваслаўную царкву ў гэтай краіне.

– *Ці прэтэндуе праваслаўная царква ў Беларусі на вядучую ролю ў грамадстве? Ці мае яна яе?*

– І прэтэндуе, і мае. Нашая размова падыходзіць да праблемы закону аб свабодзе сумлення і да дзяржаўнай палітыкі ў галіне канфесійных стасункаў. На маю думку, гэтая палітыка цалкам няправільная. Закон няправільны, бо ён робіць няроўнымі розныя канфесіі. А гэта недапушчальна ў нашыя часы. І веруючыя розных канфесіяў павінны быць роўнымі перад законам. Толькі гэта забяспечвае свабоду веравызнаньня ў краіне. А свабода сумлення – адна з самых фундаментальных свабодаў у краіне. Чалавек мае права

вызнаваць любую рэлігію альбо не вызнаваць ніякай. Рэлігіі становяцца няроўнымі, як толькі адна царква падпісвае Канкардат з дзяржавай і атрымлівае больш шырокія паўнамоцтвы. Напрыклад, праваслаўная царква мае права працеваць у школах, у месцах зыняволення, у войску. Гэтай магчымасці ня маюць іншыя. Узвікае напружанасьць.

Такая сітуацыя руйнуе і маральны стан асобных вернікаў, парушае раўнавагу ў грамадстве. Гэта вельмі ўплывае на маральны стан людзей, якія зьяўляюцца сівятарамі гэтай рэлігіі. Напрыклад, калі сівятары могуць разылічваць на фінансавую дапамогу з боку дзяржавы, ім ня трэба кла-паціца пра вернікаў і пра выхаваныне сваёй паствы. А з іншага боку, адкуль дзяржава мае гэтыя сродкі, каб падтрымліваць царкву? Гэта гроши з падаткаў, якія плацяць усе грамадзяне, у тым ліку і іншыя вернікі. Гэта падрывае давер да дзяржавы.

– *Чым гэта пагражае?*

– Такая сітуацыя можа кепскім чынам адбіцца на суверэнітэце нашай дзяржавы.

– *Якое выйсьце з гэтай сітуацыі вы бачыце?*

– Выйсьце звычайнае – зрабіць роўнымі ўсе канфесіі. І захоўваць свабоду сумлення і веравызнання. Ня трэба вышукваць нейкія новыя юрыдычныя формы. Каталіцкі касьцёл павінен таксама заключыць Канкардат з беларускай дзяржавай. Беларуская праваслаўная царква павінна абвясціць аўтакефалію, згодна з традыцыяй праваслаўя.

– *А што рабіць прадстаўнікам пратэстанцкай канфесіі?*

– А пратэстантам гэта ўвогуле не патрэбна. Пратэстантам трэба выконваць Канстытуцыю.

– *Дык якая ж гэта роўнасць?*

– Канкардат заключаецца Беларускай дзяржавай таксама з дзяржавай Ватыкан. Пратэстанты ня маюць такога цэнтра ці органу, які мог бы выступіць у якасці “другога боку” для падпісання дамовы з дзяржавай.

– *Ці не прасцей скасаваць існуючы дакумент? У выніку ўсе канфесіі ізноў апынуцца ў роўным стане...*

– Скасаваць Канкардат паміж РПЦ і нашай дзяржавай

ужо немагчыма. Я мяркую, што і ня трэба. Пасьля таго, як дамова заключаная, яна зъяўляеца пэўным юрыдычным прэцэдэнтам, казусам. Выход з гэтага казусу немагчымы шляхам простага скасаванья. Існуючую дамову трэба перагледзець ці заключыць новую. Але хто павінен быць суб'ектам гэтай дамовы? Сённяшняя дамова паміж РПЦ і Беларускай дзяржавай, яку падпісалі мітрапаліт Філарэту і беларускі прэм'ер-міністр, зъяўляеца юрыдычным нонсэнсам, бо толькі роўныя суб'екты могуць заключыць такую дамову. А пратэстанты павінны праста патрабаваць ад дзяржавы выкананьня Канстытуцыі.

– *Які наступны ўзровень талерантнасці?*

– Вышэйшы ўзровень – тэалагічны і багаслоўскі. Гэта калі багасловы розных канфесіяў, кожны абапіраючыся на сваю ўласную традыцыю і разумеочы складаную канфесійную ситуацыю ў сваёй краіне, tym ня менш прызнаюць права і асаблівасці іншых вернікаў. Гэта таксама талерантнасць. І краінаў, дзе такая талерантнасць існуе, даволі няшмат. Такой талерантнасці няма ў Расіі, у Польшчы. У Беларусі яна ёсьць, гэтаксама, як у Швейцарыі і Галандыі. Я мяркую, што гэта наш культурны здабытак, які ўзбагачае нашае рэлігійнае жыцьцё.

ТАЛЕРАНТНАСЬЦЬ У КУЛЬТУРЫ І КУЛЬТУРА ТАЛЕРАНТНАСЬЦІ

*Ірына Лаўроўская,
архітэктар, дактарантка Інстытуту Мастацтва
Польскай Акадэміі навук (Брэст)*

“І ўбачыў Бог, што гэта Добра”
(Выцьцё:10,12,17,21,25,31)

У самыя бурлівія часы разьвіцьця хрысьціянства паўстала большасць з сучасных ёўрапейскіх краінаў, у іх сям’і сфармавалася і нашая Айчына — Беларусь. Шматнацыянальная культура беларускага народу сфармаваная на ўсьвядамленыні супрацьлегласці Дабра і Зла. Дабро — гэта Любоў, Жыцьцё, Свабода, Прыгажосць. Дабро стварае, родзіць і адраджае, узносіць, пачынае, узвышае, кахае, адорвае... Зло — гэта Нянявісць, Съмерць, Рабства. Зло — разбурае, прыніжае, ненавідзіць, зьнішчае... Калі ўспомніць прынцыпы Дабра, сформуляваныя ў Старым і Новым Евангельлі, то лёгка заўважыць, што ўсе яны скіраваныя на адно — мірнае суіснаваныне (талеранцыю) кожнага стварэння Божага на зямлі.

Стары Запавет засыцерагае: “ ...Не зрабі сабе куміра, не

забі, не пажадай жонкі, дому і чаго іншага бліжняга твайго”, бо ўсё гэта — Зло. Разбой і крадзёж (грэх) былі ў тагачасным грамадзтве тым парушэннем, якое трактавалася з найвялікшай суроўасцю¹. Новы Запавет навучае Дабру: “...Палюбі бліжняга свайго як сябе самога, любіце ворагаў вашых і бласлайляйце зьневажаючых вас...” Хрысьціяне, прыняўшы гэтых запаветы як каштоўнасць, зъмяняліся самі і зъмянялі съвет. Пад ўздзеяннем хрысьціянства ў нашай краіне адбыліся надзвычайнныя зъмены ў культурным, грамадzkім і палітычным жыцьці. Эпоха Адраджэння — залаты век нашай Бацькаўшчыны — вынікала з глыбокага ўсвядамлення такіх каштоўнасцяў, як Любоў і Свабода. Цыпрыян Базылік у 1569 годзе ў прадмове да кнігі, скіраванай Жыгімонту Аўгусту “Żywot Jerzego Kostryota, którego pospolicie Skandenbergom zową”, пісаў: “Калі Бог пажадаў адарыць стварэнье сваё — Чалавека, з найлепшых каштоўнасцяў съвету Ён абраў Свабоду”². Гэта съведчыць, што ў часы Адраджэння паняцьце Свабоды атаясмліваецца з Божай Міласэрнасцю.

У той жа час Права, якое замацоўвала свабоды грамадзянаў, становілася нормай грамадзкага і палітычнага жыцьця краіны. З разьвіцьцем хрысьціянства талерантнасць замацоўвалася праз рэлігію, падтрымлівалася прававымі актамі. Першыя інстытуты сацыяльнай дапамогі (шпіталі для бедных), адукацийныя ўстановы (калегіумы, прыхадзкія школы) і г.д. паўставалі ў нашай краіне ўжо ў XV стагодзьдзі на падставе галоўнага пастулату Новага Запавету “Палюбі бліжняга свайго як сябе самога”³. Найлепшыя мастацкія творы (выяўленчае мастацтва, архітэктура, літаратура, паэзія, тэатр) адлюстроўвалі гісторыю (вопыт) стасунку паміж асобамі (я — я; я — ты), асобай (асобамі) і гра-

¹ Hanna Zaremska, *Rzecz skradziona w żydowskim zastawie*, praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Byliny, Końcami Kultura społeczeństwo, Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, wyd. Semper, Warszawa 2000, 337s.

² BN, mkf.

³ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., раздз.3. “Аб вольнасцях шляхецкіх і ў размнажэнню Вялікага Княства Літоўскага”; раздз. 8, арт.3.”Аб вольнасці запісаць на касцёл імені набытых”.

мадзтвам (я — мы, я — яны, мы — яны), асобай (асобамі) і Богам. Так, у правілах, распрацаваных у XVI ст. кс. Караплем Барамеўшам, прадпісвалася разъмяшчаць у прасторы храмы такім чынам, “каб кожны разумеў, што трэба Хвалу Богу ўзносіць”. Разнастайныя мастацкія творы перадаюць нам досьвед папярэдніх пакаленняў, дакладна паказываючы разнастайныя формы Дабра і Зла, што суправаджаюць чалавецтва. Менавіта таму мастацтва зьяўляецца найбольш дзейным сродкам ўзьдзеяньня на эмацыйную сферу жыцця чалавека, ягонага выхаванья.

Візуальная прастора Беларусі, як добра ілюстраваная кніга, багата насычаная мастацкімі творамі, якія самі сталіся съведкамі барацьбы Дабра і Зла (маюцца на ўзвaze помнікі архітэктуры XV—XVIII стагодзьдзяў). Захоўваць гэтую “кнігу Ведаў” — справа гонару і годнасці народу. На жаль, за апошнія 200 гадоў былі зьнішчаныя, зьняважаныя, перабудаваныя для неўласцівых патрэбай шмат якія храмы (розных рэлігіяў і канфесіяў), пабудаваныя нашымі продкамі на працягу XIV—XVIII стст⁴. Абмінаючы праблемы палітычныя (падзел Рэчы Паспалітай, зьмены адміністрацыйнай, палітычнай мапы Еўропы ў XX стагодзьдзі і г.д.), адзначу, што адбылося гэта ў выніку падмены стваральнай талеранцыі культивацый бездухоўнасці і нацыянальнай абыякавасці. З пачатку 90-х, калі пачалося аднаўленне цэркваў, разъвіваўся працэс глабальний зьмены візуальнага асяродзьдзя Беларусі. Аднак на месцах разбураных храмаў пачалі будавацца храмы неўласцівых для беларускай традыцыі формаў і канструкцыяў. Найчасцей вельмі сімвалічна выкарыстоўваецца архітэктура псеўдарускага стылю, праекты, распрацаваныя ў палове XIX стагодзьдзя для “нованабытых земляў”. Паўстаюць таксама найбольш характэрныя для сярэдняй паласы Расіі. Пры незапоўненасці рынку беларускімі выданнямі для праваслаўных вернікаў катастрофіч-

⁴ Не магу не спаслацца на зьнішчэнне роднага гораду Брэсту, у якім да 1842 году было зруйнавана каля 20 храмаў. Страчаная спадчына. — Mn. 2003 г., с.116—127; Лаўроўская І. *На маргінэсе дыскусіі “Горад бяз цэнтру ці цэнтр бяз гораду”*. “Архітэктура”. — Mn. 2002 г., № 3, с.32-34.

на хутка пашыраецца рынак рускай праваслаўнай літаратуры — з шыкоўнымі ілюстрацыямі, відэа- і аўдыёдадаткамі. Усё б было добра, калі б гэта не было звязана са зынішчэннем нашай уласнай традыцыі і культуры. Узоры таго, што паўстала з Любою ў Расіі, звязаеца Дабром для рускага; але пабудаваныя ў Беларусі, звязваюцца ў нашай, беларускай, съядомасьці (а часцей — падсъядомасьці са зынішчэннем, разбурэннем) са Злом. Гэта падмена сімвалу Прыга-жосьці, Дабра, Любові на сімвалы Зла (Нянявісьці, Разбу-рэння) сее ў падсъядомасьці асобы зерне ня творчасьці, а самазынішчэння, г.зн. — Граху...

Талерантнасць — гэта ўзровень нацыянальнай культуры. На жаль, я не могу канстатаваць, што ў нашай краіне талерантнасць стала нормай жыцця, бо талерантнасць прадугледжвае ў першую чаргу павагу да самога сябе. У Беларусі мы часцей сутыкаемся з праявамі адваротнымі тым, што занатаваныя ў Евангельлі “Палюбі бліжняга...”. У нашым грамадстве нелюбоў як да сябе самога, так і да свайго бліжняга набыла самазынішчальны ўзровень. Дазволю сабе прыпыніцца толькі на адной ілюстрацыі гэтага пракэсу.

У 2003 годзе праз консульства Польшчы ў Брэсце быў перададзены збор кніг у мясцовую бібліятэку. Падабраныя яны былі разам з брэсцкімі краязнаўцамі, гісторыкамі, мас-тацтвазнаўцамі і прысьвечаныя супольнай гісторыі нашых народаў. Кошт гэтага збору цяжка пераацаніць, калі заўва-жыць, што апошнім часам з новай літаратурай, тым больш замежнай, у нас цяжка. 500 кніг, грашовы кошт кожнай з якіх ня менш за 30 000 рублёў, на думку “органаў бяс-пекі”, аказаліся пагрозай для дзяржавы⁵. Чаму кнігі так ацэненія, калі зынішчэнне нацыянальнай спадчыны (як, напрыклад, руінаў кляштару бернардынак ў Брэсце ці Ко-саўскага палацу, ці Белавежскай пушчы і г.д.), ліквідацыя беларускіх школаў і г.д да гэтага не прыцягвалі ўвагі КДБ?

---

⁵ У 2003 годзе “Instytut czetelników i czytelnictwa” у Варшаве перадаў у фонд абласной бібліятэкі ў Брэсце збор больш за 500 кніг, выдадзеных у Польшчы. Збор выклікаў зацікаўленасць у супрацоўнікаў мясцовых службаў КДБ.

Таму што гэтая ўстанова запраграмавана для Дабра чужога⁶. У сувязі з гэтым зацікаўленасць зборам кніг не “на русском языке”, па сутнасці — лагічная, бо менавіта на лацінскай, польскай, старабеларускай мовах, на ідыш захоўваецца Дабро (Стварэныне, Любоў, Прыгажосьць) для беларуса. На пералічаных вышэй мовах напісаная гісторыя Беларусі, дзе съведчаць за нашую годнасць у съвеце гонар Скарыны, Міколы Гусоўскага, Шлома Лурыя Махаршала, Радзівілаў, Льва Сапегі, Тадэвуша Касцюшкі...⁷. Нават згадка імёнаў гэтых знакамітых людзей — пагроза для “Дабра чужога”, і таму памяць аб іх вынішчаецца, хаваецца ці разбураецца⁸. Ці не таму ў трохсоттысячным Брэсціце зараз не хапае вуліцаў для ўшанавання памяці славутых землякоў, але ўшанаваная памяць дзеячоў рускай культуры, рэвалюцыі, рускіх і савецкіх вайсковых начальнікаў. У выніку — амярцьвенне культурнага жыцця, адсутнасць матывацый для адукацыі і годнай працы.

---

⁶ У 1927 годзе дасьледчык беларускага мастацтва Мікола Шчакаціхін патлумачыў гэта “русафікатарскай палітыкай расійскага ўраду ў так званых “западно-рускіх губерніях”. Шчакаціхін Мікола. *Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва*. Мн., «Навука і тэхніка», 1993 г.

⁷ Лурье Махаршал — знакаміты талмудыст пачатку 16 стагодзьдзя, да яго прыязджалі вучыцца з усёй Еўропы. Моше Росман, Еврейская община Польши: географические и демографические факторы, правовой статус. *Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы*. ч.1-2, с.123.

⁸ У 1948 годзе галоўны архітэктар Брэсту напісаў у тлумачальнай запісцы да новага генеральнага плану гораду: “Прасторавая кампазіцыя (гораду) павінна найбольш яскрава і шматгранна адкрыць сутнасць вялікасці і прыгажосці ідэі гораду “истинно руского по своему развитию и значению...”

“У ЛЮДЗЕЙ НЯМА ЎПЭЎНЕНАСЬЦІ, ШТО ЗАЎТРА БУДЗЕ СПАКОЙНЫМ...”

Пасъля прыняцьця новага Закону «Аб свабодзе веравызnanьня і рэлігійных арганізацыях» увосень 2002 году рэлігійны съвет ў Беларусі аказаўся ў напружаньні, тэма свабоды сумленьня паўстала як ніколі востра.

*(Інтэрв'ю з Дзіянай Шаўцовой,
экспертам па пытальніках свабоды сумленьня, юрыстам
(запісана ў сакавіку 2003 году)*

— *Спадарыня Дзіяна, скажыце, што адбываецца раз на месцах? Наколькі зъмянілася апошнім часам жыцьцё памесных цэркваў?*

— Днямі пастар з Лепелю Георгі Салаўёў, былы вайсковец і аўтарытэтны чалавек у горадзе, распавёў мне, што ў іх адбывалася сустрэча ў вёсцы Слабодка Лепельскага раёну. На яе прыйшоў старшыня мясцовага сельскага савету Мікалаі Сініца і абвінаваціў людзей, якія сабраліся, у парушэнні закону, і заявіў, што «калі яны прыходзяць у госьці да жанчыны, якой належыць дом, яны парушаюць дзеючае заканадаўства, займаюцца незаконнай пропагандай і агітацыяй, праводзяць багаслужэнні ў неўстаноўленым месцы».

Пасьля гэтага ён агітаваў прысутных хадзіць у мясцовую праваслаўную царкву, аргументуючы гэта тым, што культ праваслаўя – ёсьць тое, што яны перанялі ад нашых предкаў, што яны павінны вызнаваць. «Калі будзеце яшчэ зьбірацца, наступным разам прыйду з міліцыяй», – папярэдзіў усіх старшыня і зынік.

Пастар Георгі Салаўёў не сумняваецца, што гэта была ня проста ініцыятыва старшыні сельсавету, што ён прыходзіў па «наводцы» намесніка старшыні Лепельскага райвыканкаму Веры Закрэўскай, якая вядомая сваім негатыўным стаўленнем да вернікаў. Летам яна прыцягнула да адміністрацыі адказнасці баптыстаў, якія хадзілі па Лепелі і съпявалі хрысьціянскія песні. На адрес пратэстантаў з яе боку быў таксама шэраг вусных пагрозаў.

Практыка съведчыць, што слова Станіслава Буко, старшыні Камітэту па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў, у інтэрвю «Народнай газэце» (3 сінэжня 2002 г.), што “данная норма закона не устанавливает каких-либо ограничений для совместного чтения Библии по месту жительства кого-либо из верующих, равно как и для совместной молитвы всех проживающих в одном помещении либо группы верующих” – папросту няправда.

Іншая думка ў старшыні аддзелу Менгарвыканкаму па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў Алы Рабіцавай, і яна гэтага не хавае. На маё пытаньне, ці ёсьць абмежаваньне на правядзенне гэтак званых хатніх групаў, яна сказала, што дзеля таго, каб па месцы жыхарства можна было праводзіць хатнюю группу, трэба атрымаць дазвол у мясцовым выканаўчым органе.

– *Як сітуацыя можа разьвівацца далей? Якія пытаньні ў жыцьці цэркваў могуць стаць актуальнымі праз некалькі месяцаў?*

– Праз некалькі месяцаў будуць ужо пэўныя першыя вынікі перарэгістрацыі рэлігійных арганізацый. У Законе закладзены такі механізм, які дазваляе абмяжоўваць дзейнасць і рэгістрацыю новых рэлігійных арганізацый, а таксама неправамерна парашкаджаць перарэгістрацыі. У прыватнасці, вялікія праблемы будуць у невялікіх цэркваў у

сувязі з юрыдычнымі адрасамі. У мінульм годзе былі выпадкі, калі мясцовыя выканкамы беспадстаўна адмаўляліся ўзгадніць месца знаходжання рэлігійнай абшчыны ў жылым доме. Гэта вельмі проста для чыноўнікаў: выканкам вырашыў, і ёсё – у рэгістрацыі адмоўлена. Абскардзіць та-кое рашэнне практычна немагчыма.

З часам абвастраецца і іншае пытаныне – рэлігіязнаўчая экспертыза, якой падлягаюць статутныя дакументы ўсіх абшчынаў, якія рэгіструюцца ўпершыню і не ўваходзяць ні ў адно з зарэгістраваных аб'яднанняў. Хоць у Законе сказана, што экспертыза праводзіцца, толькі калі рэгіструеца аб'яднанне, якое «раней не было вядомае ў Беларусі». Вынік – тое, чаго дамагаюцца ўлады: адмова ў рэгістрацыі на падставе экспертных парадаў і рэкамендацый. Закон гэта цалкам санкцыянуе, паколькі ў якасці прычыны дзеля адмовы ў рэгістрацыі ў ім прадугледжваюцца менавіта вынікі рэлігіязнаўчай экспертызы. Абскардзіць заключэнне практычна немагчыма.

Сітуацыя яшчэ ўскладняеца тым, што гэтая экспертыза ажыццяўляеца экспертным саветам пры Камітэце і мае статус дзяржаўнай. Дзеля таго, каб судзьдзі патлумачыць сутнасць праблемы, трэба прыцягваць незалежных съпесыялістаў. Але ёсё роўна, калі судзьдзя будзе разглядаць у якасці доказу заключэнне нейкага асобнага съпесыяліста – гэта толькі меркаванье асобнага чалавека. Такое меркаванье і заключэнне дзяржаўнай камісіі маюць розную вагу, і для суда гэты факт вельмі істотны.

Зараз у судзе Цэнтральнага раёну г.Менску разглядаецца справа Ісціннай праваслаўнай царквы і яе прыходу імя Іаана Кранштацкага. Абшчыне Менаблыванкам адмовіў ў рэгістрацыі менавіта на падставе заключэння рэлігіязнаўчай экспертызы, якая была зробленая экспертным саветам пры Камітэце па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў. Абскардзіць такія рашэнні вельмі складана, бо фактычна экспертынае заключэнне непадуладнае нейкаму абскарджванью і зъміненію.

– *А «Методычныя ўказанні», якія выдадзеныя Камітэтам па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў? Гэты*

*дакумент ня мае юрыдычнай сілы і тым ня менш навяз-
ваецца дзеля выкананьня рэлігійным абшчынам...*

— Так, «Метадычныя ўказаныні» не абавязковыя да прымненія. Аднак, наколькі нам вядома, Камітэт па справах рэлігіяў правёў шэраг семінараў з абласнымі, раённымі выканаўчымі органамі, у чыёй кампетэнцыі будзе правядзенне перарэгістрацыі на падставе менавіта гэтых метадычных указаныніў. Пра гэта нам сказаў сам начальнік аддзелу па справах рэлігіяў Камітэту сп. Калінаў.

Аб'яднаныне абшчынаў Поўнага Евангельля падало дзіве скаргі на гэтых ўказаныні ў Савет міністтраў РБ з просьбай адмініць супяречныя заканадаўству акты ніжэйстаячых выканаўчых органаў (гаворка ідзе як пра парушэнні ў дзеяніні Камітэту, так і ў дадзеным дакуменце), а таксама заяву ў Прокуратуру рэспублікі з просьбай унесыці пратэст з нагоды незаконных дзеяніні ў супяречнага закону нарматыўнага акту.

— Цікава, а што кажуць на гэта самі чыноўнікі, як каментуюць яны свае дзеяніні?

— На адной з сустрэчаў я задавала сп.Калінаву пытаньне, як будзе прымняцца тое ці іншае палажэнне гэтых рэкамендацыяў, і як такое ўвогуле магло атрымацца, што Камітэт выдае і навязвае дзеля выкананьня дакумент, які ня мае юрыдычнай сілы. Зразумелага адказу на гэтае пытанье не атрымала. Мяне гэта не зьдзіўляе, бо так адбываецца амаль заўсёды. Таксама на адным з паседжаньняў «круглага стала» па проблемах прымненія дзеючага заканадаўства РБ аб свабодзе сумлення прадстаўнік амерыканскай амбасады Ян Тэрнер тройчы ў розных інтэрпрэтацыях задаў сп.Калінаву пытаньне: «Што плануе рабіць дзяржава дзеля таго, каб захаваць раўнавагу, рэлігійны баланс у Беларусі пасля падпісання пагадненія з РПЦ?». Адказу прысутнага не атрымалі.

Чыноўнікі баяцца адкрыта казаць пра свае справы, таму што, на мой погляд, самі адчуваюць іх несправядлівасць і незаконнасць.

Тым часам пагадненіе паміж праваслаўнай царквой і дзяржавай ужо зараз прыносіць свае вынікі.

Напрыклад, адна з абшчынаў Украінскай рэфарматарской царквы – абшчына Хрыста Збаўцы – зараз працуе ў Беларусі на ўзроўні хатній царквы і мае намер разгістравацца. У сувязі з гэтым сьвятар мяне пытае: “Ці ёсьць хоць нейкая магчымасць зарэгістравацца як аўтаномная праваслаўная царква, улічваючы апошняя падзеі вакол Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы і заявы прэзідэнта краіны, што ён не дапусціць падзелу ў праваслаўі?” Гэта значыць, што ў многіх людзей, якія ня маюць сёньня статусу з правамі юрыдычнай асобы і толькі плануюць зарэгістравацца, ёсьць вельмі шмат пытаньняў і сумненіньняў.

Размаўляючы са сьвятарамі і прадстаўнікамі розных канфесіяў, адзначаеш, што людзі ў напружаньні з-за праблемаў вакол новага закону пасъяля яго прымяненія. Гэтым выкліканы стан невядомасці наступстваў і няўпэўненасці ў будучым. У іх шмат пытаньняў: зарэгіструюць аб'яднаньне ці не. У людзей няма ўпэўненасці, што заўтра яны атрымашы рэгістрацыйныя дакументы і будуть спакойна працаўаць. Тым больш мы фіксуем шэраг фактаў ціску. На шчасльце, у нашай краіне ёсьць яшчэ судзьдзі, якія здольныя разабрацца ў сітуацыі і прыняць справядлівае рашэннне.

– *Няўжо ёсьць выпадкі, калі судзьдзі апраўдвалі вернікаў, асуджаючы пры гэтым дзеяньні выканаўчай улады?*

– Тоё, якім чынам складаюцца пратаколы аб “правапарушэннях”, сьведчыць, што міліцыянты абсолютна далёкія ад разуменія Канстытуцыі і таго, што ў грамадзянаў ёсьць права для сумеснага вызнанія рэлігіі. Да таго часу, пакуль грамадзяне сваімі дзеяньнямі не парушаюць Закон, грамадзкі парадак, законныя права і інтарэсы іншых грамадзянаў, яны могуць сумесна вызнаваць рэлігію, пры гэтым рэалізуячы свае законныя права. Такога разуменія ў нашым грамадзтве і ў прадстаўнікоў выканаўчай улады, на жаль, няма.

Яшчэ горш сітуацыя ў рэгіёнах, дзе ўсе адзін аднаго ведаюць, і, напрыклад, калі нейкаму чыноўніку нехта асабіста не падабаецца, ён пачынае свайго кума ці свата травіць на вернікаў. Так адбылося ў Лепельскім раёне, дзе адной супра-

цоўніцы райвыканкаму вельмі не падабалася, што вернікі зьбираюцца па хатах. Яе муж-міліцыянт арганізаваў прыезд аператывнікаў у камуфляжы, у бронежылетах, з аўтаматамі, якія ўварваліся ў кватэру з крыкам: “Каго браць?”.

Нядайна падобны выпадак адбыўся ў абшчыне саентолагу у Менску. У вячэрні час дахаты да адной з сяброў абшчыны прыйшлі ўчастковы міліцыянт Аляксандр Алдохін, супрацоўнік аддзелу па справах рэлігіі і нацыянальнасцяў гарвыканкаму Валянціна Булоўкіна і яшчэ троє «інспектараў» – усяго пяць чалавек. На падставе ўбачанага яны склалі пратакол аб прыцягненіі гаспадыні да адміністратыўнай адказнасці. На судовым паседжанні судзьдзя признала не-вінаватай гэтую грамадзянку. Суд адмяніў пастанову адміністратыўнай камісіі Першамайскага раёну, якая прыцягнула яе да адказнасці па арт. 193 КаАП РБ (і нават выпісала ёй штраф), з-за адсутнасці складу правапарушэння, адзначыўши пры гэтым шэраг працэсуальных парушэнняў у дзеяньнях службовых асобаў.

– Ці праўда, што ў новым школьнім падручніку да сектаў зацічаныя евангельская хрысьціяне?

– Першымі “недакладнасць” у новых падручніках для 11 класу заўважылі баптысты. Хваля паднялася ў Брэсцкай вобласці. Там вернікі ініцыявалі ледзь не адкліканье сваіх дзяцей са школы з-за гэтага падручніку, і паднялася моцная пратэстная хваля. Кваліфіковалі гэты факт, цалкам слушна з юрыдычнага пункту гледжання, як распальванье рэлігійнай варожасці. Зъмест падручніку стаў прадметам абмеркаванья кіраўнікоў чатырох пратэстанцкіх саюзаў. У аднаго з іх, старшыні саюзу Поўнаевангельскіх цэркваў Аляксандра Саковіча сын вучыцца ў адзінаццатым класе па менавіта гэтым падручніку.

Працытую гэты самы падручнік («Человек. Общество. Государство», учебное пособие для 11 класса общеобразовательных учреждений с русским языком обучения» ў чатырох кнігах, кніга чацвёртая «Человек в мире культуры»), дзе на старонцы 111, у разьдзеле, прысьвечаным рэлігіі, у рубрыцы «Полезно знать» аўтар піша: «Хотя любая религия претендует на право обладания истиной, тем не менее особо

благоприятные условия для проявления фанатизма создаются в деятельности сект. Секта – религиозная группа, отколовшаяся от того или иного направления и выступающая как оппозиционное течение по отношению к нему. Секты существуют во всех религиозных направлениях. Для сектантов характерны претензии на исключительность своей роли, доктрины идейных принципов, богоизбранность, изоляционизм. В нашей республике наибольшее распространение получили такие секты, как евангельские христиане-баптисты, христиане веры евангельской, пятидесятники, адвентисты седьмого дня, свидетели Иеговы». Далей інфармацыя пра новыя духоўныя аб'яднаньні. І гэта друкуецца пад грыфам: «Допушчено Миністэрством образования РБ». Аўтарам працы таванага зьяўляецца Фонатава Э. А. Падручнік выдадзены пад рэдакцыяй доктара філасофскіх науک, прафесара Ю. А. Харына.

Пратэстанты маюць намер, як мінімум, звярнуцца ў Міністэрства адукацыі і ў Камітэт па справах рэлігіяў з нагоды распальвання рэлігійнай варожасці.

Наклад гэтай кнігі 147 200 асобнікаў, яна падпісаная ў друк 10 сінэжня 2002 г. Калі такое робіцца з літаратурай, па якой вучацца нашыя дзеці, то сітуацыя з дзяржаўнай прэсай, і як прыклад тут публікацыі Ніны Яновіч, ужо неяк адступае на другі план. Толькі па выпадку ў Старых Дарогах, пра які ўжо неаднаразова пісалася, выйшла 5 артыкулаў – скажоныя факты пра лёс дыякана царквы Ігара Арлоўскага. Пры tym, што ўжо адбыліся судовыя рашэнні, на якіх пацверджана, што домыслы журналісткі не адпавядаюць рэчаіснасці. Тым ня менш «факт» дзяржаўныя СМИ працягваюць “абсмоктваць”.

СУПОЛКІ СВЯДОМАСІІ КРЫШНЫ АПЫНУЛІСЯ ПА-ЗА ЗАКОНАМ

Прыняты Закон “Аб свабодзе веравызначаньня і рэлігійных арганізацыях” ускладніў дзейнасць крышнайтаў. Уся статутная дзейнасць суполак Свядомасці Крышны ў Рэспубліцы Беларусь аказалася па-за законам.

Пасля прыняцця Закону “Аб свабодзе веравызначаньня і рэлігійных арганізацыях” узыніклі праблемы пры ажыццяўленыні асноўных накірункаў дзейнасці ўсіх суполак Крышны – па распаўсюдзе рэлігійнай літаратуры, ухваленыні імёнаў Бога (Хары, Крышна, Рама) і раздачы бясплатнай вегетарыянскай ежы. Вернікі робяць гэта на вуліцах, за гэта іх затрымлівае міліцыя, складае пратаколы аб адміністратывных правапарушэннях. Рэгістрацыя ў Беларусі новых супольнасцяў сутыкаецца з непераадольнымі перашкодамі, вернікам пагражаюць звалненнем з працы і псіхіяtryчным шпіталем. У сувязі з немагчымасцю рэгістрацыі аўяднаньня супольнасцяў узынікла праблема запрашэння ў Беларусь духоўных настаўнікаў – грамадзянаў іншых краінаў. У выніку суполкі знаходзяцца пад пагрозаю прыпынення дзейнасці з перспектываю далейшага закрыцця.

“ДЗЯРЖАВА ПАРАДЖАЕ НЯРОЎНАСЬЦЬ...”

Беларусь – другая краіна ў СНД, якая заключае дамову з царквой. Першае падобнае пагадненне было падпісанае ў Грузіі.

*Дамову каментуе **Дзяіна Шаўцова**,
эксперт па пытаньнях свабоды сумлення, юрыст
(запісана ў лютым 2003 г.)*

Зъмест самога гэтага дакументу не зусім зразумелы. “Хто з кім заключае дамову?” – узывікае першае пытанье. На іўнае пытанье. Прэзідэнт, як кіраўнік выкананій улады, падпісвае пагадненне – гэта зразумела. Але што ўзначальвае Мітрапаліт Менскі і Слуцкі? У адпаведнасці з законам, у нас ёсьць розныя віды рэлігійных арганізацыяў – рэлігійныя абшчыны, рэлігійныя аб'яднанні, манастыры, брацтвы, місіі, духоўна-навучальныя ўстановы... Але падаваць праста, як гэта зроблена ў дакумэнце: Беларуская праваслаўная царква – абстрактна і непісьменна. Закон патрабуе поўнай назвы рэлігійнай арганізацыі (від юрыдычнай асобы і канфесійную прыналежнасць). У рэшце рэшт, чый разылковы рахунак і юрыдычны адрес будзе стаяць... Вынікам такой блытаціны можа стаць тое, што “крайні” ў выпадку

чаго, так і ня знайдзецца.

Прадмет гэтага пагадненъня таксама падаецца даволі цымяным. Першае ўражаныне, што пагадненъне рамкавае і акрэслівае перспэктыўныя накірункі развіцьця стасункаў праваслаўнай царквы і беларускай дзяржавы. Аднак шэраг момантаў у гэтым дакуменце съведчаць пра адваротнае.

Дамова ў першую чаргу павінна базавацца на нормах дзейснага заканадаўства. Гэта можа быць унутране заканадаўства Рэспублікі Беларусь альбо міжнародныя дамовы, у якіх Рэспубліка Беларусь удзельнічае. Але пагадненъне ўтрымлівае тэрміны, якія мы не сустрэнем ні ў адным з нарматыўна-прававых актаў (законы, падзаконныя дакументы і г. д.): напрыклад, “кананічная тэрыторыя царквы”, “экспансія псеўдарэлігійных структураў”... Што стаіць за гэтымі словамі і дзе можна прачытаць, як раскрываюцца дадзенныя паняцці, невядома.

Вось пачатак і першая цытата, якая а сразу ж прыцягвае нашую ўвагу: “...Прызнаючы, што развіцьцё і ўмацаваныне супрацоўніцтва паміж Царквой і Дзяржавай адказвае інтэрэсам беларускага народу”. І ніякага аргументаваныя, без якога за гэтымі словамі нічога, апроч пафасу, няма.

Далей яшчэ цікавей: “Улічваючы, што праваслаўе гісторычна з'яўляецца рэлігій большасці беларускага народу...”. На гэты тээзіс хацелася б адказаць словамі «прафесара палітычных навук», вядомага абаронцы пазіцыяў праваслаўнай царквы Л.Землякова. Гэты «факт», па ягоных словаў, вельмі адвольна выкарыстоўваюць і сьпекулююць ім. Аднак, калі пачытаць даклады Камітэту па справах рэлігіяў, дык высьвятляецца, што гэта 80 адсоткаў ад 50 адсоткаў грамадзянаў, якія лічаць сябе веруючымі. Ад агульнай колькасці насельніцтва атрымліваецца ня больш за 35-40 адсоткаў. Гэта ўжо далёка ня большасць. Да гэтага трэба дадаць і розныя крытэрыі, па якіх людзі да сябе прымняюць катэгорию “веруючы”. Паводле сап্তылагічных аптытаньняў, большасць тых, хто лічаць сябе праваслаўнымі, толькі зредку наведваюць царкву. А тых людзей, якія сапраўды жывуць згодна вучэнню царквы, ня больш за 3-4 адсоткі.

Таксама слова “гістарычна” выклікае шэраг пытаньняў.

Гэтую цытату ўвогуле неабходна аддаць навукоўцам на дапрацоўку дзеля атрыманьня сапраўдных аб'ектыўных дадзеных.

Далей пазначана, што дамова прымاءцца “зыходзячы з неабходнасці абароны праваслаўнай царквы ад экспансіі псеўдарэлігійных структураў...”. Што стаіць за гэтым тэзісам і што гэта можа спарадзіць на практыцы, мы зараз можам толькі здагадвацца. Але калі ўлічыць усе існуючыя на сённяшні дзень фактары, то выльецца ўсё гэта ў нейкія кулуарныя інтрыгі, якія вынікаюць з ніzkага ўзору прававой культуры, што ў рэшце рэшт можа прывесці да таго, што адна царква “правільная”, а ўсе астатнія – гэта “псеўдарэлігійныя структуры”.

Таксама вельмі спрэчнае съцверджаньне аб tym, што пагадненыне базуеца на “прынцыпах пабудовы ўзаемаадносінаў Праваслаўнай царквы і съвецкага грамадзства, выкладзеных у кананічных нормах і асновах сацыяльнай канцепцыі Рускай праваслаўнай царквы”. Любое пагадненыне павінна заключацца ў межах заканадаўства, як ужо было згадана, а не “кананічных нормаў” і асноваў “сацыяльнай канцепцыі Рускай праваслаўнай царквы”. Нормы і асновы, вядома, варта ўлічваць, гэта можа праявіцца ў нейкіх пунктах дамовы, але заключацца яна павінна толькі ў межах дзеиснага заканадаўства. Па-іншаму немагчыма. Да таго ж гэтай канцепцыі кіруеца толькі праваслаўная царква, і навязваць яе пры пабудове стасункаў з дзяржавай неправамоцна.

Вялікае месца складальнікамі дамовы адводзіцца пафасным выказваньням і беспадстаўным высновам. У арт.1, напрыклад, съцверджаецца, што “царква зъяўляеца сацыяльным інстытутам, чый гісторычны досьвед, духоўны патэнцыял і шматвекавая культурная традыцыя аказалі ў мінулым і аказваюць зараз вызначаючы ўплыў на фармаваньне духоўных, культурных і дзяржаўных традыцыяў беларускага народу”. Дзе знайсьці падмурак дзеля такіх гучных заяваў, калі чалавек, прости грамадзянін, хоча ў гэтым пераканацца? Таксама міжволі ўзьнікае пытаньне: ці правамерна робіць дзяржава, як прадстаўнік інтарэсаў народу, у гэтым выпадку? Хто дэлегаваў ёй менавіта такія паўнамоцтвы?

Мы што, правялі рэферэндум, дзе ўсе выказаліся “за”?

Таксама тое, што “духоўныя і культурныя каштоўнасці, якія захоўвае царква, зъяўляюцца гістарычным здабыткам беларускага народу і асновай яго нацыянальнай ідэі”, лічу даволі спрэчным выказваньнем. Узынікае падозраньне, што сваё ўнутранае ўладкаваньне РПЦ стараецца «прапіхнуць» у якасці нацыянальнай ідэі, якая на сёньняшні дзень нідзе і ніяк не сфармуляваная. Тое, што датычнае толькі праваслаўнай царквы, паводле дамовы “павінна палягаць у аснове маральнага здароўя народу і паляпшэння дэмографічнай сітуацыі”? На якіх скажыце падставах?

Наступнае: “Дзяржава зъяўляецца гарантам захаванья духоўных і культурных традыцый беларускага народу, гісторычна сфарміраваных пад уплывам царквы”. Калі нехта раз дакажа, што нейкія традыцыі (напрыклад п’янства, застольлі, гулянні) сфарміраваліся пад уплывам праваслаўнай царквы, толькі тады гэты тэзіс будзе карэктным. А пакуль што нідзе не даказана, што нейкія традыцыі сфарміраваны ў нас менавіта пад уплывам праваслаўнай царквы.

Таксама не абмінулі складальнікі і адукацию. Калі, паводле дамовы, на съвецкае выхаванье будзе ўплываць праваслаўная царква, тады якое ж яно съвецкае? Шмат якія пункты, як, напрыклад, “работа царкоўных і съвецкіх сродкаў масавай інфармацыі” могуць пасьпяхова рэалізавацца і ў рамках съвецкай дзяржавы. Хіба што толькі распрацоўшчыкі ня маюць на ўвазе праваслаўную цэнзуру ўсіх СМИ.

Ёсьць і некалькі зусім незразумелых момантаў. Напрыклад, задэкларавана, што “Прадстаўцель царквы карыстаецца недатыкальнасцю” (як дэпутат, якога нельга арыштаваць?) альбо што “царква гарантую тайну споведзі”. Няўжо каля спавядальні будзе стаяць міліцыянт? Ці спавядцаца вернікі адразу будуць супрацоўнікам камітэту, каб тайну захаваць?

Ёсьць таксама моманты, якія не дазваляюць кваліфікація да дадзенай пагадненіне як рамкавае. У асноўным гэтае, што тычицца фінансавай дзейнасці царквы. Напрыклад, што “дзяржава прадстаўляе юрыдычным асобам царквы права на атрыманье гуманітарнай дамамогі ў спрошча-

ным парадку”, што нідзе не прадугледжана ў заканадаўстве. Гэта дае падставу меркаваць, што пад пунктамі дамовы ёсьць рэальная глеба, і сам дакумент — гэта праста легалізацыя існуючай дзейнасці.

Відавочна, што праваслаўная царква ставіцца ў няроўнае становішча з іншымі канфесіямі. Адвольнае разуменне і тлумачэнье палажэнняў гэтага пагаднення ў бліжэйшым будучым можа прывесці як мінімум да павелічэння паўнамоцтваў чыноўнікаў на месцах. Апошні артыкул выглядае праста як зьдзек: “Бакі прызнаюць, што дадзенае пагадненне заключаецца ў імя грамадзкага дабрабыту і ня мае на мэце ўціску ў правах якіх-небудзь канфесіяў ці веруючых грамадзянаў”. Уся папярэдняя практика і шматлікія выпадкі ціску на ўсіх неправаслаўных даюць падставу меркаваць, што гэта ня больш чым дэкларацыя. Пры ўвядзенні нормаў у жыццё, на думку юристаў, мы непазъбежна прыйдзем да гэтага ўціску. Ужо сёньня такое стаўленне да праваслаўнай царквы нараджае ў грамадзтве напружанасць і канфрантацыю, якія з часам будуць толькі павялічвацца.

З гэтай прычыны іншыя канфесіі, гледзячы на такія “цёпляя” стасункі РПЦ і дзяржавы, пачынаюць таксама прэтэндаваць на месца «пад сонцем». Натуральнае пытанье: “Чым мы горш?” – выліваецца ў складаныне шматлікіх дамоваў, заяваў і пагадненняў. Аднак іншы бок не съпяшаецца з імі сябраваць. Дзяржава ў асобе сваіх прадстаўнікоў (Камітэту па справах рэлігіі і г.д.) заяўляе, што на такога кшталту пагадненіні могуць прэтэндаваць толькі традыцыйныя канфесіі, якія пералічаныя ў прэамбуле Закону. Так паступова фармуеецца ў грамадзтве небясьпечная сітуацыя, якая ў нейкай крытычнай кропцы абавязкова ўзарвецца. Калі дзяржава параджае няроўнасць, а такія дамовы фактычна яе і параджаюць, гэта перш за ўсё ўдарыць па ёй самой, а значыць, і адаб’ецца на кожным з нас.

**“СВАБОДЫ ВЕРАВЫЗНАНЬЯ
Ў ЯЕ НАЙПРОСТЫМ РАЗУМЕНЬНІЎ
НАШАЙ ДЗЯРЖАВЕ НЕ ІСНУЕ...”**

Інтэрвью з *Артурам Ліўшыцам*,
сябрам Грамадзянскай ініцыятывы
«За свабоднае веравызнаньне», юрыстам
(запісанае ў красавіку 2004 г.)

— Якія пытаньні цяпер найчасцей абмяркоўваюца ў рэлігійных асяродках?

— Камітэт па справах рэлігіяў вельмі зацікаўлены ў тым, каб усе рэлігійныя аб'яднаньні прыйшлі перарэгістрацыю. Аднак ня ўсе хочуць прызначаць новы закон, паводле якога праводзіцца перарэгістрацыя рэлігійных аб'яднаньняў. Некалькі пратэстанцкіх дэнамінацыяў ня пойдуць на перарэгістрацыю, бо лічаць новы закон дыскрымінацыйным.

Асноўная праблема для тых, што ідуць на рэгістрацыю, гэта рэгістрацыя юрыдычнага адресу. Фактычна любы сход вернікаў у доме ці на кватэры падлягае забароне і штрафу. Свабоды веравызнаньня ў яе найпростым разуменъні ў нашай дзяржаве не існуе. Прасіць дазвол ва ўладаў дзеля нейкіх рэлігійных дзеяньняў у сябе дома – гэта проста абсурд. Але

таго патрабуе заканадаўства.

— *Ці ёсьць служба юрыдычнай дапамогі ў Камітэце па справах рэлігіяў?*

— Наколькі я ведаю, там такой службы няма. Кожны раз, калі якая-небудзь з рэлігійных арганізацыяў ці суполак падае дакументы на перарэгістрацыю, у іх Статуты ўносяцца папраўкі. Часам нашыя юрысты з гэтymі праўкамі нязгодныя. Некаторыя арганізацыі, якія лічаць, што свае права трэба адстойваць, не прымайць гэтых “зайвагі” Камітэту. А іншыя, якія хочуць проста і спакойна перарэгістраўвацца і працягваць працуваць далей, лічаць, што іх гэта ня тычыцца. Яны проста пагаджаюцца з патрабаваннямі Камітэту. Грамадзянская ініцыятыва “За свабоднае веравызначаныне” адрозніваецца тым, што ў яе ўваходзяць людзі розных дэнамінацыяў і рознай канфесійнай прыналежнасці. Гэтых людзі выступаюць не за прыярытэт нейкай рэлігіі, а проста за свабоду верыць. Свабода ад дзяржавы, неўмашальніцтва ў рэлігійнае жыццё грамадзянаў, аддзяленыне царквы ад дзяржавы — гэта нашыя прынцыпы. На сёньняшні дзень гэтага ў Беларусі няма. Наадварот, стасункі дзяржавы і царквы будуюцца на вызначаных прыярытэтах. Зараз прыхільнасць нашай дзяржавы даволі празрыстая. Ніхто не хавае, што ўлады аддаюць перавагу праваслаўнай царкве. Заключаны шэраг дамоваў РПЦ з рознымі дзяржаўнымі ўстановамі. Аднак прапановаў і спробаў заключыць такое ж са-мае пагадненыне з іншымі канфесіямі няма.

— *Як далей будзе працуваць Ініцыятыва?*

— У нашыя планы ўваходзіць працяг працы па маніторынгу парушэнняў правоў вернікаў на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. Таксама мы робім маніторынг узаемаадносінаў дзяржавы і рэлігійных аб'яднанняў. Матэрыялаў шмат. Кожны дзень нешта адбываецца.

Грамадзянская ініцыятыва «За свабоднае веравызначаныне» выступае за нераспальваныне нацыянальнай і рэлігійнай варожасці, якое спрабуюць правакаваць некаторыя структуры. Мы бачым яскравы прыклад: кнігарня «Праваслаўная кніга», дзе на паліцах можна знайсці антыпратэстанцкую і антыіўдэйскую літаратуру, якая скіраваная на распальванье

не рэлігійнай варожасьці. Гэта кнігі ня толькі прывезеныя з Расіі, але і выдадзеныя на тэрыторыі Беларусі.

Таксама ў нашыя планы ўваходзіць арганізацыя грамадzkіх дыскусіяў з прадстаўнікамі розных рэлігійных арганізацыяў на тэму свабоды веравызнання.

УНІЯ Ў БЕЛАРУСІ: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

*Уладзімір Хільмановіч,
гісторык (Гродна)*

Гістарычныя аспекты

У 16 стагодзьдзі ўзынік Маскоўскі патрыярхат, які адразу ж пачаў прэтэндаваць на ролю духоўнага цэнтра ўсходніх славянаў. Сярод рэлігійнай іерархіі на нашых землях, аднак, існавала моцнае імкненне захаваць сувязь з заходнім хрысьціянствам. На гэта найперш мела ўплыў знаходжаньне тагачаснай беларускай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага – паміж Усходам і Захадам. Уся наша культура зъяўляеца съведчаннем гэтага.

Пачатак перманентных войнаў паміж ВКЛ і Маскоўскім Княствам стварыў неабходнасць кансалідацыі нацыі, таму пачалі рабіцца канкрэтныя крокі да стварэння рэальнай уніі з Рымам. Менавіта на гэтым гістарычным тле ў 1596 годзе і была падпісаная Брэсцкая царкоўная Унія. Праваслаўная царква на землях Беларусі і Украіны арганізацыяна аб'ядналася з каталіцкай царквой на ўмовах падпарадкавання Рымскаму Папу і прыняцьця каталіцкай дагматыкі пры захаванні праваслаўнай абрааднасці.

Грунтоўную характеристыку зъявы знаходзім у беларускага эмігранцкага гісторыка Язэпа Найдзюка (“Беларусь учора і сёньня”): “*Пашыраная царкоўная Унія ахапіла велізарную бальшину праваслаўных беларусаў. Яна, аднак, не знайшла прызнаньня з боку каталіцкага духавенства. Каталіцкая Польшча глядзела на яе як на веру “ніжэйшую”, “хлопскую” (...), калі ж гэтая Унія набрала беларускага характару, дык палякі ставіліся да яе варожа. Уніяцкае духавенства бачыла гэта і замкнулася ў сваім собскім коле. Гэтая акаличнасць, з аднаго боку, а славянская мова і багаслужэныні, царкоўныя абрады, беларуская мова ў казаньнях, цесная сувязь уніяцкага духавенства з народам, з другога, паступова зрабілі з Уніі сапраўды нацыянальную царкву. Але калі гэта ўжо стала фактам, Унія гвалтам нішчылася*”.

Уніяцкая царква была съведчаньнем царкоўнай еднасці з апостальскай сталіцай і носьбітам візантыйскай традыцыі на беларускіх землях. Адначасова яна была часта адзіным сковішчам і апякункай беларускай культуры, мовы і нацыянальнай тоеснасці. На працягу 17-18 стст. адбывалася разьвіцьцё Уніі. Напрыклад, у першай палове 17 стагодзьдзя ў горадзе Ліда дзейнічалі ажно 4 грэка-каталіцкія царквы – Святога Яна, Святога Мікалая, Святога Спаса і царква Прачыстай Багародзіцы. Усе гэтыя цэрквы згінулі падчас вайны з Расіяй 1654-1667 гг. Пасля працяглай аблогі і абстрэлу з гарматамі летам 1659 году расійскае войска штурмам узяло Лідзкі замак і цалкам спаліла горад. У 1658 годзе цар загадаў свайму віленскаму ваяводу Міхайлу Шахоўскому “*из города Вилны и из иных городов и мест, которые к Вилне близко, униятov всех, кто где живёт... высылать вон тотчас, и заказ учинить крепкой, чтоб впредь униятov нигде не приимовали и высылали их вон, чтобы от них в вере каких расколов не было*”. Сабраўшы ўніятаў, ваявода авесыціў ультыматум: або яны перахрысьцяцца ў праваслаўе, або іх выганяць. Спазнаўшы такую “талеранцыю”, беларусы да канца 17 стагодзьдзя амаль цалкам перайшлі ў Унію. Напрыклад, на 1827 г. у Лідзкім павеце было 18 уніяцкіх цэркvaў і адзін манастыр, якія мелі 22 496 прыхаджанаў

вернікаў. Усяго было і дзейнічала 55 базыльянскіх манастыроў, якія пашыралі асьвету. Шырокую вядомасць наўмысілі базыльянскія школы. Ордэн выдаваў кнігі ў сваіх друкарнях у Вільні, Супрасльі, Менску.

Палітыка кіруючых колаў Рэчы Паспалітай у дачыненіні да ўніяцкай царквы мела неадназначны, часам супярэчлівы характар і шматразова мянялася ў залежнасці ад грамадзка-палітычных варункаў. З аднаго боку, улады падтрымлівалі Унію, бо яна адпавядала палітыцы цэнтралізацый дзяржавы, з іншага – імкнуліся злучыць грэка-каталіцкую царкву ў адзінае з рымска-каталіцкай.

Наступ на Унію пачаўся адразу ж, як толькі землі Беларусі былі акупаваныя Расійскай імперыяй. Старыя беларускія кнігі зьбіраліся па ўсіх парафіях і паліліся. Мітрапаліт Іосіф Сямашка піша ў сваіх “Запісках”, што толькі за 3 гады было сабрана і спалена па яго загадзе больш за 2000 беларускіх старадрукаў. Замест беларускіх кніг у Расіі друкаваліся новыя, на рускай мове. У 1840 г. было забаронена прамаўляць казаньні па-беларуску, і біскупы пачалі патрабаваць ад святароў, каб нават у прыватным паўсядзённым жыцці тыя карысталіся толькі рускай мовай. Шмат вернікаў не вытрымлівала такога ціску і пераходзіла ў Рымскую-каталіцкую царкву. У другой палове 1830-х пачалася перадача ўніяцкіх храмаў праваслаўнай царкве, а пасля Палацкага сабору 1839 году ўніяцкая царква была гвалтоўна ліквідаваная.

Адным з першых асьветнікаў і адраджэнцаў Уніі з'яўляўся Кастусь Каліноўскі. Ён сапраўды быў зачятым апала-гетам адраджэння ўніяцтва. “...*Ні адзін ужэ, можа, забыўся, што бацька яго быў яшчэ справядлівай уніяцкай веры і ніколі ўжэ не спомніць на тое, што перавярнулі яго на сызму* (схізму – аўт.), *на праваслаўе, што ён сягодня, як той сабака, живе без веры...*” (Мужыцкая праўда № 6). І далей, там жа, звязаныя да Бога: “*Выжані маскаля з нашага краю, дай нам праўдзівую вольнасць і веру наших дзядоў і прадзедаў, а касцёлы, што маскаль, нячыста яго сіла, параскідаў альбо перарабіў на стайні і цэркві, зноў заясьнеюць тваёю хвалой...*”. Каб зразумець Каліноўскага, трэба ўлічваць

кантэкт гістарычнай эпохі. Пасъля кароткай канфесійнай адлігі, якую Беларусь зазнала за часам расійскага імператара Паўла I (1796-1801 гг.), і пэўнага лібералізму Аляксандра I, цараваньне Мікалая I (1825-1855 гг.) было часам жорсткага рэлігійнага ўціску. Калі адбылося скасаваньне Уніі, расійскія праваслаўныя цэрквы сталі асяродкамі палітычнай прапаганды імперскай палітыкі Масквы. Каліноўскі гадаваўся ў гэты час, юнак меў дапытлівы розум, пазней атрымаў добрую адукацыю. Падчас вучобы ў Пецярбургу і Маскве Каліноўскі разам са сваім старэйшым братам Віктарам, таленавітым архівістам, меў мажлівасць вывучаць унікальныя дакументальныя матэрыялы, якія паказвалі сутнасць гістарычных дачыненіньняў Расіі і Рэчы Паспалітай. Адсюль зыходзіў съветапогляд правадыра паўстанцаў.

Адраджэнне Грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі пачалося толькі ў 1920-х гадах. Актыўнымі дзеячамі на ніве адраджэння ўніяцтва былі біскуп (пазней, пасъля смерці, быў прызнаны блаславёным) Юры Матулеўіч, рымска-каталіцкія ксяндзы Язэп Германовіч (Вінцук Адважны), Ільдафонс Бобіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Адам Станкевіч, Уладыслаў Талочка, асабліва шмат зрабілі съвятары Андрэй Цікота і Леў Гарошка. Прыхільна ставіліся да ідэі ўніяцтва і многія беларускія грамадзка-палітычныя дзеячы. У Заходній Беларусі былі створаныя місіянэрскія цэнтры ў Альбярціне (зраз у межах Слоніму), Вільні, Друі, Пінску. У 1927 годзе налічвалася 14 ўніяцкіх прыходаў, у 1932 – 36 прыходаў.

У 1939 годзе ўкраінскі мітропаліт Андрэй Шаптыцкі стварыў пад сваёй юрысдыкцыяй Беларускі грэцка-каталіцкі экзархат на чале з выдатным хрысьціянскім съвятаром-асветнікам Антонам Неманцэвічам. У лістападзе 1941 году Папа Пій XII зацьвердзіў яго апостальскім адміністраторам для каталікоў усходняга абраду ў Беларусі. Але неўзабаве, у 1942 годзе, Неманцэвіч быў арыштаваны фашыстамі і пазней забіты. Дзейнасць экзархату такім чынам гвалтоўна прыпынілася, і епархіяльных структураў беларускіх ўніятаў далей не было. Прыхільнікі ўніяцкай царквы былі змушаныя эміграваць альбо “растварыцца”.

Толькі з канца 1980-х, калі пачалося масавае легаль-

нае адраджэнне ўніяцкай царквы на Украіне, у Беларусі пачаўся рух за аднаўленыне ўніяцкіх суполак. Ініцыятарамі іх стварэння сталі моладзь і інтэлігэнцыя. Напрыклад, у Гродна суполка паўстала ў 1992 годзе, з часам суполкі зарганізаваліся ў іншых гарадах. Трэба падкрэсліць, што прыходы фармаваліся як беларускамоўныя рэлігійныя асяродкі. Важным фактам стала і афіцыйнае зацьверджаныне Ватыканам у 1994 годзе беларускамоўнай версіі літургічных тэкстаў. Значна ўзрасла цікавасць да вывучэння ўніяцкай царквы. Варта адзначыць працы і артыкулы такіх дасьледчыкаў, як Анатоль Грыцкевіч, Святлана Марозава, Сямён Падокшын, Сяргей Абламайка, Уладзімір Конан, Іван Саверчанка, Леанід Лыч, Уладзімір Сосна.

Аднак апошнія гады тэма вывучэння гісторыі ўніяцкай царквы ў акадэмічных і навуковых асяродках па зразумелых прычынах стала, што называецца, зноў “непажаданай”. А ў некаторых праваслаўных аўтараў заўважаецца празъмерная тэндэнцыя насьць. Прыкладам, у аднаго паважанага аўтара сустракаем наступнае: *“...Другой мэтай маёй працы зьяўляеца ня толькі імкненіне разъвеяць міф аб Уніі як нацыянальной веры, а і знайсьці ў Уніі тыя фактары, што былі становічымі для нашага нацыянальнага адраджэння”*. Варта разъвеяць абсурднасць самой дэфініцыі “Унія – нацыянальная вера, беларуская рэлігія”, што можна скрозь сустрэць ня толькі ў публіцыстыцы, але і ў навуковай (ці яна такой зьяўляеца?) літаратуры. Таксама такой жа не-навуковай і абсурднай зьяўляеца дэфініцыя “праваслаўе – нацыянальная вера, беларуская рэлігія”, бо ня трэба блытаць канфесійнае і нацыянальнае. Іншымі словамі, рэлігія ня можа быць нацыянальной паводле азначэння. Іншая рэч, што тая ці іншая канфесія, плынъ можа спрыяць альбо не спрыяць нацыянальнаму адраджэнню і разъвіццю.

Сёньняшні стан ГКЦ у Беларусі

У адпаведнасці з падпарадкованьнем Грэка-каталіцкай царквы Ватыкану, гэтая канфесія падначаленая апос-

тальской сталіцы. Кіраваньне ажыцьцяўляеца пра з апостальскага візітатара, якім зьяўляеца айцец Сяргей Гаек. На чале БГКЦ у Беларусі стаіць дэкан. Значны час на гэтай пасадзе быў съветлай памяці айцец Ян Матусевіч. Цяпер БГКЦ кіруе Протапрэсвітар айцец Віктар Данілаў, намеснік – манах айцец Лявонці з Палацку.

БГКЦ дзейнічае як аўтаномная абшчына. Вышэйшай “заканадаўчай” структурай зьяўляюцца дэканацкія канферэнцыі – сустрэчы съвятароў. Трэба падкрэсліць, што дэканат, у які структурна аб’яднаны ўніяцкія суполкі, не зацверджаны съвецкай уладай. У Беларусі пакуль няма інстытуту экзархату. Патрэбнае яго юрыдычнае афармленыне і адпаведнае зацверджаныне Рымам. Цікава, што аналагічны экзархат створаны ў Pacii, на чале яго стаіць экзарх, протапрэсвітар айцец Сяргей Галаванаў. У Маскве зараз дзейнічаюць 3 парапфіі, а на тэрыторыі ўсёй Pacii – 11. У жніўні 2004 году прайшоў сабор грэка-каталіцкіх съвятароў Pacii (5 чалавек). У лістападзе таго ж году ў Гатчыне адбыўся сабор міранаў грэка-католікаў расіянаў. Для парапнання: на Украіне, дзе разьвіцьцё Уніі фактычна не перапынялася, зараз налічваеца каля 4-4,5 млн уніятаў. Назіраеца “пасоўванне” і пашырэнне гэтай канфесіі на ўсход краіны.

У Беларусі зараз працуе 10 съвятароў і 13 зарэгістраваных прыходаў (плюс 2 незарэгістраваныя). Уніяцкія прыходы ёсьць у Баранавічах, Брэсце, Віцебску, Гомелі, Гродна, Івацэвічах, Лідзе, Магілёве, Маладзечна, Менску, Палацку. Агулам яны налічваюць каля тысячы вернікаў. Зважаючы на недахоп душпастараў, каля 10 чалавек вучацца на съвятароў, акрамя таго ёсьць два кляштары ў Палацку – мужчынскі і жаночы. Душпастарам для беларускіх вернікаў-уніятаў у замежжы зьяўляеца апостальскі візітатар Аляксандар Надсан, які жыве ў Лондане.

У 2004 годзе прайшла перарэгістрацыя БГКЦ на агульнанацыянальным узроўні. Выпрацаваны агульны адзіны Статут (раней кожная суполка мела свой статут).

Умовы разьвіцьця і зьнешнія варункі

Умовы разьвіцьця БГКЦ сёньня ў Беларусі не зьяўляюцца спрыяльнymі. Асноўныя праблемы акрэсльім тэзісна:

- адмоўнае стаўленыне дзяржавы;
- неталеранцыя з боку праваслаўнага съвятарства;
- мінімальная дапамога (альбо яе поўная адсутнасць) з боку Рымска-каталіцкага касцёлу;
- недахоп інфармацыі пра жыцьцё БГКЦ з-за ўціску на незалежныя медыі;
- востры недахоп храмаў і съвятароў;
- неталеранцыя і слабая зацікаўленасць навукоўцаў уніяцкай праблематыкай;
- слабая ангажаванасць інтэлігенцыі і грамадзка-палітычнай эліты ў рэлігійнае жыцьцё.

Калі казаць пра зынешнія фактары, то назваць іх спрыяльнymі таксама нельга. З Захаду – моцнае прапольськае лобі ў Ватыкане, з Усходу – выразна варожае стаўленыне і ўплывы РПЦ (Рускай праваслаўнай царквы). Можна сказаць, што інтарэсы гэтых бакоў у дачыненіні да БГКЦ супадаюць. Так, у 1993 годзе было падпісане так званае Баламанскае пагадненіне. Ужо ва ўводзінах надрукаваных матэрыялаў міжнароднай багаслоўскай камісіі выразна напісана: “Яшчэ ў чэрвені 1990 году на сустрэчы ў Фрайзінгу наконт метаду, які называецца “уніяцтвам”, было заяўлена наступнае: “Мы адкідаем яго як метад пошуку адзінства, таму што ён супярэчыць агульной традыцыі нашых Цэрквеў”. Далей у эклezіялагічных прынцыпах, якія выклала камісія, сама ідэя Уніі адмаўляеца: “У сувязі з тым, што каталікі і праваслаўныя наноў разгледзелі сваё стаўленыне да таямніцы Царквы і зноў убачылі, што яны Цэркви-сёстры, то... форма “місіянерскага апасталату”, названая “уніяцтвам”, ня можа быць болей прынятая ні як метад, ні як мадэль адзінства, да якога імкнуцца нашыя Цэрквы”.

На жаль, назіраеца і неразуменне большасцю сутнасці сёньняшняй уніяцкай царквы ў Беларусі на сумежнай Беласточчыне, дзе праваслаўная канфесія ў свой час (але ня сёньня!) была значным гарантам нацыянальнай тоеснасці. Уніяцкая царква вельмі інтэнсіўна развіваеца на Украіне, але падтрымка беларускіх уніятаў мінімальная.

Падсумоўваючы, можна сказаць, што разглядаць уніяцкую царкву ў Беларусі можна толькі праз аналіз агульнагісторычнага разъвіцьця нашай краіны ў розныя часы, праз сёньняшнія геапалітычныя, унутраныя дзяржаўныя і канфесійныя рэаліі. А сфера ацэнкі кожнай канфесіі, рэлігійных дачыненій – надзвычай тонкая рэч, якая патрабуе значнай далікатнасці і зычлівасці на ўсіх узроўнях – па бытовым, царкоўным, навуковым.

Літаратура:

Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XVI-XX стст. у фондах гісторычных архіваў Украіны. Мінск-Полацк, 2001 г.

Астапенка Анатоль. Паслухайце нацыяналіста. Vilnius, 2000 г.

Дмитрук К. Е. Униатские крестоносцы: вчера и сегодня. М., 1988 г.

З гісторыі ўніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі). Мн., 1996 г.

Ігнатоўскі У. М. Кароткі нарыйс гісторыі Беларусі. 5-е выданне. Мн., 1992 г.

Из истории униатской церкви. Гомель, 1993 г.

Кастусь Каліноўскі. За нашую вольнасць (творы, дакументы). Мн., 1999 г.

Марозава С. Уніяцкая царква ў культурна-гісторычным разъвіцьці Беларусі (1596-1839 гг.). Гродна, 1996 г.

Найдзюк Язэп, Касяк Іван. Беларусь уchorа і сёньня. Мн., 1993 г.

Падокпын С. А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура. Філасофска-гісторычны аналіз. Мн., 1998 г., 2-е выданье Мн., 2000 г.

Пануцэвіч Вацлаў. Святы Язафат, архіяпіскап полацкі. Полацак, 2000 г.

Паўлаў Міхail. Забойства Іасафата Кунцэвіча. Віцебск, 1996 г.

Рэлігія і царква на Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. Мн., 2001 г.

Саверчанка І. Апостал яднаньня і веры /Язэп Руцкі/. Мн., 1994 г.

“Унія”, часопіс №1-5, Мн.⁶⁹ 1990-1995 гг.

Уніяцтва як спосаб аб’яднаньня ў мінульым і пошуку поўнага адзінства сёньня. Баламан, 1993 год. Матэрыялы міжнароднай зьмешанай багаслоўскай камісіі.

СВАБОДА ВЕРАВЫЗНАНЬЯ: МІЖНАРОДНЫЯ СТАНДАРТЫ І ВОПЫТ ШВЕЦЫИ

*Нанна Холст,
сябра Svenska Freds*

*Міжнароднае заканадаўства
ў галіне свободы веравызнаньня*

Пачнем з Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека — вядомага дакументу, прынятага ААН. У артыкуле 18 Дэкларацыі гаворыцца пра тое, што кожны чалавек мае права на свабоду меркаваньня, сумленьня і рэлігіі, а таксама пра права чалавека мняць свае веравызнанье і погляды. Да-лей гаворыцца пра тое, што кожны чалавек мае права адкрыта праяўляць свае рэлігійныя і іншыя перакананьні ў ад-куцыі, практицы, цэрымоніях і абрадах. У адрозненіі ад Канвенцыяў і Пратаколаў, пра якія гаворка пойдзе далей, краіны, якія падпісалі Дэкларацыю, не абавязаныя выкон-ваць яе палажэнні.

У Міжнародным пакце пра грамадзянскія і палітычныя права гаворка таксама ідзе пра свабоду веравызнаньня. Гэта права ўключае ў сябе свабоду спавядаць і прымаць рэлігійныя і іншыя перакананьні, а таксама свабоду адкрыта пра-

яўляць свае рэлігійныя і іншыя перакананыні ў цэрымоніях, абрадах, практыцы і адукцыі. Толькі ў выпадку наяўнасці адпаведных законаў, а таксама неабходнасці абараніць грамадства, грамадзкі парадак і дабрабыт, маральныя асновы ці асноўныя правы і свабоды іншых членаў грамадства, дапускаюцца абмежаваныні. Падобны падыход да абмежавання ўласцівіў розным канвенцыям, напрыклад, Еўрапейскай Канвенцыі правоў чалавека, якая таксама будзе разглядацца далей.

Міжнародны Пакт пра эканамічныя, сацыяльныя і культурныя правы абавязвае дзяржавы, якія дамаўляюцца, роўным чынам забяспечваць выкананыне правоў, якія дэкларуюцца ў Пакце, без абумоўленых рэлігій адрозненіння.

Існуюць Камісіі, якія наглядаюць за тым, як дзяржавы выконваюць свае абавязкі па Міжнароднаму пакту пра грамадзянскія і палітычныя правы, а таксама па Міжнароднаму пакту пра эканамічныя, сацыяльныя і культурныя правы. Камісіі рыхтуюць справаздачы аб тым, як дзяржава выконвае свае абавязкі. Аднак у адносінах да дзяржаваў, якія не выконваюць абавязацельствы па Канвенцыі, нельга ўжыць санкцыі. Дадзеная справаздача грунтуюцца на справаздачах аб выкананыні ўказанных правоў, якія прадастаўляюцца дзяржавамі. Часам паралельная справаздача рыхтуецца няўрадавымі арганізацыямі.

Таксама існуе Дэкларацыя аб выкараненыні ўсіх формаў нецярпімасці і дыскрымінацыі на падставе рэлігіі альбо перакананынняў. Дадзеная Дэкларацыя носіць больш практычныхарактар і ўключае ў сябе свабоду вырабляць, атрымліваць і выкарыстоўваць неабходныя матэрыялы, якія адносяцца да рэлігійных абрадаў і звычаяў.

Праблемай большасці Канвенцыяў зьяўляецца адсутнасць дакладных азначэнняў маральных асноваў, і ў якім выпадку іх парушэнні можа служыць прычынай увядзення абмежаванняў у адносінах свабоды веравызнання. Аднак Еўрапейская Канвенцыя правоў чалавека прадугледжвае Суд, які можа выносіць расшэнні, абавязковыя для выканання ўсім краінамі-ўдзельнікамі.

Удзельніцаць у Еўрапейскай Канвенцыі правоў чалавека

могуць толькі краіны, якія зъяўляюцца членамі Савету Еўропы. Але для того, каб атрымаць членства ў Савеце, краіна павінна прытрымлівацца дэмакратычных прынцыпаў, а яе жаданье і здольнасць абараніць права чалавека не павінны выклікаць сумненняў.

У выпадку немагчымасці вырашыць спрэчную ситуацыю ў інстанцыях уласнай краіны-ўдзельніцы дадзенай Канвенцыі, бок можа зъвярнуцца з адпаведнай просьбай ў Еўрапейскі Суд. Суд разглядае звязаныя як з палажэннямі Канвенцыі справы, так і ўжо вынесеныя судовыя рашэнні. Гэта азначае, што Суд можа прыцягнуць да адказнасці дзяржаву, якая падпісала Канвенцыю, у tym выпадку, калі інстанцыі дадзенай дзяржавы не змаглі забясьпечыць гарантаваных Канвенцыяй правоў.

Свабода веравызнання гарантуюцца артыкулам 9 названай Канвенцыі. Як ужо было сказана раней, абмежаваньні дапускаюцца толькі ў выпадку наяўнасці адпаведных законаў, а таксама адчувальнай дэмакратычным грамадзтвам неабходнасці забясьпечыць сваю бяспеку, абараніць грамадзкі парадак і дабрабыт, маральныя ўстоі ці асноўныя права і свабоды іншых членаў грамадзтва.

Гэтая Канвенцыя таксама зъмяшчае артыкул, які забараняе дыскрымінацыю, абумоўленую рэлігійнімі прычынамі.

У tym выпадку, калі краіна-ўдзельніца не забясьпечвае выканання дэклараўаных правоў, Суд мае права разглядаць дзеянні такой дзяржавы і вынесці рашэнне аб выплаце пацярпелым асобам кампенсацыі. У такіх ситуацыях дзяржавы надаюць Канвенцыі вялікае міжнароднае значэнне.

Канвенцыя 111, якая тычыцца дыскрымінацыі на працоўным месцы, разглядае дыскрымінацыю, абумоўленую рознымі прычынамі, у tym ліку рэлігійных. У ёй разглядаюцца пытанні найму, занятасці і ўмовы занятасці. У ёй гаворыцца, што краіны-ўдзельніцы абязвязаныя вынішчаць усе віды дыскрымінацыі, якія адносяцца да вышэйуказанай галіны, а таксама абвяшчаецца неабходнасць імкнення да забесьпячэння роўных умоваў працы.

У 2003 годзе ўсім дзяржавам-членам Еўрапейскага Со-

юзу прыйшлося праверыць сваё заканадаўства на адпаведнасць дырэктывам Савету 2000/43/EG і 2000/78/EG, якія забясьпечваюць рэалізацыю прынцыпу роўнага абыходжання, незалежна ад расавай і этнічнай прыналежнасці, а таксама ўстанаўліваюць агульныя прынцыпы роўнага абыходжання на прадстаўніцтвенні падстасаваніяў, інваліднасці, узросту і сексуальнай арыентацыі. З гэтай прычыны многім дзяржавам прыйшлося правесці рэвізію свайго заканадаўства.

Таксама існуе Пратакол 12-ай Еўрапейскай Канвенцыі, якая мае адносіны да пытанняў дыскрымінацыі. Гэты Пратакол ня быў ратыфікованы Швецыяй, у асноўным таму, што ён носіць занадта агульны і неакрэслены характар.

Свабода веравызнання ў Швецыі

У другой палове XIX стагодзьдзя Швецыя прыняла два законы, якія дазволілі ёй праісці наперад у накірунку свабоды веравызнання, але першы сапраўдны закон аб свабодзе веравызнання з'явіўся толькі ў 1951 годзе.

Таксама цікавым фактам з'яўляецца тое, што першай замежнай царквою, чыя дзейнасць была дазволеная на тэрыторыі Швецыі (1617 год), стала Руская праваслаўная царква (праўда, толькі для замежных грамадзянаў).

Швецкая царква ўяўляе сабой арганізацыю евангельскаглютеранскаі накіраванасці. Да моманту адмежаваньня Швецкай царквы ад дзяржавы ў 2000 годзе яна з'яўлялася афіцыйнай дзяржаўнай царквою. У 2000 годзе за кошт царкоўнага падатку сталі фінансавацца і іншыя рэлігійныя арганізацыі. Ужо некалькі гадоў выплата гэтага падатку носіць добраахвотны характар. Калі вы не з'яўляецесь членам рэлігійнай арганізацыі, то вам не абавязкова яго плаціць.

Дзяякуючы іміграцыі, рэлігійныя погляды сур'ёзна зъмяніліся за апошнія некалькі дзесяцігодзьдзяў; але хрысьціянства застаецца самай распаўсюджанай рэлігіяй. Швецкая царква з'яўляецца пратэстанцкай, аднак многія жыхары з'яўляюцца членамі свабодных цэрквей, такіх, як рух пяці-

дзесятнікаў і баптызм.

Другой па колькасці пасълядоўнікаў рэлігіяй у Швецыі пасъля хрысціянства зьяўляецца іслам. Многія вернікі – гэта імігранты з Ірану, Іраку, Турцыі, былой Югаславіі і Самалі.

Паколькі прыналежнасць да пэўнай рэлігіі ў Швецыі не рэгіструецца, колькасная статыстыка адсутнічае.

У Швецыі таксама атрымалі распаўсюджаньне буддызм і індуізм, у асноўным дзякуючы іміграцыі з Індыі, Уганды, В'етнаму, Шры-Ланкі і Тайланду.

Свабода веравызнаньня адназначна дэкларуецца як недакладаемае права чалавека. Але што такое рэлігія, у чым адрозненінне рэлігійных традыцыяў ад культуры, дзе знаходзіцца мяжа паміж імі? Напрыклад, яшчэ два гады таму шлюбны ўзрост у Швецкім заканадаўстве вызначаўся па-рознаму для шведаў і замежных грамадзянаў. Аднак шлюбны ўзрост вызначаецца хутчэй асаблівасцямі культуры і да свободы веравызнаньня прымых адносінаў ня мае.

А як паводзіць сябе ў сітуацыі, калі свабода веравызнаньня адных супярэчыць свабодзе веравызнаньня іншых, ці калі гвалт зьяўляецца складовым элементам рэлігіі? Няпростае пытаньне. Да прыкладу, швецкія законы забараняюць жаночае абразаньне, нават калі некаторыя спасылаюцца на свабоду веравызнаньня пры гэтым.

У 2003 годзе шырокі рэзананс атрымаў выпадак, звязаны са свабодай веравызнаньня ў школах: дзіве дзяячыны мусульманкі зьяўліліся ў школе цалкам захінутыя чадрай, нават твары. Рашэнне, прынятае Дэпартаментам школьніх установаў па гэтай праблеме, гаворыць: Каран прадпісвае жанчынам захінаць свае валасы, але ня твар, таму наядунасць чадры, якая закрывае твар, можа рэгулявацца адпаведнымі школьнімі правіламі.

Шмат спрэчак узынікае таксама і вакол статусу рэлігійных школаў: поводле прынятага ў 1999 годзе закону, дзяржава фінансуе дзейнасць ня толькі муніципальных школаў, але і ўсіх іншых.

Яшчэ адным істотным пытаньнем для абмеркаваньня, звязаным са свабодай веравызнаньня ў Швецыі і на Захад-

зе ўвогуле, зъяўляеца тэма рэлігійнай свабоды для мусульманаў у кантэксце ўзрастаючага жаху перад ісламам. Напрыклад, часта абмяркоўваеца пытанье існаваньня мячэцяў. У падобных выпадках у мэтах так званай барацьбы з тэрарызмам дзяржавы часта адыходзяць ад дэклараўаных прынцыпаў правоў чалавека.

Швецкія законы ў галіне свабоды веравызнаньня:

У Акце аб дзяржаўным кіраваньні, адным з чатырох законаў Швецкай Канстытуцыі, дэкларуеца свабода як аднаго чалавека, так і групы людзей спавядцаў рэлігію. Гэта свабода носіць абсолютныя харектар. Любы грамадзянін таксама абаронены ад прымусу раскрываць свой рэлігійны съвестапогляд. Таксама дэкларуеца забарона дыскрымінацыі.

Адносна міжнароднага права прымняюць два прававых падыходы. Гаворка ідзе пра маністычную і дуалістычную сістэмы. У дуалістычных прававых сістэмах, як у Швецыі, нацыянальныя органы судовай улады не выкарыстоўваюць міжнародныя канвенцыі. Дзяржава бярэ абавязкі выконваць палажэнні канвенций толькі ў адносінах іншых краінаў-удзельніц. Аднак канвенцыі могуць быць зъмененныя ці інкарпараваныя, і тым самым атрымаць статус нацыянальнага заканадаўства. Але нават калі падпісаныя канвенцыі і дырэктывы прыводзяць, як у Швецыі, да ўзынікнення толькі міжнародных абавязкаў у галіне правоў чалавека, дзяржава, якая ратыфікавала пазначаныя пагадненіні, у любым выпадку абавязаная выконваць нормы пазначаных прававых актаў. На сёньняшні час адзінай Канвенцыяй, інкарпаванай у швецкае заканадаўства, зъяўляеца Еўрапейская Канвенцыя правоў чалавека.

У Швецкім Крымінальным кодэксе ёсьць артыкул, які прадугледжвае юрыдычную адказнасць прадпрымальніка, які дапусьціў са свайго боку факт незаконнай дыскрымінацыі ў адносінах да якой-небудзь асобы на падставе расавай, нацыянальнай ці этнічнай прыналежнасці ці рэлігійных пераканаńняў. Дзеяньне гэтага палаження распаўсюджваеца як

на наёмных працоўных, так і на тых, хто выступае ад імя прадпрымальніка. Гэты закон дзейнічае таксама і ў адносінах да чыноўнікаў і асобаў, якія выконваюць публічна-прававыя абавязкі. Дыскрымінацыя па пазначаных вышэй прычынах зъяўляецца дзеяннем, якое караецца ў крымінальным парадку, і для арганізатораў сходаў ці мітынгаў. Незаконная дыскрымінацыя караецца штрафам ці зняволеннем на тэрмін да аднаго году.

У адпаведнасці з Крымінальным кодэксам, суд, прыняўшы да ўвагі матывы правапарушальніка, можа вынесці і больш жорсткае рашэнне. Напрыклад, у выпадку злачынства на рэлігійнай глебе, як, напрыклад, падпалъванье сінагогі. Статыстычныя дадзеныя съведчачь пра тое, што кожны год па дадзеным артыкуле выносіцца калія 10 прысудаў. Аднак, паколькі гэтае палажэнне не заўсёды ўзгадваецца ў прысудзе, уяўленне рэальнай сітуацыі носіць неакрэслены характар.

Урад у Швецыі прызначае амбудсмена, у абавязкі якога ўваходзіць незалежнае вывучэнне фактаў дыскрымінацыі.

У адпаведнасці з законам, амбудсмен па пытаннях этнічнай дыскрымінацыі разьбірае факты дыскрымінацыі, абумоўленыя этнічнай прыналежнасцю і рэлігійнымі перакананнямі. У абавязкі амбудсмена ўваходзіць права на кансультацию і іншая дапамога асобам, пацярпелым ад дыскрымінацыі, з тым, каб яны мелі магчымасць рэалізаваць свае права. Напрыклад, гэтая дапамога можа ўключачыць сябе прадастаўленне інфармацыі, сустрэчы з ўладамі і працадаўцамі. Скаргі на дыскрымінацыю могуць быць пададзеныя непасрэдна амбудсмену. Аднак у выпадку дыскрымінацыі на працоўным месцы скарга можа быць пададзеная і ў прафсаюз, сябрам якога зъяўляецца асoba.

Закон аб мерах супрацьдзеяньня этнічнай дыскрымінацыі рэгламентуе пытаныні, якія адносяцца як да галіны этнічнай дыскрымінацыі, так і да галіны дыскрымінацыі на рэлігійнай глебе. Закон абавязвае працадаўцаў і наёмных працаўнікоў імкнуцца да выкананення дыскрымінацыі на працоўным месцы. Працадаўцу варты актыўна садзейнічаць пра соўвяннню этнічнай і рэлігійнай разнастайнасці. Напры-

лад, пры найме новых працоўных ён не павінен дапускаць прамой ці ўскоснай дыскрымінацыі на падставе этнічнай прыналежнасці ці веравызнання. У адносінах да працоўных працадаўцу забараняецца ўжываць падвойныя стандарты. Больш за тое, менавіта працадаўца абавязаны даказваць адсутнасць дыскрымінацыі. У выпадку выяўлення ў кантракце дыскрымінацыйных абмежаванняў ён можа быць ануляваны ці зъменены адпаведным чынам, а ў адносінах да працадаўцы могуць быць выкарыстаныя санкцыі, якія абавязваюць яго выплатіць кампенсацыю. З мэтай нагляду над выкананнем закону ўрад прызначае ня толькі амбудсмэна па пытаннях этнічнай дыскрымінацыі, але і фармуе Раду па пытаннях дыскрымінацыі. Пры атрыманні скаргі амбудсмэн спачатку робіць спробу ўпэўніць працадаўцу кіравацца нормамі закону, а Рада мае права прыняць рашэнне аб спагнанні штрафу ў выпадку разгляду справы ў адміністратывным судзе. У некаторых выпадках амбудсмэн мае права ініцыяваць судовы працес, аднак у большасці выпадкаў да гэтага справа не даходзіць. Разгледзім прыклад адной этнічнай шведкі, якая перайшла ў іслам. Па тэлефоне ёй была прапанаваная праца, аднак пры асабістай сустрэчы працадаўца, убачыўшы на ёй чадру, адмовіўся прыняць яе на працу. Амбудсмэн перадаў справу ў суд па працоўных спрэчках, які прызнаў працадаўцу вінаватым у парушэнні закону.

Таксама існуе Акт аб роўным абыходжанні са студэнтамі ў вышэйшых навучальных установах, які быў прыняты з мэтай выкаранення дыскрымінацыйных абмежаванняў у сектары вышэйшай адукацыі. За выкананнем дадзенага закона сочать чатыры амбудсмэны: амбудсмэн па пытаннях этнічнай дыскрымінацыі, амбудсмэн па пытаннях дыскрымінацыі, абумоўленай сексуальнай арыентацыяй, амбудсмэн па пытаннях роўных магчымасцяў і амбудсмэн па справах інвалідаў. Дадзены закон мае ў асноўным тое ж дзеянне, што і закон, які рэгламентуе пытанні найму і занятасці.

Скаргі, атрыманыя амбудсмэнам па пытаннях этнічнай дыскрымінацыі, адносяцца ў асноўным да дыскрымінацыі,

абумоўленай этнічнай прыналежнасцю, а не веравызнаньнем.

У разьвіцьцё названых вышэй Дырэктываў Еўрапейскага Саюзу ў Швецыі быў прыняты новы закон. Ён пачаў дзейнічаць у 2003 годзе і носіць хутчэй рамачныя харектар, вызначаючы падыходы да расшэнняня праблемаў у галіне дыскрымінацыі на падставе этнічнай прыналежнасці, веравызнання, сексуальнай арыентацыі і інваліднасці. Гэты закон забараняе дыскрымінацыю ў розных галінах, уключаючы сферу занятасці, прадпрымальніцкую дзейнасць, атрыманьне пасъведчанняў аб прафесійнай годнасці. Акрамя таго, забаронена ўводзіць дыскрымінацыйныя абмежаванні ў адносінах да наведвальнікаў рэстараанаў і крамаў, а таксама адмаўляцца прадаваць кватэру па прычыне прыналежнасці пакупніка да мусульманскай веры.

Аднак гэтыя законы рэгламентуюць ня ўсе сфery дзейнасці. Напрыклад, адсутнічае прававое регулюванне пытанняў дыскрымінацыі ў сярэдняй школе, што часам можа стацца праблемай.

У Законе аб замежных грамадзянах Швецыя выкарыстоўвае азначэнне ўцекача, прынятага ў Канвенцыі Арганізацый Аб'яднаных Нацый за 1951 год, якое кажа, што любая асона, якая абаснавана асьцерагаецца ганенням па прычынах сваіх рэлігійных перакананняў, можа прэтэндаваць на статус уцекача. У адпаведнасці з Законам аб замежных грамадзянах, уцекачы могуць разьлічваць на прытулак у Швецыі.

*Магілёў. Заняткі па пытаньнях талерантнасці
праходзілі вельмі актыўна.*

Каардынатаr швецка-
беларускага праекту
дасыледваньня пытаньняў
таперантнасці **Марцін Уггла,**
Svenska Freds

Тэорыю таперантнасці
выкладае **Тацяна Кавальчук.**

Палітолаг і метадолаг
Уладзімір Мацкевіч
на семінары ў Брэсце

Гісторык **Ірына Бязручка**
падчас сустракі ў Гомелі.

Палітолог **Андрэй Казакевіч**.

Архітэктар і мастацтвазнаўца **Ірына Лаўроўская**,
Брэст.

Дасыледванье пытаньняў талерантнасці ў Гомелі.

Удзельнікі гомельскай рэгіянальнай сустрэчы.

Сябры швецкай арганізацыі Svenska Freds
Förening Паўліна Клюгэ і Крысьціна Жубель.

Заснавальнік "Саюзу палікаў на Беларусі" Тадэвуш Гавін,
супрацоўніца ПЦ "Вясна" Тацяна Рэсяка,
абаронца правоў цыганоў, юрыст Мікалай Калінін (справа налева).

Удзельнікі рэгіянальной сустрэчы каля Дому палякаў у Гродна.

Каталіцкі і праваслаўны крыжы на Гарадзеншчыне як сімвал рэлігійнай талерантнасці беларусаў.

ТАЛЕРАНТНАСЬЦЬ У НАЦЫЯНАЛЬНАЙ СУПОЛЬНАСЬЦІ

*Андрэй Казакевіч,
палітолог*

Сучаснае грамадзтва часта сутыкаецца з сітуацыяй, калі паводзіны людзей прыводзяць да павелічэння напружання і канфліктаў. Задача дзяржавы (грамадzkих структураў) бачыцца ў механічным пераадоленіі з выкарыстаннем улады ня толькі супяречнасцяў, але і поглядаў, якія выклікаюць канфлікты. У прынцыпе, толькі гэта можа гарантаваць грамадzkі мір. Розныя сацыяльныя групы павінны навучыцца думачы па-новаму, магчыма, весьці новы лад жыцця для ўстанаўлення новага балансу, які павінен гарантаваць палітычны і сацыяльны спакой. Такія дзеянні санкцыянуюцца ўладамі і шмат у чым грунтуюцца на маніпуляцыі. Але яны непазыбжныя ў сучасным грамадзстве.

Дыскусіі аб талерантнасці (асабліва ў рамках міжнародных структураў) з'яўляюцца асобным прыкладам змены съядомасці для павелічэння сацыяльнай стабільнасці. З аднаго боку, масавы прыток у краіны Захаду эмігрантаў робіць неабходным правядзенне праграмаў па іх інтэграцыі ў новы

жыцьцёвы асяродак, а таксама фармаванье іх пазітыўнага іміджу сярод карэннага насельніцтва. З другога боку, абвастрэньне міжнацыянальных адносінаў прывяло да вострых канфліктаў у розных рэгіёнах сьвету – Балканы, Каўказ, Руанда і г.д. Урэгуляванье гэтых канфліктаў часта зьяўляецца ня толькі прадметам нацыянальнай, але і міжнароднай бяспекі.

Паняцце «талерантнасць» выкарыстоўваецца менавіта для таго, каб у агульных рысах акрэсціць пажаданы (бесканфлікtnы) стан грамадзтва.

Талерантнасць

Недаверлівае стаўленье да «чужых» – этнічных і нацыянальных групаў – вядомая гістарычная зъява. Частка антычных аўтараў звязвалі падзеньне нораваў і агульны заняпад Рымскай дзяржавы з пранікненнем «чужых» (усходніх) элементаў культуры, і таму яны самі часта выступалі супраць усходніх культатаў. Старожытныя грэкі (гэта, у прыватнасці, адзначана ў працах Арыстоцеля) наогул лічылі «ня грэкаў» (варвараў) людзьмі ніжэй за сябе і ўспрымалі іх як ідэальных рабоў.

Як фенамен і як праблема талерантнасць зьяўляецца толькі ў сучаснасці і найбольш выразна выступае пасля Другой сусьветнай вайны. Талерантнасць становіцца часткай ідэалогіі правоў чалавека і сучаснай дэмакратыі, звязанай, перш за ёсё, з праблемамі нацыянальнай цярпімасці і пазней – з цярпімасцю да мігрантаў. У 70-х гадах акрэсліваюцца цярпімасць да розных іншых групаў. Цярпімасць – гэта катэгорыя, якая зьяўляецца ў грамадзстве, дзе ўзынікае праблема інтэграцыі і дзе такая інтэграцыя выгодная.

Перад тым, як перайсьці да разгляду асноўнай тэмы дадзенага артыкулу – **талерантнасць у нацыянальнай супольнасці** – некалькі словаў неабходна сказаць пра азначэнне самога слова «талерантнасць».

У большасці еўрапейскіх моваў слова талерантнасць (tolerancia, tolerance) азначае ня толькі цярпімасць, але і

розныя формы дапушчальнаага адхіленъня ад стандартнай вагі, памеру, дапушчальнае адхіленъне ў паказаньнях прыбору і г.д.

Напрыклад, у Расійскай імперыі цалкам нармальна маглі ставіцца да існаваньня размоўнай мовы меншасцяй, але разьвіцьцё літаратурнай мовы часта ўспрымалася як пагроза. У Францыі прымальна ставіліся да факту існаваньня брэтонскай супольнасці, але выкарыстаньне брэтонскай мовы ў адкуацыі было праблематычным. Публічная маніфестацыя брэтонскай ідэнтычнасці таксама лічылася непажаданай.

Думаю, што такое разуменьне найбольыш адэкватна адлюстроўвае сутнасць талерантнасці як сацыяльнага фенамену. Талерантнасць – гэта дапушчальнае адхіленъне ад сацыяльнага стандарту, якое прымаецца грамадзтвам і лічыцца нармальным і прымальным, г.зн., тое адхіленъне, непадобнасць, адрозненъне, да якога грамадзтва (група) ставіцца цалкам цярпіма. Менавіта ў такім значэнні мы ўжывам гэтае слова, калі называем нейкае грамадзтва «талерантным» (гэта значыць, грамадзтвам, у якім дапушчальнае адхіленъне ад сацыяльных звычак і стандартаў дастаткова вялікае) і «неталерантным» (калі дапушчальнае несупадзенъне з усталяванымі нормамі мінімальнае). Напрыклад, у адных грамадзтвах разьвіцьцё рэгіянальных моваў – зъява цалкам нармальная, а ў другіх яно разглядаецца як пагроза сувэрэнітэту і цэласнасці.

Такім чынам, талерантнасць – гэта цярпімае стаўленъне да прадстаўнікоў розных сацыяльных групаў у праяўленыні іх «іншасці», адрозненъні ад «звыклага» для дадзенага грамадзтва. Таксама гэта разуменьне і павага асаблівасцяй, традыцыяй, якія здымаюць патрэбу ў пераўтварэнні «іншых» (напрыклад, прадстаўнікоў іншай расы альбо нацыянальнасці), іх высяленъні, асіміляцыі, сегрэгацыі, падаўленъні і ўспрыняцці як нейкай пагрозы, чужога і г.д.

У сучаснай мове палітыкі і сродкаў масавай інфармацыі талерантнасць часта атаясамліваюць з «барацьбой за талерантнасць», гэта значыць актыўнай пазіцыяй асобы па адстойваньні (ці пашырэнні) рамак талерантнасці ў грамадзкім жыцці. Прыйнаючы істотнасць гэтага працэсу, неабходна

адзначыць яго занадта ідэалагічную нагружанастьць, якая перашкаджае аналізу талерантнасьці як сацыяльнага фенамену. Актыўная сацыяльная пазіцыя па «мадэляваньні» талерантнасьці грамадзтва, як правіла, стымулюеца ўладаюці грамадзкімі структурамі, але непасрэдна да самой талерантнасьці ніякага дачынення ня маюць. Далей мы будзем выкарыстоўваць паняцьце «талерантнасьць» толькі ў яго першым значэнні.

Нацыянальная супольнасьць (як і любая група) фармуюцца на супрацьпастаўленыні «мы – яны», гэта значыць, на пэўнай культурнай (палітычнай, моўнай) мяжы паміж сваім і іншым (чужым). Такая мяжа зьяўляецца, відаць, фундаментальнай для грамадзтва і вядомая з самых ранніх этапаў яго ўзынікнення, што пацвярджаюць шматлікія дасьледваныні ў галіне антрапалогіі, этналогіі і гісторыі. Ужо першабытныя плямёны мелі ўяўленыне пра сваё паходжанне (гэта праявілася, у прыватнасці, у наяўнасці татэмных жывёлаў), рытуалах і звычаях, адрозных ад суседзяў. Гэта значыць, яны мелі тое, што мы зараз называем ідэнтычнасцю. Такія адрозненіні фармавалі этна-племянную сувядомасць, якая паступова эвалюянувала ў этна-палітычную (Старожытны Егіпет, Рым, Кітай) і нацыянальную.

Аднак супрацьпастаўленыне «мы – яны» можа мець разнае палітычнае і сацыяльнае значэнні, ад натуральнага імкнення захаваць сваю ідэнтычнасць і культуру да праяваў ксенофобіі і нецярпімасці. Гісторыя ведае як прыклады цалкам мірнага сусідавання дастаткова розных нацыянальнасцяў (шумеры і семіты, народы ў межах Вялікага Княства Літоўскага), так і крызвавага супрацьстаяння, якое можа цягнуцца стагодзьдзямі (ірландцы і англічане, туркі і грэкі).

Чаму на пэўным этапе нацыянальнага групы пачынаюць разглядацца як небяспечныя, чужбы, і чым яны, уласна кожучы, пагражают?

Перш за ёсё, іншанацыянальныя групы могуць разглядацца як патэнцыяльная пагроза суверэнітету. Напрыклад, у пачатку 90-х існаваныне сербскай аўтаноміі (Сербскай Краіны) у Харватіі разглядалася як пагроза нацыянальнай цэ-

ласнасці. Урад імкнуўся «выдавіць» сербаў са сваёй тэрыторыі. Сербія, у сваю чаргу, разглядала дамінаванье албанцаў у Косава як крыніцу сепаратызму, што прывяло да ліквідацыі аўтаномнага статусу краю ў 1989 годзе і ўвядзення прамога праўлення з Белграду ў 1990.

Французскія «правыя» бачаць у імігрантах з былых калоніяў пагрозу існаванню Францыі як дзяржавы, tym больш, што частка ісламскіх арганізацый гэтай краіны адкрыта абвяшчаюць сваёй мэтай ісламізацыю новай радзімы. Дэмографічны ўціск з боку нацыянальнай групы можа яшчэ больш узмацніць напружанасць. Напрыклад, існуюць дэмографічныя прағнозы, што ў Македоніі пры захаванні існуючага ўзору юнараджальнасці праз 30-40 гадоў албанцы стануть большасцю, што непазыбежна прывядзе да зъменаў у палітычнай прыродзе Македонскай дзяржавы. Як правіла, боязь за нацыянальны суверэнітэт вядзе да імкнення ці «выселіць» непрымальнью нацыянальную групу, ці яе асіміляваць. Першое, як правіла, немагчыма з-за ўціску міжнароднай супольнасці, другое неефектыўна, як паказвае прыклад Францыі. Відаць, краінам Еўропы ў бліжэйшы час прыйдзеца зъмірыцца з парушэннем нацыянальнай аднароднасці іх суверэнітатаў. Гэта мае пад сабой аб'ектыўныя эканамічныя і дэмографічныя прычыны.

Нацыянальная супольнасць (меншасць) можа разглядацца як фактар эканамічнага ўціску, які пазбаўляе карэннае насельніцтва працоўных месцаў, больш высокай заробтной платы і г.д. Эканамічныя прычыны зъяўляюцца часам галоўнай крыніцай канфліктаў (асабліва ў асяродку саміх эмігрантаў), аднак у разьвітых краінах эмігранты займаюць найменш прэстыжныя і нізкакваліфікаваныя працоўныя месцы. Найбольшую небяспеку для захавання сацыяльнага міру прадстаўляе менавіта харктар такой працы, які аўтаматычна ставіць цэлыя нацыянальныя групы на ніжэйшы прыступак сацыяльнай іерархii. Гэта прадвызначае негатыўнае стаўленне больш прывілегіяванай большасці і рост недаверу з боку меншасцяў. Яны – ніжэйшыя ў сацыяльнай іерархii, малаадукаваныя і г.д. Да гэтага далучаюцца розныя гістарычныя моманты. Напрыклад, пра каўказцаў

пачынаюць гаварыць як пра агрэсіўных людзей, пра славянаў – як пакорлівых, а пра цыганаў – як пра прыродных маргіналаў. Эканамічная стыгматызацыя нацыянальных групаў зьяўляеца вялікай праблемай для іх адаптациі ў адзіны дзяржаўны арганізм, менавіта на пераадоленіне гэтай зъявы павінна быць накіраваная палітыка.

Адсутнасць талерантнасці вельмі часта прыводзіць да супрацьлеглых вынікаў – адраджэння (узмацнення) этнічнай (рэлігійнай) ідэнтычнасці. Эмігранты могуць весці практычна такі ж лад жыцця – не наведваць мячеці і г.д., але грамадзства ўсё адно не прыме іх цалкам.

Талерантнасць грамадзства – гэта ягоныя рамкі. Вядома, тэарэтычна можна сканструяваць грамадзства бяз рамак, як гэта робяць анархісты і частка лібералаў, але ў лепшым выпадку гэта ўтапічная ідэя, а ў горшым – звычайная ідэалагічная схема, якая ня мае пад сабой рэальнага ўласабленьня. У большасці выпадкаў, калі мы гаворым пра талерантнасць, мы маем на ўвазе межы іх пашырэнняне.

Талерантнасць – гэта ўласцівасць пэўнага грамадзства (супольнасці), якую можна зменяць і мадэльяваць разам са зменамі грамадзкіх адносінаў.

Варта дастаткова асьцярожна ставіцца да азначэнняў і стэрэатыпаў кшталту «сярэднявечнае грамадзства было неталерантным». У прынцыпе, тое грамадзства было значна больш цярпімым, напрыклад, да вар'ятаў і жабракоў (маргіналаў), чым сучаснае, пра што падрабязна пісаў М. Фуко. Рамкі дазвolenага і «нормальнага» для кожнага грамадзства розныя, і іх механічнае ўраўніванье можа быць дастатковая ўмоўным.

ИНТЕРВЬЮ З АНДРЭЕМ КАЗАКЕВІЧАМ:

– Кажуць, што ёсьць талерантныя і неталерантныя грамадзтвы. Але ці сапраўды так?

– Кожнае грамадзтва адначасова зъяўляеца талерантным і неталерантным. Проста ў розныя часы яно прымае адныя рэчы і не прымае нешта іншае. Напрыклад, некаторы час таму па ўсёй Еўропе і ЗША можна было піць піва і паліць на вуліцы, і гэта нікога не абражала. Зараз у некаторых гарадах гэта забаронена. Але дазволена іншае: напрыклад, дэмманстрацыя сексуальнасці, што, натуральна, не талераваліся некалькі дзясяцігодзьдзяў таму.

– З часам нешта забаранляеца, нешта дазваляеца. Ці съведчыць гэта пра тое, што грамадзтва становіца больш вольным?

– Усё вельмі адносна. Вельмі шырокое тлумачэнне тэрміну “талерантнасць” – гэта “цярплювасць да іншых”. Пад “іншымі” трэба разумець прадстаўнікоў розных рэлігіяў, нацыянальнасцяў, расаў, прыхільнікаў палітычных пераканаńняў і г.д. Можна аналізаваць розныя ступені талерантнасці ў грамадзстве ў адносінах да кожнай з гэтых групаў. Да гэтага трэба ведаць, што сама разуменіе талерантнасці і ейны ўзровень вельмі моцна залежаць ад стану грамадзства і ад таго, на якой гістарычнай стадыі яно знаходзіцца. Бо, напрыклад, у 19 стагодзьдзі тое, што зараз належыць талераваць (напрыклад, раззвіцьцё лакальных супольнасцяў, лакальны нацыянальны ідэнтычнасці, субэтнічнасці альбо пытаныні, якія тычацца сексуальных і сацыяльных меншасцяў), тады рэпресавалася. І гэта было цалкам натуральнай звязай. Зараз такія рэпрэсіі лічацца ненармальнымі, і з імі змагаюцца.

– З чым звязаная гэтая зьмена?

– Я ня думаю, што зьмену трэба звязваць з раззвіцьцём свабоды, дэмаграты і правоў чалавека. Асноўная прычына — эканамічныя і культурныя працэсы. Талерантнасць патрэбная для эффектыўнага функцыянавання сучаснай цывілізацыі, якая ўжо зараз шмат у чым пабудаваная на прынцыпах глабалізацыі. Натуральная, што ў такой сітуацыі нека-

торыя прайавы нацыянальнай самадастатковасці ці выключнасці праста пазбаўленая магчымасці для існаваньня. Існуе контакт паміж народамі, таму такія прайавы зъяўляюцца палітычна нямэтазгоднымі. Яны перашкаджаюць развіцьцю.

Съвет становіцца ўсё больш узаемазалежным. Неабходны імпарт працоўнай сілы, інтэграцыя ўсіх магчымых рэсурсаў. Таму нейкія абмежаваныні па прыкмете расы ці нацыянальнасці эканамічна неэфектыўныя. Да таго ж зараз людзі маюць значна большы досьвед у зносінах паміж народамі. У 19 стагодзьдзі немец, які жыў у цэнтры Нямеччыны, мог ні разу ня бачыць француза. Таму цалкам верагодна, што ён мог мець толькі “вобраз” француза, і мець пра іх негатыўныя ўяўленыні. Зараз праца з замежнікамі – адна з неабходных умоваў жыцця ў сучасным съвеце, і таму зъявы, падобныя гэтай, з'янклі.

Калі аналізаваць рэальную палітычную практыку, то ў большасці краінаў, у тым ліку і єўрапейскіх, талерантнасць у пэўнай ступені прысутнічае. Неталернатнасць трymaeцца на тым узроўні, які дазваляе захоўваць нацыянальную ідэнтычнасць. Я мяркую, што гэта нармальная.

— Ці можна лічыць пэўнай прайавай неталерантнасці тое, што ўсе эмігранты павінны ведаць дзяржаўную мову?

— Акрамя мовы існуюць пэўныя нормы, звязаныя з культурнымі стандартамі, якія павінны прымаць і ведаць эмігранты. Гэта, напрыклад, веданыне Канстытуцыі, гісторыі краіны – ўсё гэта съведчыць аб тым, што грамадзства як сістэма патрабуе ад сваіх членаў і асабліва ад тых, хто зьбіраецца ўвайсці ў супольнасць, перабудовы съядомасці, культурных поглядаў і мовы. Такая “неталерантнасць”, калі дзяржава спрабуе зрабіць іншых больш падобнымі да сябе, я мяркую, непазъбежная. Так будзе, пакуль нацыя будзе прыкладаць намаганыні дзеля таго, каб захаваць хоць нейкую нацыянальнаю ідэнтычнасць. Зараз гэта практычна ўсе дэкларуюць, хаця цяжка сказаць, што будзе праз 20 ці праз 50 гадоў.

Усё, што я казаў вышэй, тычыцца фармальных прыкметаў, якія занесеныя ў заканадаўства. У рэальнym жыцці, калі чалавек (эмігрант) трапляе ў іншае грамадзства, у новае

сацыяльнае асяродзьдзе, то непасрэдная камунікацыя з супольнасцю патрабуе яшчэ больш жорсткіх крытэрыяў дзеля таго, каб увайсыці ў яе. Гэта – выкананыне негалосных правілаў, пэўны стыль вопраткі і іншыя рэчы, якія могуць не адпавядаць культурным звычкам чалавека. Але грамадства патрабуе ад яго рабіць гэта.

Напрыклад, вядомая праблема ў Францыі была звязаная з забаронай насіць у школах хусткі “хіджабы”. Можна лічыць гэта таксама праявай неталерантнасці, бо насіць хусткі жанчын абавязваюць іх рэлігійныя перакананыні. Шмат хто гэты факт інтэрпрэтую як парушэныне правоў грамадзянаў-мусульманаў французскай дзяржавай. Але з іншага боку – гэта агульнае правіла, якое тычыцца ня толькі мусульманаў, але таксама і хрысьціянаў, якія ня могуць насіць крыжы, бачныя іншым. Таму не абавязкова разглядаць гэтыя факты як рэпрэсіўныя меры. Іх можна разглядаць як намаганыні зрабіць грамадства больш гамагенным.

— Для Беларусі праблемы з эмігрантамі і мусульманскай меншасцю не стаяць так востра. Ці значыць гэта, што ў нас няма праблемы нецярпімасці?

— Сапраўды, у нас пакуль няма вялікай праблемы з мусульманскай меншасцю, як у Францыі. У нас няма кварталаў, дзе жывуць толькі каўказцы. Прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў не складаюць нейкую крытычную меншасць, якая жыве незаўважна і арганізавана. Але калі прааналізаце узровень неталерантнасці да каўказцаў, афганцаў і іншых нееўрапейцаў, то выявіцца, што ён дастатковая высокі. Большасць людзей ставіцца да іх дрэнна менавіта таму, што яны “чужбы”. Такія праблемы, як крымінал, у дадзеным выпадку разглядаюцца не ў адносінах да канкрэтных людзей, а ў адносінах да канкрэтнай групы. Мы ставімся да іх падазрона, людзі ня хочуць жыць з імі разам, іх баяцца, кажуць, што яны злачынцы і г.д. Так праяўляецца неталерантнасць, ксенафобія. Усё грамадства факусуе на асобных людзях недахопы, якія ўласцівыя іх нацыянальнай групе. Гэта, у прынцыпе, несправядліва.

— А што ў гэтым небяспечнага?

— Людзей, да якіх у грамадстве існуе такое стаўленіне,

прымушаюць думаць, што яны крыміальнікі. У выніку яны ня могуць нармальна адаптавацца ў сацыяльным асяродзьдзі. Падобная праблема была з чорнаскурымі ў Злучаных Штатах. Ня толькі тое, што яны самыя бедныя, але і сама культура падказвала грамадзству, што чорнаскурый з гета займаўцца толькі крыміналам, і таму да іх ставіліся адпаведным чынам. Гэта прымушала многіх людзей абіраць ня той жыцьцёвы шлях, які мог бы быць.

— Сапраўды, на асабістым узроўні несправядліва ў асобным чалавеку бачыць недахопы ўсёй ягонай сацыяльнай ці нацыянальнай групы. Але што рабіць, калі праблема мае дзяржаўнае вымярэнне?

— Менавіта таму логіка дзяржаўных праграмаў, якія звязаныя са зыніжэннем узроўню неталерантнасці, скіраваная на тое, каб стварыць пазітыўны імідж проблемных сацыяльных групаў. Для ўладаў існаванье такога кшталту ідэнтычнасця ўзяўляеца вялікай праблемай. Гэта і сацыяльная, і прававая праблема. Большасць сучасных дэмакратычных дзяржаваў разглядаюць праявы неталерантнасці як вельмі негатыўныя зъявы і бачаць у іх перашкоду для дэмакратычнага разьвіцця.

— Пасля зьмены ўлады на Ўкраіне там быў расфармаваны Камітэт па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў. Ці патрэбная такая ўстанова ў нас, на ваш погляд?

— У большасці краінаў такая ўстанова існуе. Думаю, што і на Ўкраіне яна захавалася, але не як самастойнае ведамства, а як частка якога-небудзь міністэрства. Функцыя Камітэту — на ўзроўні дзяржавы займацца меншасцямі і рэлігіямі. Я думаю, што на сучасным узроўні разьвіцця нашага грамадзства такая структура ў Беларусі патрэбная. Пакуль нельга пакінуць гэту праблему на ўзроўні грамадзянскай супольнасці альбо аддаць яе вырашэнне недзяржаўным установам.

Але можна пагадзіцца з тым, што частку функцыяў Камітэту па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў магло б выконваць Міністэрства культуры ці адукацыі. Бо, вядома, што больш актуальная праблема — гэта нацыянальныя мовы і адукацыя на іх. Акрамя гэтага, ёсьць праблема адаптациі

тых, хто прыязджае. Праблема рэлігійных канфесіяў вельмі сьпецыфічнай і сваесаблівай ў Беларусі, яна патрабуе пэўнай каардынацыі з боку дзяржавы. Я мяркую, што ў нас пакуль няма больш-менш акрэсленай нацыянальнай палітыкі. Асноўны накірунак зараз – гамагенізацыя, г.зн. стварэнне больш аднароднага грамадзтва. Зараз няма ніякага спрыяльства разъвіццю адукцыі на мовах нацыянальных меншасцяў альбо ўмоваў для разъвіцця рэгіональных моваў.

– Для беларускай мовы таксама?

— Нельга сказаць, што беларуская мова — гэта мова меншасці. Усе абавязаныя яе вывучаць. Чыноўнікі, так ці інакш, абавязаныя на беларускай мове запаўняць бланкі. Людзі маюць пашпарты, дзе іх імя напісана па-беларуску. Але, сапраўды, нашая дзяржава з 1995 году праводзіць палітыку неспрыяльства разъвіццю беларускай мовы. Гэтая палітыка не накіраваная на зыншчэнне мовы. Хутчэй яна накіраваная на тое, каб мову маргіналізаваць. Пэўныя функцыі ёй пакідаюць: культура, літаратура, тэатр — там яе існаваныне дазваляеца, але не заахвочваеца. Беларуская мова выціскаецца з афіцыйнай сферы, мова не функцыянуе як мова ўлады. Акрамя таго, захоўваеца вельмі моцны лінгвістычны падзел: мова публічнай улады і чыноўнікаў — руская, а мова “апазіцыі” — беларуская, хоць гэта не зусім так. У беларускай апазіцыі сітуацыя з беларускай мовай абсолютна не такая адназначная. Але на ўзоруні дзяржаўнай рыторыкі гэты падзел адчуваеца — і гэта вельмі кепска.

Трэба памятаць, што для большасці насельніцтва дзяржаўная легітымізацыя мовы ці культуры мае вырашальнае значэнне. Гэта значыць, што калі б мова ўлады была б беларуская, то сітуацыя з яе выкарыстаннем і стаўленнем да яе ў грамадзтве была б значна лепшай.

– Наколькі ў Беларусі магчымыя праявы неталерантнасці, якія мы назіраем зараз у Еўропе? Ці можа нас “зачапіць” гэтая хвала нецярпімасці?

— Я думаю, што пакуль небяспекі няма. Для нас неталерантнасць пакуль не зьяўляеца вялікай сацыяльнай праблемай. Напрыклад, мы ня маем палітычна арганізава-

ных групаў меншасцяў. Мячэцяў у нас практычна няма, нашыя мусульмане ня схільныя дэмантраваць сваю рэлігійную прыналежнасць. Пры гэтым я не выключаю, што ў Беларусі зъдзяйсняюцца злачынствы на нацыянальнай глебе, але звычайна гэты “нацыянальны момант” адыходзіць на другі план.

Калі гаварыць пра маё суб'ектыўнае меркаваньне, то, ведаючы сітуацыю ў гэтай сферы, я магу сказаць, што зараз ўзровень неталерантнасці ніжэйшы за той, што быў у 2001 годзе. Радыкальныя правыя групоўкі зараз не такія актыўныя. Інтэрнаты, дзе жывуць замежнікі, больш-менш спакойныя. Магчыма, зъмяніўся час ці далі свае вынікі высілкі праваахоўных органаў.

Калі будзе мець месца маштабны імпарт працоўнае сілы і, напрыклад, эмігранты будуть настойваць на tym, каб хадзіць у школу, на працу і дзяржаўную службу ў сваім традыцыйным адзеніні, тады праблема абвострыцца. Гэта падвысіць узровень ксенафобіі. Але цалкам верагодна, што гэтая ксенафобія ня стане прычынай нейкіх занадаўчых ініцыятываў, а застанецца на пабытовым узроўні. Людзей проста ня будуць прымаць на працу ці неяк па-іншаму будучы прымушаць іншых быць “як усе”. Бо нашае грамадства на пабытовым узроўні значна менш талерантнае, чым у Францыі.

— Як чалавеку пазъбегнуць дыскрымінацыі, ня стаць ахвярай неталерантнага падыходу?

— Лепшы сродак — гэта канфармізм, падпараткованьне агульнапрынятым нормам і правілам. Але, калі казаць сур’ёзна, галоўнае — гэта адстойваньне сваіх правоў. Адстаяць, даказаць, што кожны чалавек мае права. У нас ёсьць і фармальная, і юрыдычная базы для гэтага. Закон не дазваляе дыскрымінацыі, і ён працуе роўна настолькі, наколькі людзі яго выкарыстоўваюць. На жаль, ня так шмат людзей пра гэта ведаюць, і толькі адзінкі за свае права змагаюцца.

ФАКТАРЫ ТАЛЕРАНТНАСТЬЦІ Ў КАНТЭКСЬЦЕ РАВІЗВІЦЬЦЯ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДЗТВА (НА ПРЫКЛАДЗЕ ГОМЕЛЬСКАГА РЭГІЁНУ)

*Ірына Бязручка,
гісторык (Гомель)*

На сёняшні дзень міжнацыянальныя стасункі ў Беларусі ня носяць ярка выяўленага проблематычнага характару і не пераастаюць у адкрытыя канфлікты, але, тым ня менш, проблема разывіцьця талерантнасці ў большай ці меншай ступені актуальная для любога грамадзтва, у тым ліку і для Беларусі.

У перыяд існаванья СССР манапольна пануючая камуністычная ідэалогія была пабудаваная на нецярпімасці і класавым антаганізме. У СССР, нягледзячы на абвешчаны прынцып інтэрнацыяналізму, былі назапашаныя міжэтнічныя супяречнасці, якія выявіліся напярэдадні і пасля распаду СССР.

Ідэі няцярпімасці працягваюць уплываць на съядомасць значайнай часткі насельніцтва СНД, правакуючы канфлікты. Шматлікія палітычныя сілы ў постсавецкім рэгіёне паразітуюць на ідэях нецярпімасці – фармуюць вобраз ворага –

вонкавага і ўнутранага. Сацыяльныя і міжэтнічныя адносіны ў краінах СНД дэманструуюць дастаткова прыкладаў нецярпімасці па рэлігійных, палітычных ды іншых матывах.

Адным з метадаў, які дазволіць пазбыцца самых вострых праблемаў, зьяўляеца выхаванье ў грамадзтве наougul і ў кожным яе члене талерантнага стаўлення да сацыяльных, этнічных, рэлігійных групаў і да асобных членаў грамадзтва, чые жыцьцёвыя ўстаноўкі і мэты не зусім «упісваюцца» ва ўсталяваныя сацыяльныя адносіны. Прынцыпы талерантнасьці мусіць стаць прыярытэтнымі, каб ідэі сацыяльнай і этнічнай варожасці былі выключаныя з грамадзтва.

Цярплівасць і памяркоўнасць маюць вялікае значэнне ў гісторыі народаў і ў жыцьці кожнага чалавека. Талерантнасьць садзейнічае паразуменію паміж прадстаўнікамі розных культуры, этнічных і сацыяльных групаў, дапамагае ў папярэджаньні і ўрэгулюваньні канфліктаў. Талерантнасьць дапамагае фармаванью правілаў паводзінаў як на ўзроўні ўчынкаў, так і на ўзроўні маральных каштоўнасьцяў.

Талерантнасьць дапамагае пераадольваць такую зьяву, як этнацэнтрызм, г.зн. ацэнку паводзінаў прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў з пункту гледжанья сваіх, а ня іх культурных каштоўнасцяў і традыцый, што не садзейнічае ўзаемаразуменію людзей. Талерантнасьць заахвочвае нас разглядаць і разумець паводзіны і погляды іншых з пункту гледжанья іх традыцый і досьведу.

Талерантнасьць садзейнічае дыялогу і ўзаемадзеянню культуры, зьяўляеца метадам папярэджаньня канфліктаў. Культура ня мае магчымасці разъвіцца без дыялогу з іншымі культурамі. Узаемныя культурныя ўплывы вельмі карысныя, асабліва калі прадстаўнікі розных этнічных групаў жывуць разам, ім неабходна выжываць.

Чаму мы бываем такія неталерантныя? Існуе адзін са старажытных механізмаў, які сягае каранямі ў першабытную эпоху, у старажытнае міфалагічнае съветаўспрыманьне. Гэта апазіцыя “свой-чужы”. “Свой” – блізкі, зразумелы, прыгожы і добры. “Чужы” – далёкі, незразумелы — нам не

падабаецца, як ён выглядае, як ён апранаецца, як гаворыць, як паводзіць сябе. Але гэтага мала, чужы гэта той, хто нясе для нас небясьпеку. Мы ўсьвядомлена ці неўсьвядомлена бачым у чалавеку “свайго” ці “чужога”. Гэты механизм закладзены з першынных часоў, калі ён дапамагаў выжываць. Але той самы механизм небясьпечны ў наш час. Абапіраючыся на прынцып талерантнасці, мы можам перадолець гэтую базавую асаблівасць стражытнага міфалагічнага мысленія, якая фармуе этнічныя стэрэатыпы.

Талерантнасць вельмі патрэбная. Што мы бачым зараз? Абвастрэнныне міжнацыянальных, міжрэгіянальных, міжэтнічных і міжрэлігійных канфліктаў у сьвеце і на тэрыторыі СНД. У крызісныя часы людзі робяцца больш агрэсіўнымі. Трэба памятаць, што мы ня толькі сацыяльныя істоты, але і біялагічныя. А ў кожнай біялагічнай істоты ёсьць інстынкт агрэсіі, які можа выяўляцца па-рознаму.

З'вернемся да беларускага гісторычнага досьведу. Як нашыя продкі вырашалі гэтыя праблемы? Беларускія мястэчкі і гарады на працягу стагодзьдзяў былі поліэтнічнымі. Так, напрыклад, у Гомелі па перапісе 1897 году склад насельніцтва быў наступны: яўрэі – 55,4%; рускія – 19,4%; беларусы – 17,6%; палякі – 4,3%; украінцы – 2,3%; іншыя (у тым ліку немцы) – 1,0%. У 1897 годзе ў Гомелі толькі адна жанчына назвала сябе цыганкай (варта адзначыць, што паводле перапісу 1897 году нацыянальнасць вызначалася па мове).

Такі склад насельніцтва з'яўляўся тыповым для гародоў Беларусі, як вынік існавання з канца 18 стагодзьдзя “мяжы яўрэйскай аседласці”. Узгадаем, калі яўрэі з'явіліся ў Беларусі? Вядома па дакументах, што ў канцы 14 стагодзьдзя, а масавы прыток — у 16 стагодзьдзі. Гэта звязана з перасёледам яўрэяў у Еўропе, у прыватнасці, у Германіі, дзе ў 16 стагодзьдзі пачаліся яўрэйскія пагромы. У канцы 18 стагодзьдзя пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай расійскім урадам была ўсталяваная так званая “мяжа яўрэйскай аседласці”, якая прымусова замацоўвала пражыванье яўрэяў на былых землях Рэчы Паспалітай. Колькасць гамяльчанаў-яўрэяў значна павялічылася ў канцы

19 стагодзьдзя пасъля выгнаньня яўрэяў з Масквы ў 1891 годзе.

Асноўнымі заняткамі яўрэяў у Беларусі былі гандаль і рамёслы. Іх дзейнасць забяспечвала магчымасць нармальнага таваразвароту. Беларускі пісьменнік, яўрэй па паходжаньні, Зымірок Бядуля (Самуіл Плаўнік) наступным чынам характарызаваў узаемадзеянье яўрэйскай і беларускай культуры, якія “шмат перанялі адна ад адной (...) у мовах, у звычаях, у легендах, у будаўніцтве, у будзённым жыцьці”.

Ёсць меркаваньне, што ў Беларусі не было яўрэйскіх пагромаў. Нават восеньню 1917 году на Усебеларускім зьездзе ў Менску прадстаўнік яўрэйскай партыі, вітаючы беларусаў, заявіў пра тое, што ў Беларусі ніколі пагромаў не было. Але, на жаль, пагромы ў Беларусі былі.

У Гомелі яўрэйскія пагромы адбыліся ў 1903 годзе (загінула 10 чалавек) і 1906 годзе (па афіцыйных дадзеных загінуў 1 чалавек, па неафіцыйных -- 4). Падчас пагрому 1903 году асабліва пацярпелі раёны, заселеныя яўрэйскай беднатаю, а ў 1906 годзе быў спалены і разрабаваны амаль увесь цэнтр Гомелю. Паводле дакументаў съледзства, якое праводзілася пасъля пагрому 13-14 студзеня 1906 году, ініцыяタрамі пагрому былі члены Саюзу рускіх патрыётаў, створанага ў горадзе ў 1905 годзе. Гарадзкі галава Раманаў засведчыў: “Усе на пажары перапліся. Я бачыў п'яных хуліганаў, ніжніх чыноў, паліцэйскіх і пажарных. Агульнае ўражаньне такое: зроблены быў пажар, а войска і паліцыя быццам бы дапамагалі хуліганам”. Съледзства пацвердзіла факты ўдзелу ў пагроме вайскоўцаў. Пры гэтым вайскоўцы “былі нярвова настроеныя; на асобныя стрэлы з вокнаў і дахаў адказвалі дружным агнём па дамах, адкуль былі стрэлы, і нават увогуле па дамах, адкуль толькі глядзелі з вокнаў”.

Съледзства таксама паказала, што карэннае насельніцтва Гомелю не прымала актыўнага ўдзелу ў пагроме 1906 году. Гомельскі доктар Захарын, дом якога быў разрабаваны падчас пагрому 1906 году, пісаў дарадцу міністра ўнутраных справаў Расіі Савічу: “Пагром у Гомелі першы ў Расіі, які здарыўся без усялякага ўдзелу натоўпу народу. Апошні зъмянілі казакі і драгуны, а таксама ніжнія чыны”. Съледз-

тва пацьвердзіла факты рабаўніцтва маёмасьці пагарэльцаў ніжнімі чынамі Вышневалоцкага запаснога бальёну. Съведкі таксама адзначылі бязьдзейнасць і неўмяшальніцтва гарадзкіх уладаў падчас пагрому.

Даволі вялікай па колькасці этнаканфесійнай групай на Гомельшчыне былі стараверы (стараабрадцы), якія не прынялі царкоўную рэформу 17 стагодзьдзя ў Расіі і да 1906 году перасъедваліся расійскім урадам. Іх яшчэ да нядыўнага часу называлі "маскалі" альбо "маскоўцы". Яшчэ ў 60-х гадах 20 стагодзьдзя гэта была шырока распаўсюджаная назва. Пасля расколу Рускай праваслаўнай царквы яны беглі праз мяжу Рэчы Паспалітай ад перасъеду расійскага ўраду. Тут яны атрымлівалі землі. І што для нас важна адзначыць, яны атрымлівалі свабоду веравызнання. Яны маглі быць тут стараверамі.

Стараверы стварылі шэраг слабодаў, якія і зараз бачныя ў нашай тапаграфіі. У Гомелі – Вялікая Спасава слабада – адразу за паркам, дзе стаіць прыгожая драўляная царква. Беліца некалі таксама была ў асноўным стараверскаю. Ветка – таксама слабада, якая стала буйным цэнтрам старавераў. У сярэдзіне 19 стагодзьдзя старавераў у Гомелі – 11 % насельніцтва. Чым займаліся стараверы? Некаторыя займаліся земляробствам, агародніцтвам, але ў асноўным – гандлем. На пачатку 20 стагодзьдзя на гомельскім рынку “старовер с окладистой бородой” – прыкметная постаць. Веткаўская стараверы кантролівалі ўвесь гандаль. Дакументы не фіксуюць канфліктных ситуаций беларускага насельніцтва са стараверамі, бо існаваў эканамічны падзел – беларусы ў той час былі пераважна сялянамі.

Граф Мікалай Румянцаў (1754-1826 гг.), які фактычна зьяўляўся ўладальнікам Гомелю, вельмі падтрымліваў старавераў, яны для яго былі “свае” на тле мясцовых уніятаў і каталікоў. Як піша расійскі пісьменнік Мельнікаў-Пячэрскі, “под покровительством Румянцева гомельские старообрядческие монастыри достигли цветущего состояния”. Стараабрадцы выконвалі гандлёвыя даручэнныя графа, кіравалі ягонымі фальваркамі.

Такім чынам, побач з беларускай культурай існавала куль-

тура перасяленцаў з Расіі. Характэрным было тое, што культуры гэтых мірна суіснавалі, але ня зъмешваліся, хаця існавалі ўзаemныя культурныя ўплывы. Яскравым прыкладам уплыву культуры Беларусі на субкультуру старавераў з'яўляецца “веткаўскі іканапіс”, у якім бачны адыхад ад канонаў візантыйскага канону пад уплывам барочнага мастацтва Беларусі. У 18 стагодзьдзі, калі ў Беларусі панавала барочная культура, на абразах веткаўскіх стараабрадцаў з'яўляюцца элементы інтэр'еру, касцюму, некаторыя пабытовыя рэаліі, больш жывымі робяцца выявы. Уплыў Веткаўскай школы іканапісу пайшоў на Украіну, у Малдову, дзе таксама жылі стараверы. Мовазнаўцы адзначаюць уплыў палескіх гаворак на мову стараабрадцаў, якія жылі на Гомельшчыне. У побыце беларускія стараверы таксама адступалі ад традыцый, якія яны прынеслі з сабой з Расіі. Напрыклад, паводле традыціі, стараверам забаранялася мець самавар і карыстацца ім. Беларускія стараверы абыйшлі гэтую забарону, прыдумалі, што яны будуць ставіць самавар не на стол, а на лаву – тады можна карыстацца.

Чарнобыльская катастрофа ўдарыла і па апошніх вёсках старавераў. Тых вёсак, дзе яшчэ зусім нядаўна можна было знайсці цікавыя прайавыя жыцця старавераў, цяпер проста няма. Вёскі выселеныя, і такім чынам самабытная культура адыйшла. Хаця на сёньняшні дзень у Рэспубліцы Беларусь налічваецца каля 20 тысячай асобаў, якія называюць сябе стараверамі, зарэгістраваныя 33 суполкі.

З цягам часу на Гомельшчыне адбываюцца значныя этнічныя і канфесійныя змены ў складзе насельніцтва, але грамадства ня робіцца больш аднародным, не зьнікае праблема суіснаваньня прастаўнікоў розных культуры і магчымых канфліктаў.

“НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ МЕНШАСЬЦІ ПАВІННЫЯ ЎЗБАГАЧАЦЬ КУЛЬТУРУ КРАІНЫ..”

Тадэвуш ГАВІН,

*ганаравы старшыня Саюзу паліякаў на Беларусі,
вядомы польскі і беларускі грамадзкі дзеяч*

— Якую працу зараз вядзе “Саюз паліякаў на Беларусі”?

— Асноўная мэта, якую мы ставілі падчас стварэння арганізацыі, — гэта адраджэнне польскамоўнага навучання і польскай культуры ў Беларусі. Гэтыя мэты актуальныя для арганізацыі і зараз.

— Колкі актыўістаў налічвае арганізацыя?

— Зараз у Саюзе зарэгістравана каля 25 тысячаў сяброў.

— У які перыяд існаваньня вашая праца была найбольш паспяховай?

— Пачынаючы з 1991 году, калі Беларусь атрымала незалежнасць, цэнтральнае і мясцовая кірауніцтва краіны давала нам зразумець, што беларуская дзяржава ў сваім далейшым раззвіцці абірае дэмакратычны шлях. У новай Беларусі правы асобы і права нацыянальных меншасьцяў абараняліся дзяржавай. Беларускія ўлады выконвалі гэтае абязদанье і прытрымліваліся прынцыпаў, што запісаныя ў Кан-

стытуцыі і ў беларускіх законах.

Гэта быў момант адраджэння, калі польская нацыянальная меншасць актыўна разывівалася.

З 1989 году пачала выходзіць польскамоўная газета “Голос з-над Нёману”. Дзяржава фінансава падтрымлівала нашае выданье. З дапамогай дзяржавы былі ўтвораныя польскія калектывы мастацкай самадзейнасці. Мы атрымалі дазвол на адкрыццё класаў з польскай мовай навучанья, якія сталі падмуркам для будучых польскіх школаў у Гародні і Ваўкавыску. Гэта ёсё было тады, калі Беларусью кіравалі людзі з дэмакратычнымі поглядамі. Яны былі перакананыя, што ў дэмакратычнай краіне павінныя захоўвацца права нацыянальных меншасцяў. Час росквіту працягваўся да 1994 году.

Многія з этнічных палякаў сталі дэпутатамі раённых, абласных і гарадзкіх Саветаў. Мы вылучалі сваіх прадстаўнікоў у парламент і мелі сваіх дэпутатаў. Напрыклад, дэпутат Аляксандр Паўлоўскі працаваў у Вярхоўным Савеце 12 скліканьня. Ён быў абрани па Гарадзенскай сельскай акрузе.

— Калі пачаўся заняпад?

— У 1995 годзе быў праведзены першы рэферэндум. Паступова пачала вынішчацца беларуская мова. Зъявілася зусім іншае стаўленне да дзейнасці Саюзу палякаў. Калі нешта і было зробленое на нашую карысць пасля 1995 году, то я лічу, гэта адбылося толькі таму, што новае кіраўніцтва Беларусі было абавязанае выконваць дамовы, заключаныя з польскай меншасцю папярэднім дэмакратычным урадам.

— Вы неяк выказалі думку, што раней ці пазней дзяржаўнай мовай у нас усё роўна будзе беларуская...

— Гэта абавязкова адбудзецца, пытанье толькі калі — праз два, тры, пяць ці дзесяць гадоў. Я мяркую, што дзяржаўнасць беларускай мовы — і ў інтэрэсах рускай нацыянальнай меншасці. Бо прыйдзе час, і беларусы будуць мець прэтэнзіі да расіянаў, якія тут фактычна ў меншасці, а іх мове нададзены такі вялікі аўтарытэт. Таму ў іх інтэрэсах падтрымаць беларусаў у тым, каб дзяржаўнай мовай была беларуская.

— Як зараз наладжаная сістэма польскамоўнай адукацыі ў Беларусі?

— Зараз польская школы ў Беларусі функцыянуюць у агульнай сістэме адукацыі. За тое дзякую, але мы ня лічым гэта нечым выключным. Мы зьяўляемся грамадзянамі Рэспублікі Беларусь, плоцім падаткі, таму абавязак беларускай дзяржавы — даць нашым дзецям магчымасць вучыцца на роднай мове. Гэтае права гарантую Канстытуцыя. Польскі бок прымае нашую моладзь на вучобу ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, ладзіць адпачынак для дзяцей. Таксама Польшча падтрымлівае дзейнасць польскіх грамадзкіх арганізацый.

— Ці прадпрымаюцца нейкія спробы асіміляцыі польской нацыянальной меншасці?

— Кожная дзяржава спрабуе асіміляваць нацыянальную меншасці. Гэта мае выгляд “большай інтэграцыі ў грамадства”. Але я мяркую, што нацыянальная меншасць — ці гэта беларусы ў Польшчы, ці палякі ў Беларусі — павінна сваёй культурай узбагачаць культуру нацыянальнай большасці. Нацыянальная меншасці ў нармальнай дзяржаве — гэта скарб. Я ведаю вельмі шмат здольных і разумных людзей, якія гатовыя дапамагчы Беларусі ў раззвіцці добрых контактаў з суседнім краінай.

— Якія асноўныя задачы зараз намагаецца вырашыць польская супольнасць у Беларусі?

— Я ўжо казаў пра дзьве буйныя падзеі: 1996 год — адкрыццё польской школы ў Гародні, 1999 — адкрыццё польской школы ў Ваўкавыску. Усё. Больш ніякіх значных падзеяў не адбылося. Я лічу, што за апошнія 5 гадоў палякі нічога не здабылі. У 1999 годзе беларускі бок спыніў фінансаванье газеты “Голас з-над Нёману”. Наклад газеты зьменшыўся на 40%. Зараз выданьню дапамагае толькі польскі бок.

Каб захаваць сваю нацыянальную тоеснасць, мы і ўтварылі “Саюз палякаў на Беларусі”. Але мы грамадзяне Беларусі, мы павінны інтэгравацца ў гэтую супольнасць і актыўна ўдзельнічаць у жыцьці краіны.

— У адным з інтэрвью вы зазначылі, што сённяш-

няя ситуацыя — гэта магчымасць для нацыянальных меншасцяў змагацца разам з беларусамі за дэмакратыю. Вы і зараз так думаеце?

— Яшчэ раз магу пацвердзіць, што гісторыя і сам Бог далі нам такі шанец. Мы павінны яго выкарыстаць, стаць побач з беларусамі ў іх змаганыні за беларускасць, за мову і дэмакратыю. Калі мы падтрымаем іх у гэтым змаганыні, то і беларусы падтрымаюць нас ў нашым змаганыні за нашыя права. Толькі разам можна вырашыць гэтыя пытаныні.

Магчыма, нашая дапамога і ня будзе такой вялікай, бо нас ня так шмат, але такая падтрымка Беларусі патрэбная, і супольная дзейнасць дапаможа і нам, прадстаўнікам нацыянальных меншасцяў. Мы, са свайго боку, гаворым, што ў гэты складаны момант мы хочам і змагацца разам, бо Беларусь і беларускасць — гэта нашая супольная справа.

“ЗВАЦЦА БЕЛАРУСАМ У ПОЛЬШЧЫ СЁНЬНЯ НЕБЯСЬПЕЧНА...”

Беластоцкая раённая прокуратура ўвосень 2004 году перадала ў суд крымінальную справу ў адносінах да сяброў праўленьня Програмнай Рады тыднёвіка «Ніва», што выдае беларуская супольнасць Польшчы. Этнічныя беларусы — грамадзяне Польшчы — не прызнаюць сябе вінаватымі і лічаць, што гэткім чынам дзяржава спрабуе ўстрашыць беларускае асяродзьдзе, каб людзі перасталі беларусамі звацца.

*Сітуацыю каментуе Яўген Мірановіч,
былы старшыня праўленьня
Програмнай Рады тыднёвіка «Ніва»,
прафесар універсітету Беластоку, кіраунік кафедры
беларускай культуры*

— *Спадар Яўген, з чаго пачаліся непрыемнасці?*

— Усе пачалося з кантролю Беластоцкага аддзялення Найвышэйшай кантрольнай палаты Польшчы за расходваннем дзяржаўнай датацыі тыднёвікам «Ніва». Кожны год Міністэрства культуры Польшчы дае датацыю памерам 300

тысячаў злотых на выданье тыднёвіка: на зарплату журналістам, юрысту і бухгалтару і на аплату паслугаў друкарні. Усе тыднёвікі нацыянальных меншасцяў маюць прыкладна такую ж датацыю. Праверка паказала, што ў нас ёсьць недахопы ў рахункаводстве, хаця ранейшы кантроль не паказваў, што ў нас нешта не ў парадку.

Вось адзін з эпізодаў. Датацыя нам даеца на ўвесь год. Аднак у 2002 годзе гроши прыйшлі ў красавіку, а патраціц іх мы павінны да 30 кастрычніка. Мы разумелі, што наступная датацыя таксама ня прыйдзе 1 студзеня, а зноў недзе ў сакавіку-красавіку. А як выдаваць газету ад кастрычніка да красавіка? І мы расклалі гэтыя гроши такім чынам, каб нам хапіла на ўвесь год. Каб не спыняць выдавецтва цыклу. Каб кожны тыдзень выходзіла «Ніва».

— *Ці ведалі пра гэта ў Міністэрстве культуры?*

— Так, ведалі. І заплюшчвалі на гэта вочы, бо мы па сутнасці цярпелі з-за недапрацоўкі чыноўнікаў, якія так позна пералічылі гроши. За паўгода мы не маглі патраціц гадавы памер датацыі, бо немагчыма наперад выплатіць заробак і разылічыцца з друкарнія. А каб атрымаць афіцыйны дазвол на выкарыстанье грошай такім чынам, як мы рабілі, трэба шмат пабегаць. Механізм такі: мы павінны вярнуць міністэрству непатрачаную частку датацыі, усё растлумачыць, атрымаць дазвол і чакаць вяртаньня нашых грошай. Справа складаная, і ў міністэрстве гэта таксама разумелі. І не чапалі нас. Але ніхто ня думаў, што кантралёры скажуць, што гроши гэтыя нелегальныя. А гроши засталіся немалыя — 174 тысячи злотых.

І з гэтай сітуацыі пачалі рабіць шоу. Газеты пісалі так, што ў чытачоў складалася ўражанье, што гэтыя гроши наогул скрадзеныя ці зьніклі. Потым сталі пісаць, што «Ніва» перастала існаваць. А калі сканала газета, якой больш за 50 гадоў, гэта значыць, што там было вялікае злачынства.

— *Інакш кажучы, пачалася прапаганда?*

— Па «Ніве» і ўсім беларускім асяродзьдзі быў нанесены такі моцны інфармацыйны ѽдар, што іншага слова як пропаганда знайсці цяжка. І па радыё, і па тэлебачаньні часта

гаварылі, што нешта там не ў парадку, а ўсе выдаўцы – група падазраваных. А што не ў парадку, у чым падазраюцца – канкрэтна ня кажуць. Журналісты пісалі пра неўкія злачынствы, пра якія не ўзгадвала ні кантрольная палата, ні пракуратура. Складалася ўражаныне, што проста трэба паказаць беларускае асяродзьдзе як крымінагеннае, злачыннае, што фінансаваць тыднёвік «Ніва» – гэта значыць зруйнаваць фінансы ўсёй Польшчы, давесці краіну да банкруцтва.

У канцы 2003 году мы атрымалі ліст, што справа накіраваная ў пракуратуру. Хаця Міністэрства культуры, якое выступала як пакрыўджаны бок, казала съледчым, што ўхвалие дзеяньні «Нівы». Праз год і пракурор пацвердзіў журналістам, што ніякія гроши не прапалі.

— Атрымліваецца, у гэтай крымінальнай справе няма паярпелага?

— Атрымліваецца. Але гэтая «дробязь» справу не спыняе. Як на працу, мы ходзім у пракуратуру, тлумачым кожны квіток, кожную паперку. Вясной 2004 году рассыльданыне спынілі. І раптам у кастрычніку ўсе сябры Програмнай Рады атрымалі з паліцыі позму прыйсьці ў ролі падазраваных. І нам паведамілі, што мы ўчынілі такія злачынствы ў раҳункаводзтве, што нам пагражae па 2 гады зняволення.

А потым пачалі ва ўсіх сяброў Програмнай Рады здымаць адбіткі пальцаў, фатаграфаваць нас з трох бакоў з нумарамі, як злачынцаў. Потым паехалі па хатах з вобыскамі. Гэта бачылі суседзі. А што людзі перш за ўсё думаюць? Вядома, што жывуць побач са злачынцамі.

Усе гэтыя дзеяньні пракурораў і паліцыі выглядалі як танная дэмансстрацыя сілы. Ніхто з нас ня мог зарыентавацца: што адбываецца?

Адзін з сяброў Програмнай Рады пасля гэтага казаў: «Я ўжо баюся ісьці ў лес па грэбы з ножыкам, бо скажуць, што я гэтым ножыкам пілаваў дрэвы ў Белавежскай пушчы». А другі – вядомы ў Еўропе журналіст Юрый Каліна – пайшоў у Найвышэйшую кантрольную палату, каб даведацца, што адбываецца. І не ўлічыў, што ён сам сябра Програмнай Рады.

А там яму кажуць: «Ага, вы ж таксама ў ліку падазраваных». Вось так чалавек даведаўся аб сваёй ролі ў гэтай справе.

Потым высьветлілася, што да адказнасці прыцягнуты чалавек, які ў той час ня быў сябрам Праграмнай Рады. Вось гэтая акалічнасць крыху зьбіла з польскіх журналістаў апломб, а іншым дала магчымасць паразважаць, ці ўсё ў гэтай справе так, як распавядаюць пракуроры.

— *Менавіта Вы якую бачыце прычыну таго, што адбываецца?*

— На мой погляд, справа ў тым, што апошні перапіс насельніцтва Польшчы паказаў, што больш за 50 тысячай чалавек лічаць сябе беларусамі. Падаецца, што польскія ўлады разылічвалі на больш съціплую лічбу. Таму і былі ўжытыя заходы па кампраментацыі самага сэрца беларускага асяродзьдзя — Праграмнай Рады тыднёвіка «Ніва». Каго абвінавацілі?! Навукоўцаў, пісьменнікаў, журналістаў — тую інтэлігенцыю, якую людзі паважалі, каму верылі, вакол каго аб'ядноўваліся. Зараз уся Праграмная Рада запэцканая чорным колерам. Ды і пракурор апошні раз сказаў, што нам пагражае па 8 гадоў няволі. Столькі ж гадоў далі шэфу варшаўскай мафіі, якога неяк судзілі ў Беластоку. Дык той гандляваў дзяўчатамі і наркотыкамі. Страшна падумашь, аднак атрымліваецца, што звацца беларусамі і быць у наркамафіі па складзе злачынства — гэта адно і тое ж.

Усяго абвінавацілі 11 чалавек, абвінавачаныя ёсьць ва ўсіх 8 грамадzkіх арганізацыях, якія ўваходзяць у Праграмную Раду. Гэта значыць, што лідэры гэтых арганізацыяў ня могуць балатавацца ў дэпутаты парламенту.

Рэха пра гэты факт разышлося далёка па ўсёй краіне. Цяпер адбываюцца перавыбары ў грамадzkіх суполках, і людзі ня хочуць уваходзіць у ніякае праўленне ці абірацца кіраунікамі. Людзі наогул сталі баяцца любой грамадzkай дзеяйнасці. Калі раней з такім натхненнем мы ладзілі нашую грамадzkую і культурnіцкую справу, то зараз людзі нават баяцца публічна паказацца як беларусы. Асабліва гэта заўважна сярод моладзі. Мы разылічвалі, што нашыя дзеяці працягнуць нашую справу. Але маральны тэрор аказаўся мацней за бацькоўскае слова.

БЕЛАРУСКІЯ МУСУЛЬМАНЕ

З ібрагімам Канапацкім,
старшынёй мусульманскай абшчыны гораду Менску
гутарыць Тацяна Сынітко

— Прынясіце ёй хустку і правядзіце ў жаночую палову...
Я пакорліва абвязала свае растрапаныя валасы. “Магчыма, ня сълед было прыходзіць у мусульманскі храм у джынсах у ablіпку...” Як тыповая беларуска, я аказалася прыкладам талерантнасці.

Праз пару хвілінай скроль рэдкія жалюзі, што аддзялялі жаночую палову, мяне ўбачыла мусульманка Зарына. На ёй таксама былі вузкія джынсы. Я адразу супакоілася.

— А чаго гэта вы сядзіце тут?

— Напэўна, мушу акліматызавацца...

Зарына расцсьмяялася.

Мы знаходзіліся ў часовым будынку менскай мячэці. Сама мячэць будуеца тут жа, на вуліцы Грыбаедава. Беларускія ўлады ня проста так выдзелілі ўчастак для яе будаўніцтва: на гэтым месцы былі закінутыя татарскія могілкі. Надмагільлі з выбітымі паўмесяцамі, надпісамі арабскай вязью... Некаторыя арабскія літары перамяжоўваюцца з кірыл-

іцай.

За сваё гісторычнае месца татарскай абшчыне даводзіцца плаціць падатак у 700 тысячай беларускіх рублёў на месяц. Татары ня хочуць, каб пра гэта пісалі журналісты, бо ў такіх выпадках узьнікаюць праблемы, і дзякуюць Алаху: раней дзяржава брала з іх утрая болей грошай.

Між тым, мячэць задуманая як дакладная копія старой, разбуранай у 60-я гады. Знаходзілася яна там, дзе зараз месьціца рэстараан гатэлю “Юбілейны”. І калі вам давядзеца там частавацца, магчыма, вы згадаеце, што мусульманскія храмы ў савецкі час пацярпелі гэтаксама, як і ўсе астатнія. Напрыклад, у мястэчку Узда мячэць спалілі невядомыя яшчэ ў 1935-м.

Але вернемся ў Менск. “Затачэнъне” ў жаночай палове зъмянілася ўсходній гас্তыннасцю. Пакідаючы мячэць, я ледзь не сышла ў хустцы...

Ібрагім Канапацкі, старшыня мусульманскай абшчыны Менску, часта прамаўляе як сьвятар. Бо ён і ёсьць сьвятар – намесьнік муфція храму, у якім мы размаўляем.

— У 90-м годзе вось на гэтых разбураных могілках мы праводзілі акцыю, патрабавалі вяртаньня гэтай сьвятой для нас зямлі. Тут меркавалася збудаваць спачатку музычную школу, потым тэнісны корт... Я, уласна кажучы, не чакаў, што будзе лёгка. Але мячэць – не самамёта. Мячэць – гэта дом для мусульманаў, дом Алаха. Тут чалавек адчувае ўзаємасувязь і з Космасам, і з той сілай, якая дае нам магчымасць (альбо не дае магчымасці) існаваць у съвеце.

Калі б мы жылі па гэтых вечных і съвятых Кнігах і чыталі, глядзелі, задумваліся, вядома, меней узьнікала б сέньня пытаньняў. А як толькі мы забыліся пра гэта, адразу няўхільна пайшлі пакараныні за нашыя дзеі. І за дзеі пакаленьняў. І мы, як кажуць нашыя браты хрысьціяне, павінныя несці гэты крыж – гэтак жа, як прарок Іса, Ііус. Наступае момант ісъціны: што ж далей, што рабіць, як жыць?

Мусульманаў у Беларусі няшмат. Ды іх шмат і не было ніколі. Згодна з перапісам насельніцтва 1999 году, жыве ў

краіне 10 089 беларускіх татараў, і гэта амаль палова ўсіх мусульманаў, што зараз тут жывуць.

— *Ібрагім Барысавіч, наколькі цярпіма ў Беларусі ста-
вяцца да мусульманаў?*

— Татары-мусульмане зъявіліся на нашых землях больш за 600 гадоў таму. У 1397 годзе па дамове вялікага князя літоўскага Вітаўта і хана Тахтамыша некалькі тысячаў татараў накіраваліся з сем'ямі з Прычарнамор'я і Крыму ў Вялікае Княства. Яны пасяліліся паблізу Вільні, Навагрудку, Ліды, Брэсту, Гродна, Менску. Вітаўт гарантаваў перасяленцам свабоду веравызнанья. І талерантнасьць, што панавала ў Княстве, стала прычынай перасялення сюды многіх татараў з Залатой Арды, а пазней — і з Крымскага ханства. Гэтыя людзі беглі ад міжусобіц і знаходзілі тут прытулак. У 1591 годзе на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, куды ўваходзіла і ВКЛ, жылі каля 200 тысячаў татараў, якія мелі блізу 400 мячэцяў. Ужо вякамі склалася так, што мірна ўжываліся ў суседстве. Бо ў горы і радасці, без перабольшанья, былі разам. Вось паедзьце ў Іё, паглядзіце: там ідзе вуліца, на ёй жывуць і праваслаўныя, і каталікі, і мусульмане — і ўсе працуяць на зямлі, паліваючы яе потам. Няма ніякай розніцы. Проблема ўзынікае тады, калі ёсьць сацыяльная няроўнасьць. Калі чалавек адной нацыянальнасці багаты, знаміты, гэта можа пераплятацца з нацыянальнай і канфесійнай проблемамі.

Так, бывалі праблемы паміж праваслаўнымі і каталікамі ў Рэчы Паспалітай. Потым яны памяняліся месцамі ўжо ў Расійскай імперыі... Але да нас было стаўленыне роўнае. Калі не лічыць XVII стагодзьдзе, калі быў перыяд рэфармацыі, і 20-30-я гады мінулага стагодзьдзя. Але тады ўсім дасталося. У нас былі страшэнныя страты. Генафонд быў разбураны, эліта нацыянальная зынікла. І праблема ня ўтым, што няма мячэці — мячэць тут пабудуем. А хто будзе ў гэтай мячэці? Да чаго ён будзе заклікаць? Што ён будзе пропаведаваць? Нам усё гэта неабыякава. Трэба б моладзь адукаваць, ды няма ў нас у краіне адмысловых навучальных установаў. Ёсьць тэалагічны інстытут у БДУ, але там рыхтуюць выключна праваслаўных святароў. Зразумела, адра-

зу не ахопіш усіх. Мяркую, дзяржава прыйдзе да высновы, што трэба надаваць увагі гэтым пытанням.

Мы не ўяўлем пагрозы ніякім іншым канфесіям, нікому не пераходзім дарогу. Наша галоўная задача – захаваць свой твар, традыцыі татараў-мусульманаў.

— Тоё, што стаўленне да іслама ў съвеце ў апошнія гады пагоршылася, адбілася на жыцьці беларускіх татараў-мусульманаў?

— Вядома. Адбілася, магчыма, не на дзяржаўным узроўні, таму што ў законе прапісана, што іслам – традыцыйная рэлігія, яна знаходзіцца нараўне з хрысьціянствам і іўдаізмам. Гэта разумелі тыя, хто займаўся распрацоўкай закону на навуковым узроўні. Гэта ведаюць і вучоныя, і палітыкі. Пра гэта пішуць дзяржаўныя газеты. Але на побытовым узроўні ў нас было ўсё. Мы ўжо гэта праходзілі: “Бі жыдоў, ратуй Расію!” Правільна, недзе нехта некаму не спадабаўся, паглядзеў на экране “карцінку”: вось нашых б’юць (рэжуць яшчэ, барані Божа, – тое, што у Расіі адбывалася і адбываецца). Пачынаеца пошук “асобаў каўказскай нацыянальнасці” без разбору... Гэта вельмі страшна – тое, што было ў Босніі, у Косаве, разыня гэта... Я ўпэўнены, што тут не будзе такога, таму што беларусы іншыя. Пакуль яго не чапаюць, калі нешта яго ня тычыцца, беларуса мала чым закранеш: “Бульба е, вада радам, дроў прывезьлі – і парадак, мая хата з краю, нічога ня знаю...” Не хачу крыўдзіць беларускі народ. Можа, гэта недзе і добра, што мы такія мірныя, спакойныя. Ну так, па п’янцы хто-небудзь можа сказаць: “Ты, татарская морда” ці яшчэ што, але ці мала што бывае... А па вялікім рахунку – няма такіх праблемаў.

Уся гісторыя беларускіх татараў (гэта не высокія слова) была высакароднай. Мусульмане зайлалі годную нішу ў гэтым грамадстве, служылі яму верай і праўдай, а калі трэба, і жыцьцё адавалі сваё. У нас быў вялікі слой інтэлігенцыі, у нас было шмат вайскоўцаў: калі 50 генералаў было з ліку беларуска-літоўскіх татараў! 13 тысячаў татараў — і калі 50 генералаў: які народ яшчэ можа пахваліцца гэтым? Ня проста ж так давалі генерала! У нас у Клецку ёсьць кіраўнік абшчыны Якуб Ждановіч, дык яго бацька, Ібрагім Жда-

новіч, атрымаў чатыры “Гяоргii”! І ні разу ня быў паранены. Значыць, умеў ваяваць...

— *А як складаюца адносіны з прыезджымі мусульманамі?*

— У Менску жыве шмат азербайджанцаў. У нас нармальныя, цёплыя стасункі з імі. Мы, татары і азербайджанцы, — аднаго кораня: цюркскія народы. Нягледзячы нават на тое, што яны трохі іншага напрамку ў веры: яны — шыіты. У ісламе ж існуе два напрамкі: суніты і шыіты. Шыіты іначай называлі сябе “ахл аль бэйт” — “свяякі прарока”. Шыіцкая абшчына ў Менску таксама існуе пад такой назвай. Узначальвае яе Мірзахан Міхрабаў, ён уваходзіць у склад праўлення мусульманскага аб'яднання. У нас няма проблемаў паміж людзьмі. У нас ёсьць праблемы, магчыма, ад недастатковага разумення значнасці некаторых пытанняў. Для гэтага трэба працаваць над сабой кіраўнікам, а калі людзі ім давяраюць, трэба думаць, апраўдваць гэты да-вер. А ня проста: адзеў ты шапку і прыгожы халат і будзеши сядзець важна, надзімаць шчокі.

— *Прыезджыя мусульмане прыходзяць памаліца ў мячэць?*

— Так, вядома, і іх большасць тут. У мячэць прыходзіць татараў меней. Здавалася б, вось татарскія могілкі, татарскія традыцыі...

Мы ведаем традыцыі, але такога вопыту ня маєм. Гэта нярэдка стварае дыскамфорт. Хоць я на роднай мове чытаю пропаведзі ў мячэці, але ў іх прынята чытаць на арабскай. Гэта дae падставу папракнучы нас у няведаньні арабскай, нават прыгадаць нашае камуністычнае мінулае... Усё разам стварае ўражанье, што ты няварты. Тоe, што быў твой дзед, прадзед імамам, нікога не хвалюе, а вось яны прыехалі, і дай ім паруліць... Мы раней да пары да часу давалі, і ў дарадцы прыезджых запрашалі, закон дазваляў. Але по-тym мы ўбачылі вялікую небясьпеку ў тым, што гэта — іншая культура. Хоць нават не ў культуры справа, а ў тым, хто прапаведуе гэтую культуру. Рэлігія тут ні пры чым. Адыгрывае ролю неадукаванасць: даваць парады часам спрабуюць людзі, якія самі не атрымалі рэлігійнай адукацыі, хіба

толькі што ў сям'і. І потым, Радзіму ж пакідаюць ня лепшыя! Узынікае праблема, калі чалавек прыязджае з іншай краіны і пачынае мне нешта даказваць. Плюс яшчэ сустракаецца недахоп выхаваньня... Не, гэта не каўказцы. Каўказцы вытрыманыя, цярпімыя, выхаваныя ў павазе да старых. Гэта госьці з краінаў Бліжняга і Сярэдняга Усходу.

Тут узынікае яшчэ адна праблема. Для таго, каб тут застацца, яны легалізуюць сваё становішча – жэнляцца з тутэйшымі дзяячтамі. Вось нашыя жанчыны не разумеюць... Раз ты гэткую сваю станоўчую традыцыю сюды нясеш, дык ты ж павінен плаціць маҳр (“калым” на татарскай мове), які б стварыў умовы для бязьбеднага існаваньня тваёй жонкі, маці, сястры. У некаторых усходніх краінах, каб ажаніцца, трэба заплаціць такія вялікія гроши, што некаторыя так і ня жэнляцца. А тут, аказваецца, можна, і не адзін раз, можна яшчэ і другі раз сям'ю кінуць! А потым прыходзяць гэтыя жанчыны з іх праблемамі да нас у абшчыну...

— Гэтыя хлопцы прывозяць з Усходу толькі тыя традыцыі, якія ім выгадныя?

— Так. І мы гаворым апошнім часам: ці не патрэбна жорсткасць? Вядома, я – чалавек па натуре не жорсткі, я скільны прабачаць гэта ўсё... Аднаму чалавеку мы давяралі, а потым аказалася, што ён ня годна сябе паводзіць. Як можна за такім чалавекам становіцца на малітву? Прыйшлі да нас арабы, убачылі гэтага чалавека ў мячэці ды кажуць, што яны ня будуць за ім стаяць. А гэта людзі, якія праз сумленную працу займелі сваё месца ў грамадзтве...

— У Беларусі з Расіяй – адзіная інфармацыйная прастора. Моцна ўплывае вайна ў Чачні на жыцьцё наших мусульманаў?

— У нас быў і застаецца цесны контакт з Расіяй, жыць па прынцыпе “мая хата з краю” не выпадае. Мы заўсёды памяталі, што там, у Расіі – 20 мільёнаў мусульманаў. Там Татарстан – наша гістарычная радзіма, дзе ёсьць Ісламскі расійскі ўніверсітэт (хочам нашу моладзь туды пасылаць на вучобу).

У Чачні, па вялікім рахунку, праблема палягае ў экстрэмізме і радыкализме. Я размаўляю з рознымі людзьмі на кан-

ферэнцыях, і ў Менску ў нас таксама чачэнцы жывуць – навошта гэта? На Каўказе заўсёды ўладжвалі справы ў працэсе перамоваў. Я ні ў якім разе не хачу абвінавачваць чачэнцаў альбо расіянаў. Як гэта магла дазволіць дзяржава – гэта ж грамадзяне адной краіны забіваюць адзін аднаго!

Забіваць людзей – увогуле вялікі грэх. У Бібліі сказана пра гэта, і ў Каране гаворыцца, што забіць адну душу – гэта як забіць увесь съвет. Гэта нязмыўны, недараўальны грэх. У мінулым годзе я быў у Маскве на канферэнцыі “Мусульмане за мір і згоду”, былі прадстаўнікі розных канфесіяў з тae ж Чачні. Ішла вельмі добрая размова. Але гэта размова, вядома, пачынаецца жа трэба рабіць нешта... Съвет узаемазвязаны: калі там ліецца кроў, то ёсьць верагоднасць, што вайна прыйдзе і сюды. Гэта вельмі страшна.

— Замежнікі не спрабуюць прышчапіць экстрэмізм?

— Не хачу сказаць, што прышчапіць, але прайавы радыкализму ёсьць у моладзевым асяродзьдзі, і мы гэтага не хаваем. Калі чалавек ведае месца ў грамадзтве, сваю традыцыю, бацьку і маці сваіх паважае, жыве тут – усё правільна. Калі ён адрываецца ад зямлі і сыходзіць некуды ў нябёсы... Ад зямлі адарваўся, да неба не дастаў – і вось недзе паміж небам і зямлёй вісіць. Набіраецца вось гэтых думак... Цяжка моладзі. Каму ня цяжка? Кідаецца ў крайнасці, нармальная ня можа сябе вызначыць у сувязі са зъявамі, што адбываюцца ў грамадзтве. “Вось гэта няверныя, гэта яны не даюць нам...” Але пры чым тут канкрэтныя людзі, якія жывуць у гэтай краіне? Змагайся са сваімі недахопамі, не вынось іх на суседа!

Экстрэмізм небясьпечны. Трызыняць ідэямі Халіфату, вяртаньня да таго, што некалі было... Але ж тое было ў мусульманскай дзяржаве! А вы дзе жывяцё? Ты ствары рай у сваёй сям’і, працуй, як чорны вол, дзеля сваіх бліzkіх. Тады суседзі цябе будуць паважаць.

Экстрэмісты кажуць: усе Кнігі адмяняюцца, а вось нашая самая-самая. Але ж нельга так. Яны забываюцца на самае асноўнае палажэнье ў Каране, дзе сказана: няма прымусу ў рэлігіі! Гвалтам верыць ня будзеш, чалавек павінен сам прыйсьці, разабрацца. Ты можаш дапамагчы. А калі

хто ня хоча – што ж ты зробіш? Такая яго доля.

Мы маем апасенъне, што ў нашае мірнае жыцьцё могуць занесыці гэты вірус. Ёсьць такая небясьпека. Ёсьць такая спакуса ці, можа быць, ёсьць такая нават замова. У Еўропе існуюць цэнтры, якія працуяць у гэтым напрамку. Але я ўжо шмат гадоў працую ў ВНУ, трохі чытаю, разумею, разважаю, ужо маю нейкі жыцьцёвы досьвед: я бачу, што калі ёсьць замова, знайдзеца і выканануца – такія “адмарозкі”, якія зьдзейснілі тэракты ў Злучаных Штатах Амерыкі. І мы гэтага баймся. Мы – людзі, мы вельмі датклізвыя, я баюся за сваю сям'ю, баюся за свой народ, па вялікім рахунку... Я малю Усіявышняяга Творцу, каб ён даў усім людзям мір і щасльце ў гэтым і наступным жыцьці.

“ПРАЯВЫ АНТЫСЕМІТЫЗМУ НЕЛЬГА ЗАМОЎЧВАЦЬ...”

Беларускае прадстаўніцтва Аб'яднаньня камітэтаў у падтрымку габрэяў былога СССР у жніўні 2004 году распаўся зіла інфармацыйны ліст, які ўтрымлівае шматлікія факты ўціску габрэйскай нацыянальной меншасці. У лютым 2004 году быў ліквідаваны Міжнародны гуманітарны інстытут, створаны пры падтрымцы міжнародных габрэйскіх арганізацый. Пастаянна ўзънікаюць канфлікты з нагоды ўшанавання памяці ахвяраў Халакосту. Улады адмаўляюцца забясьпечыць сацыяльную абарону беларускіх габрэяў ад небяспекі, якая паходзіць ад неанацысцкіх груповак...

*Сітуацыю аналізуе Якаў Басін,
дырэктар прадстаўніцтва
міжнароднага Аб'яднаньня камітэтаў
у падтрымку габрэяў былога СССР*

*— Што прымусіла габрэйскія супольнасці з'вярнуцца
з лістом да грамадзкасці?*

— Факты, якія ўтрымліваюцца ў інфармацыйным лісьце, шырока вядомыя. Але ў гэтых фактах ніхто ня хоча

разъбирацца. У пракуратуры ўжо дзеяць месяцаў «вісіць» справа аб выданыні антысеміцкай літаратуры. А за гэты час выдавецтва «Праваслаўная ініцыятыва» надрукавала яшчэ дзіве кнігі падобнага зъместу. Атрымліваеца, што выдаўцы ведаюць — іх учынкі застануцца непакаранымі. Прадстаўнікі праваслаўнай епархii ў прыватных размовах кажуць нам пра тых, хто выпускае падобную літаратуру: «гэта адмарозкі», «яны ня маюць да нас ніякага дачынення». Але афіцыйнай заявы на гэты конт не прымаюць. А між тым менавіта з «групкі адмарозкаў» некалі пачыналіся вялікія трагедыі, што забіралі мільёны жыццяў.

— *Беларусы — талерантны народ. Гэта ўсе адзначаюць. Чаму ж у апошнія гады ў нас абвастраюцца праблемы міжнацыянальных і міжрэлігійных стасункаў?*

— Яны не абвастраюцца. Існуюць звычайныя, можна сказаць, працэсы, але ня больш за тое. Усюды, дзе жылі і будуць жыць габрэі, узьнікаюць складаныя эканамічныя, рэлігійныя і палітычныя стасункі. Гэта абсалютна нармальная. Паміж людзьмі вострага канфлікту няма.

Мы робім акцэнт на тых проблемах, узьнікненіе і разшэньне якіх залежыць ад дзяржавы. Мы ніколі ня кажам, что беларускі народ выказвае нейкае сваё асаблівае стаўленіне да габрэяў. Але як толькі мы пачынаем адчуваць, што прыцясьненіе паходзіць ад чыноўнікаў, з дзяржаўных колаў — гэта для нас трывожны знак і нагода дзеля хвяльвання. Мы нічога ня кажам пра праваслаўных веруючых, але лічым, што епархія магла б супрацьстаяць шмат якім фактам распальвання варожасці. Як толькі антысемітізм становіцца элементам палітыкі — узьнікае сур'ёзная небясьпека.

Неанацысцкія групоўкі ёсьць ва ўсім съвеце. Вядома, яны будуць і ў нас таксама. Але калі кіраунік краіны заяўляе, што нічога «падобнага» ў нас няма — гэта прымушае чыноўнікаў і ўсіх астатніх заплюшчваць очы на відавочныя факты. Дзяржаве хочацца захаваць свой добры імідж.

— *Ці можа ўзмацненіе гэтых настрояў съведчыць аб нейкіх ментальных, ідэалагічных зменах у беларускім грамадстве?*

— Каб адказаць на гэтае пытаньне, неабходныя сур'ёзныя сацыялагічныя дасьледваньні. Пакуль што небясьпека падаўшы толькі ад тых, хто распаўсюджвае гэтую заразу. Мне і іншым габрэям вельмі не падабаецца, што праваслаўная епархія глядзіць на гэта «скрэз пальцы». Выдавецтва «Праваслаўная ініцыятыва» за апошнія пяць гадоў выдала кнігі, дзе ўтрымліваюцца абразы лівия для ўсяго габрэйскага народу матэрыялы. Епархія і сам мітрапаліт Філарэт наконт гэтых фактаў не выказываюцца. Маўчиць і прокуратура, і Міністэрства інфармацыі, якое адмовілася прымату меры...

Да крымінальнага антысемітызму ў Беларусі ня дойдзе. Але ідэалагічны антысемітызм квітнене ўжо зараз. У Беларусі заўсёды існавала шматнацыянальнае асяродзідзе, але ніколі ў гісторыі не атрымлівалася падштурхнуць беларусаў да антыгабрэйскіх настрояў. Талерантнасць і павага рэлігійных перакананьняў нарадзілася яшчэ ў Вялікім Княстве Літоўскім – вялікай шматнацыянальнай краіне. У Міры, невялікім беларускім мястэчку, на адной плошчы месцьцяцца касьцёл, праваслаўная царква, былая сінагога і мусульманская мячэць. Некалі тут усе жылі ў згодзе. Гэта паказвае, што ў беларускай традыцыі няма месца для варожасці. Аднак гэтая варожасць выяўляеца ў пазіцыі некаторых палітычных сілаў. Вельмі проста ў палітычных мэтах заяўляць: «Мы добрыя, а яны кепскія»...

— Вы звязрталіся ў суд па факце выдання антысеміцкай літаратуры?

— Напрыклад, кніга, у якой габрэі-партызаны адвінавачваюцца ў генацыдзе мірнага славянскага насельніцтва, выйшла накладам у 100 асобнікаў. Уздымаць гэты факт на ўзровень судовых працэсаў мы ня схільныя. Гэта справа ўласнага сумлення аўтараў. Але гэтыя людзі парушаюць яшчэ адзін закон – Крымінальны кодэкс, які прадугледжвае пакаранье за распальванье міжнацыянальнай варожасці. Мы былі б зацікаўленыя ў тым, каб прокуратура нас падтрымала. Але там «спускаюць справу на тармазах». За дзесяць месяцаў разъбіральніцтва антысеміцкія выданьні нават не прайшли экспертызу.

— Ці ёсьць падобныя праблемы ў краінах СНД і Еўро-

ne?

— Вядома. Але ў суседніх краінах ідуць актыўныя судовыя працэсы. У мінулым годзе ў Расіі пасля суда была пазбаўленая рэгістрацыі прафашысцкая партыя. Гэта гаворыць пра тое, што праблемы не замоўчаюцца. У Кіеве зараз ідзе судовы працэс супраць антысеміцкага часопісу.

Мы проста хочам, каб нашая дзяржава прызнала і заявіла пра свой намер змагацца з неанацысцкімі групоўкамі. Прынамсі, на словах. Ідэалізацыя беларускага грамадзкага жыцця, якая існуе зараз і прапагандуеца асабліва ў сродках масавай інфармацыі — гэта замоўчаныне хваравітых момантаў нашага жыцця.

У Беларусі, як і ў любой іншай еўрапейскай краіне, ёсьць як станоўчыя, так і адмоўныя зьявы. Ёсьць антысемітызм сярод чыноўнікаў, вядомыя і прайавы вандалізму на габрэйскіх могілках. Такія праблемы не вырашаюцца за адзін дзень. Яны назапашваліся стагодзьдзямі. Існуюць стэрэатыпы грамадзкай сівядомасці, і мы, габрэі, гэта добра разумеем. Мы толькі хочам, каб улады нейкім чынам паказалі, што яны гатовыя абараніць нас. Сённяня ж ніякай сацыяльнай абароны мы не адчуваєм.

Праблемай антысемітызму зараз заклапочаная ўся сусветная грамадзкасць. І ніхто не хавае, што выпадкі міжнацыянальнае неталерантнасці ёсьць. Еўрапейская супольнасць, да прыкладу, прымае ў звязку з гэтым адпаведныя заходы.

— Як такая сітуацыя ў Беларусі можа паўплываць на міжнародны імідж нашай краіны?

— Зынешні імідж Беларусі і без таго ня самы лепшы. А гэтыя факты могуць толькі яго пагоршыць. Іншая справа, што мы свайму іміджу надаем вельмі шмат увагі. За мяжой нас звычайна распытваюць пра рэлігійную сітуацыю ў Беларусі, спачуваюць нам. Але, тым ня менш, нам заўсёды даюць зразумець, што гэтыя праблемы — наша ўнутраная справа.

“УЛАДЫ ПРОСТА ІГНАРУЮЦЬ ПРАБЛЕМЫ РОМАЎ...”

*Мікалай Калінін,
абаронца правоў цыганаў, юрыст*

— Чым адрозніваюцца цыганы, якія жывуць у Беларусі, ад цыганскіх супольнасцяў іншых краінаў?

— У Беларусі жывуць трох асноўных груп цыганаў. Адну з іх складаюць цыганы, што называюць сябе руска-рома. Большасць з іх жыве на тэрыторыі Віцебскай вобласці, у Полацку і Віцебску. Абшчына там налічвае каля 3 тысячачаў чалавек. Яны крэўна звязаныя з ромамі, якія жывуць на паўночным заходзе Расіі. Я сам прадстаўляю гэтую групу. Мае сваякі жывуць у Пскове і Санкт-Пецярбургу. Гэтае перасяленне адбылося пасля вайны.

Другая этнічная група — цыганы, крэўна звязаныя зпольска-прыбалтыскім регіёнам. Яны жывуць у Менску, называюць сябе халадыт-рома. Яны маюць сваякоў у Польшчы, Прыбалтыцы, Чэхіі.

Трэцяя этнічная група — гэта цыганы, звязаныя з Украінай і Малдовай: сэрвы. Яны жывуць на тэрыторыі Гомельскай і Магілёўскай абласцях.

Трэба адзначыць, што гэтыя этнічныя групы настолькі

розныя, што паміж імі нават шлюбаў не бывае. Яны маюць зусім розную культуру. Руска-рома па менталітэце бліжэйшыя да рускага народу. Яны маюць больш суровы нораў, больш ваяўнічыя, калі так можна сказаць. Цыганы, якія жывуць у Менску, даволі багатыя людзі. Яны — самыя багатыя цыганы, якія па матэрыяльным дабрабыце могуць параўнацца толькі з маскоўскімі. Што тычыцца сэрваў — яны вялікія аматары музыкі і съпеваў, як і ўся малдаўская-украінская этнічная група. У мове, на якой размаўляюць гэтых групы, вялікай розніцы няма.

— *Ці існуюць нейкія ўнутраныя правілы ў гэтых групах?*

— Гэтых этнічных супольнасці вельмі закрытыя. Асаблівая закрытасць існуе для нацыянальнай большасці. Яе можна назваць надзвычайнай. Гэта мэтазгодна, бо калі б было па-іншаму, цыганы даўно зьніклі б як народ. Асіміляцыя і інтэграцыя ў грамадзтва цыганам на карысць ня пойдзе.

Міжнацыянальныя шлюбы існуюць, аднак яны ніколі не віталіся. У цыганскай абшчыне адразу ўзынікае пытаныне, да якой нацыянальнасці будуць належаць дзеци ў такой сям'і і які способ жыцця абярэ малады чалавек, што ажаніўся з нецыганкай. У гэтым сэнсе адбываецца непрыняцце самога факту міжэтнічнага шлюбу. Але такія выпадкі ёсьць, і гэта даволі моцныя сем'і.

Існуе вельмі цікавы момант. Напалову цыганам быць нельга. Можна быць напалову ўкраінцам, напалову рускім. А цыганам напалову быць нельга. Такая съпецыфіка. Некаторыя сыходзяць з абшчыны, жывуць сярод беларусаў, але не перастаюць быць цыганамі.

— *Існуе даволі шмат стэрэатыпаў пра цыганаў. На прыклад, адзін з іх — “цыганы-качэўнікі”. Ці праўда, што людзі гэтай нацыянальнасці не затрымліваюца доўга на адным месцы?*

— Цыганаў-качэўнікаў, якія пераязджаюць з месца на месца, засталася толькі невялікая група. Яны жывуць у Закарпацці, ва Украіне і на прылеглых тэрыторыях Польшчы, Венгрыі, Румыніі. Гэтых цыган сапраўды не жывуць стала

на адным месцы, і, што самае цікавае, пры гэтым цудоўна сябе адчуваюць. Сярод цыганаў, якія аселі ў Беларусі, ка-чэўнікаў няма. Адзін час сюды была вельмі актыўная імігра-цыя прадстаўнікоў таджыкскай цыганскай дыяспary. Яны называюць сябе “люлі” і размаўляюць на фарсі (мова Ірану). Сваю мову страцілі. Беларусь не была для іх канчатко-вым пунктам. Наколькі я ведаю, зараз яны аселі недзе ў Заходній Еўропе, здаецца, у Скандинавіі.

— *Чым цыганы адрозніваюцца ад іншых нацыяналь-ных меншасцяў?*

— Як мне падаецца, цыганы бліжэй да мусульманскіх народаў. Асноўнай прыкметай гэтага зъяўляеца шанаванье старэйшых. У доме для саастарэлых вы ніколі ня знайдзецце старога цыгана. Да таго ж, у нас вельмі съпецыфічныя шлюбна-сямейная стасункі. Яны практычна ідэнтычныя тым, якія прад'яўляе Карап для мусульманаў. Гэта асаблівы статус мужчыны ў стасунках паміж мужчынам і жанчынай у сям'і. Шлюбна-сямейны Кодэкс, які існуе ў Рэспубліцы Беларусь, для цыганаў увогуле непрымальны. Мы маём зусім іншы ўклад. Напрыклад, тое, што называеца рэгістрацыя шлюбу, ці “росьпіс”, для нас ня мае ніякага значэння...

— *Колькі чалавек налічвае цыганская абшчына ў Бе-ларусі?*

— Зараз цяжка сказаць, бо колькасць вельмі сур’ёзна вагаеца. Некалькі гадоў таму гэтая лічба даходзіла да 65 тысячай...

— *Якія праблемы для прадстаўнікоў вашай нацыя-нальнасці ў Беларусі зараз стаяць найбольш востра?*

— Дыскрымінацыя цыганаў ёсьць усюды, не выключэнне і Беларусь. Шмат у якіх краінах цыганы ня могуць знайсці працу. У Фінляндыйі, напрыклад, штогод цыганскія грамадзкія арганізацыі прад'яўляюць да 200 зыскаў аб дыскрымінацыі.

У Беларусі прыкладна такая ж сітуацыя. Дастаткова назваць адну толькі лічбу: 93% цыганаў у Беларусі ня маюць працы. Гэтую лічбу ў мінулым годзе прывёў Камітэт па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў. Гэта значыць, што цэлы народ беспрацоўны... Для прыкладу, у Германіі гэтая

лічба складае толькі 15%. Там існуе дзяржаўная праграма ліквідацыі непісьменнасці і беспрацоўя сярод цыганаў.

На пабытовым узроўні дыскрымінацыі няма. Беларусы вельмі талерантныя. З гэтага пункту погляду цыганы тут сябе вельмі камфортна адчуваюць. Але нават маючы адукацыю і рэкамендацыі, практычна немагчыма атрымаць працу. Я сам на сабе гэта адчуў. Я юрист, і мне адмаўляюць выключна па нацыянальнай прыкмете. Цыганам цяжка паступіць і ў вышэйшыя навучальныя ўстановы.

Пра цыганаў вядома вельмі мала, а калі і ведаюць, то з большага негатыўную інфармацыю. Гэта жыве ў съядомасці простых людзей. Трэба працаўаць дзеля таго, каб разьбіць гэтыя стэрэатыпы. Самае негатыўнае – гэта калі паміж словам “цыган” і “правапарушальнік” ставяць знак роўнасці. На жаль, менавіта ў такім съятле нас выстаўляюць афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі і так да нас ставяцца прадстаўнікі органаў улады.

Вельмі шмат людзей да нас звязраеца з Віцебскай вобласці, у прыватнасці з Полацку. Людзі сутыкаюцца з неабгрунтаванай адмовай у прыёме на працу. Гэтая проблема вельмі істотная. Другое – гэта свавольства супрацоўнікаў міліцыі ў адносінах да цыганаў. Съледчыя мерапрыемствы праводзяцца з найгрубейшымі парушэннямі ўсіх правоў. Напрыклад, калі ёсьць дазвол на вобыск толькі ў адным доме, абшукваецца ледзь ні паўуліцы, і выключна цыганская хаты. Даводзіцца сутыкацца і з так званымі “судовымі памылкамі”, якія былі і раней адносна цыганаў. Працуе толькі адзін прынцып – калі ты цыган, значыць, хоць у нечым ты вінаваты. Людзі безабаронныя, шукаюць падтрымкі. Ніводзін адвакат ня стане пісаць скаргу съледчаму і ўскладняць з ім свае стасункі дзеля цыганаў. Нашыя звароты ігнаруюць.

У жніўні 2004 году быў накіраваны зварот у Міністэрства адукацыі з прозьбай адкрыць цыганскую школу ў горадзе Менску; у верасні – зварот у Міністэрства культуры з прозьбай арганізація выставу па культуры і гісторыі цыганаў; у кастрычніку – у Міністэрства працы з прозьбай распрацаўаць праграму па ліквідацыі беспрацоўя сярод цыганаў. На першыя два звароты адказаў так і не атрымана, на трэці прыйшоў пісьмовы адказ, што “выдзяленыне дадзенай

праблемы дастатковых падставаў ня мае". У Беларусі афіцыйныя ўлады робяць выгляд, што такога народу ўвогуле няма, што ў ромаў няма ніякіх праблемаў. У Беларусі ўлада проста ігнаруе гэтыя праблемы.

— *Можа, кіраўніцтва проста ня ведае пра існаваньне такіх праблемаў?*

— Каб не заўважыць гэтых праблемаў, трэба вельмі пастарацца. Дыскрымінацыя ў адносінах да ромскага народу існуе ва ўсей Еўропе. Яна ёсьць нават у Германіі, Нарвегіі і Вялікабрытаніі. Ромы — народ гнаны. Фізічна немагчыма ўявіць, каб дыскрымінацыя ў адносінах да ромаў была ў Расіі, Украіне, Прыбалтыцы, а ў Беларусі — не.

Калі казаць пра сітуацыю з правамі ромаў у краіне, то тут нельга разглядаць ромскі народ асобна ад астатніх грамадзянаў Рэспублікі Беларусь. Ромы адчуваюць на сабе ўесь аб'ём парушэнняў правоў чалавека, якім падвяргаюцца ўсе грамадзяне рэспублікі, і ў дадатак — дыскрымінацыю па нацыяльнай прыкмете. Проста нашыя суседзі адкрыта прызнаюць гэты факт і спрабуюць нешта зрабіць. Асабіста я не аднаразова накіроўваў лісты ў Камітэт па справах рэлігіяў і нацыянальнасцяў, але адказу не атрымаў ні на адзін са сваіх зваротаў.

— *Дык можа быць, праблема менавіта ў працы асобных установаў?*

— Не, я так ня думаю. Я ўпэўнены, што органы ўлады, міністэрствы і ведамствы маюць поўныя аб'ём інфармацыі пра становішча ромаў у Беларусі. Але пытаньне ў тым, чаму з іх боку няма ніякіх дзеянняў, накіраваных на паліпшэнне становішча ромскага народу. На сёньняшні дзень можна гаварыць пра тое, што ў краіне няма распрацаванай праграмы па інтэграцыі нацыянальных меншасцяў. Разам з тым, Рэспубліка Беларусь ратыфікаўала ўсе міжнародныя канвенцыі па абароне правоў нацыянальных меншасцяў.

— *Ці існуюць ромскія арганізацыі і якая іх роля ў жыцьці цыганаў?*

— Існуе Міжнародны ромскі саюз, якія аб'ядноўвае практычна ўсіх ромаў. Апошнія некалькі гадоў гэты саюз абсолютна бязьдзейнічаў. Эфектыўней за ўсіх па праблемах ро-

маў працуць такія арганізацыі, як Рада Еўропы, Еўрапейская Камісія і АБСЕ. Апошнім часам у Еўрапарламент была абраная прадстаўніца ромаў Лівія Ярокі, якая пачала актыўна абараніць інтерэсы ромаў. Вялікую карысць ромам прынеслы такія палітычныя партыі, як брытанскія і швецкія ліберал-дэмакраты, сацыял-дэмакраты Усходняй Еўропы і, вядома ж, фракцыя “зялёных”.

— *Ці існуюць у Беларусі ромскія арганізацыі?*

— На дадзены момант такія арганізацыі ёсьць, але якой-небудзь грамадзка-палітычнай ініцыятывы яны не прайяўляюць. Звязана гэта, па-першае, з тым, што яны цалкам падкантрольныя дзеючай уладзе, па-другое, сярод іх сябраў вельмі мала высокаадукаваных людзей. Для лідэраў гэтых арганізацыяў значная праблема — проста сформуляваць сваю грамадзянскую пазіцыю па тым ці іншым пытаныні. Уся дзейнасць лідэраў арганізацыяў зводзіцца да абвяшчэння сябе цыганскім баронам, нягледзячы на тое, што на самой справе ніхто з іх не валодае такім тытулам. Безумоўна, гэта адмоўна адбіваецца ў прынцыпе на адносінах да ромаў. Ромскія арганізацыі сваім бязъдзеяннем толькі ўскладняюць становішча сваіх жа супляменьнікаў. Іх праца па фондзе Халакосту таксама пакідае жадаць лепшага.

— *Ці робіцца нешта дзеля паліпшэння становішча ромаў?*

— З боку беларускіх уладаў ня робіцца абсолютна нічога. З боку ромскіх арганізацыяў ніякіх канструктыўных ініцыятываў таксама не было. Праводзіцца пэўная праца з боку праваабарончых арганізацыяў. У прынцыпе, мае месца інфармацыйны вакуум, які актыўна падтрымліваецца ўладамі.

Ромам неабходная ўвага з боку дзяржаўнай улады. Іх праблемы не павінны заставацца латэнтымі. Ігнараванье не праблемаў не прывядзе да іх вырашэння, і таму неабходна весьці дыялог з ромамі. Палітычныя партыі таксама не павінны забывацца, што адзін з асноўных прынцыпаў пабудовы дэмакратычнага грамадзтва — прынцып талерантнасці ў адносінах да нацыянальных меншасцяў. З боку праваабарончага руху таксама б хацелася больш актыўнай працы з ромамі, хоць я ведаю, што праваабаронцы ў краіне паставіленаы ў вельмі цяжкае становішча.

**“НІХТО НЯ МОЖА ТРАПЛЯЦЬ
ПАД ДЫСКРЫМІНАЦЫЮ
ПАВОДЛЕ СЕКСУАЛЬНАЙ АРЫЕНТАЦЫИ...”**

*Пэр Ролінг,
сябра Швецкага таварыства па сексуальным раўнапраўі,
па прафесіі – сямейны доктар*

— *Спадар Ролінг, распавядзіце, калі ласка, пра вашую арганізацыю.*

— Швецкае таварыства па сексуальным раўнапраўі мае 28 лакальных прадстаўніцтваў і было ўтворанае ў 1951 годзе пераважна дзеля таго, каб лабіраваць інтарэсы геяў у прадстаўнічых органах і сферы школьнай адукацыі. Я таксама зъяўляюся сябрам арганізацыі «Лагер геяў», якая ладзіць съпецыяльныя летнікі. Такі летнік мы арганізоўвалі з латышскімі арганізацыямі, і я спадзяюся, што ў будучым мы зможем таксама наладзіць такі лагер і з беларускімі арганізацыямі.

— *Якім на сённяшні дзень зъяўляецца стаўленыне да геяў у Швецыі?*

— Урад разглядаў нас як крыміналнікаў да 1944 году. Калі была адмененая крымінальная адказнасьць, нас пачалі

разглядаць як хворых людзей, трактаваць гомасексуалізм як хваробу. Аднак мы змаглі гэта пераадолець у 1979 годзе — нас ужо ня лічаць хворымі людзьмі. Мы дамагліся права заключаць шлюбы паміж геямі і права гейскім сем'ям ўсныаўляць дзяцей. Адзіная мэта, якой нам засталося дасягнуць — каб нас прызнала царква і мы маглі заключаць шлюбы і вянчанца ў царкве.

Яшчэ адно дасягненне, якім я ганаруся, — гэта тое, што паводле закону забаронена дыскрымінаваць геяў. Зараз ніхто ня можа дыскрымінавацца як паводле полу, рэлігіі, так і паводле сексуальнай арыентацыі.

— *Якім чынам разъвіваліся стасункі паміж сексуальными меншасцюмі і дзяржавай?*

— Каб адказаць на гэтае пытанье, трэба зазірнуць у нашую гісторыю. У 1870-х гадах Швецыя была лідзіруючай краінай у Еўропе па венерычных захворваннях. Галоўнымі прычынамі зьяўлялася тое, што краіна была вельмі бедная, з вельмі цяжкімі жыльлёвымі ўмовамі, распаўсюджанай прастытуцыяй і сітуацыяй, калі часткова заробкі выплочваліся алкаголем. І тады ў Швецыі пачаліся вялікія дэбаты, галоўным прадметам якіх стала тое, што неабходна паменшыць сем'і, палепшыць узровень жыцця і такім чынам пазьбегнуць як галечы, так і хваробаў.

Былі дасягнутыя некаторыя вынікі, якія найперш звязаныя з інфармацыяй, зараз ня вельмі вядомай. У Германіі ў 1920-х гадах існаваў інстытут доктара Гішвельда, які рабіў дасьледваныні ў галіне сексу. У яго была распрацаваная тэорыя наконт існавання трох палоў: мужчыны, жанчыны і гомасексуалісты. Ён спрабаваў шляхам інфармавання паспрыяць таму, каб у грамадстве прынялі гэтую версію існавання трэцяга полу. Калі прыйшоў да ўлады Гітлер, гэты інстытут быў зьнішчаны.

У гэтай установе наўчаліся 3 ці 4 швецкіх дактары, і калі яны вярнуліся з Германіі, то зрабілі вялікую справу ў інфармаваныні насельніцтва наконт існавання гомасексуальнасці. Іх працу можна разглядаць як герайчную, таму што яны інфармавалі людзей пра рэчы, пра якія ў той час размаўляць і абмяркоўваць было забаронена. Падчас іх паездак

адна з жанчын-навукоўцаў пра паведвала Евангельле і акцэнтавала ўвагу на тым, што кожнае дзіця мае права зьявіцца на съвет, але яно павінна быць жаданым, чаканым. Падчас сустрэчаў яна таксама распавялі ўраджвалася жаночыя кантрацептывы. Менавіта гэтая жанчына-прафесар стала першым прэзідэнтам арганізацыі па сексуальным інфармаваныні. Пры гэтым ня трэба забываць, што толькі ў 1921 годзе швецкія жанчыны атрымалі права голасу.

У 1930-х гадах у краіне пачалася кампанія падачы петьцый ў да ўраду ў мэтах дэкрыміналізацыі гомасексуалістаў, і такі закон быў прыняты ў 1944 годзе, адначасова, калі Гітлер забіваў кожнага гомасексуаліста.

— *Як грамадзтва ўспрымала гэтыя перамены?*

— Было некалькі рухаў, у тым ліку Ліберальная партыя, якія таксама спрыялі таму, каб у грамадзтве адкрыта загаварылі пра секс. У Швецыі першы выпадак, калі пачалі падымаць пытаныні сексу ў школах, адносіцца да 1950-х гадоў. Быў вялікі скандал, нават прыехалі японскія кінематографісты і знялі некалькі фільмаў, адзін з якіх называўся «Швецкі грэх». Гэты фільм паказваўся па ўсёй планеце.

У гэты час у Швецыі адбыліся два вельмі вялікія скандалы. Першы пачаўся з-за таго, што зьявіўся мужчына, які сказаў, што ён займаўся сексам з каралём і што яму заплацілі гроши, каб ён маўчаў і не распавядаў нікому пра гэта. Другі скандал быў з-за таго, што адзін урадавы чыноўнік ішоў у тры гадзіны ночы і заўважыў съвятара, што вяртаўся з дзіцячага прытулку. У хуткім часе стала вядома, што гэты дзіцячы дом быў ператвораны ў публічны дом для гомасексуалістаў. Гэтыя скандалы захапілі думкі людзей на дзесяцігодзіньне, што гомасексуалісты — гэта невялікія сакрэтныя групы, якія зьбіраюцца ў сакрэтных месцах і распрацоўваюць планы захопу швецкага грамадзтва.

Гэтая старонка гісторыі вельмі цёмная для гомасексуалістаў. Фактычна адбывалася паліванье на іх: арышты, шматлікія суды. Можна прывесці такі прыклад, калі вядомы швецкі пісьменнік пісаў сваёй маці ў вёску, каб яна не адпускала сваіх сыноў у Стокгольм, бо там з іх зробяць

гомасексуалістаў.

І ўсё ж час не стаяў на месцы, і ў 1976 годзе быў прыняты закон, які дазваляў гомасексуалістам займацца сексам з партнёрам такога ж самага ўзросту. Раней гэта было дазволена з 21 году, а гэты закон ураўняў гомасексуалістаў у правах з гетэрасексуаламі і дазволіў уступаць у сувязі з партнёрамі такога ж узросту з 15 гадоў. У 1980-х гадах урад дазволіў гомасексуальныя шлюбы.

Усе гэтыя дасягненьні былі толькі дзякуючы інфармаванью, інфармаванью і яшчэ раз інфармаванью. Дзякуючы таму, што ў школах пачалі распавядаць пра роўныя права мужчынаў і жанчын, што роўнымі зьяўляюцца гомасексуалісты і гетэрасексуалы, мы здолелі дасягнуць такога паліпшэння сітуацыі з роўнасцю палоў.

Хаця гэта толькі на паперы справы выглядаюць такімі добрымі, насамрэч усё ня так ружова, як можа здацца. У Швецыі і зараз кожны год адзін ці два гомасексуалісты зьбіваюцца толькі таму, што яны гомасексуалісты. Але мы здолелі знайсці інструмент, каб надалей паляпшаць сітуацыю.

— *Наколькі гомасексуалісты сацыялізаваныя ў швецкім грамадстве? Ці могуць яны нараўне займаць дзяржаўныя пасады і атрымліваць працу?*

— За апошняя гады адбыліся вельмі добрыя дасягненьні ў плане сацыялізацыі гомасексуалістаў. Я не могу сказаць, што ёсьць праблемы з гэтым, і ўсё ж адно пытанье выклікае ў мяне сумнеў. Пасъля працы ў арганізацыі геяў я шукаў працу і рассылаў сваё рэзюме па розных установах, дзе пісаў, чым займаўся. Я амаль што ўпэўнены, што працу я не атрымаў і таму, што, прачытаўшы пра мяне, маё рэзюме адкладалі ў іншы бок. Гэта такая ў некаторым родзе замоўчаная перадузятасць. Яна існуе, і праблема палягае ў tym, як яе пераадолець.

Такія праблемы існуюць і з жанчынамі. Напрыклад, падчас прыёму на працу іх пытаюць, ці яны маюць ці зьбіраюцца мець дзяцей, ці цяжарныя, хаця гэта забаронена, паколькі жанчын нельга дыскрымінаваць з-за таго, што ў іх ёсьць дзецы.

— *Ці ёсьць нейкія грамадскія сілы, групоўкі, якія*

супрацьстаяць гомасексуалістам?

— Існуюць два тыпы такіх групаў. Першыя — гэта так званыя неанацысты ці скінхэды. Гэта правыя радыкалы, якія заўсёды выступалі і выступаюць супраць гомасексуалістаў і нярэдка іх зьбіваюць. Другая група — царква. Гэта вельмі кансерватыўная сіла, якая заўсёды імкнецца галасаваць супраць нейкіх рэформаў, накіраваных на паляпшэнне ўмоваў існаванья гомасексуалістаў.

Вядома, з кожнага правіла ёсьць выключэнне. Сярод неанацыстаў існуе групоўка гомасексуалістаў-фашыстаў. Я не могу дакладна патлумачыць іх ідэалогію, але яны ёсьць. Што тычыцца царквы, тут таксама ёсьць выключэнне. Напрыклад, у цэнтры Стакгольму ёсьць такое рэлігійнае хрысьціянскае асяродзьдзе «Вясёлка», якое падтрымлівае гомасексуалістаў.

— *Ці патрабуецца абвязковая афіцыйная рэгістрацыя суполак сексуальных меншасціў?*

— У Швецыі рэгістрацыя для арганізацыі патрабуецца толькі ў выпадку, калі яна хоча атрымаць фінансавую падтрымку з боку дзяржавы.

З самага пачатку геі былі вельмі зъяднаныя, бо ў іх была адзіная мэта — замацаваныне права шлюбу. Раней для нас зусім няважна было, ці ты зъяўляешся камуністам, кансерватарам ці лібералам — у нас была адзіная мэта. Зараз, калі нам дазволілі шлюбы, мы ўжо не зъяўляемся такімі аб'яднанымі, бо няма агульнай ідэі. Пасыль атрыманыя права на шлюбы началі ўзынікаць цалкам розныя ідэалогіі, агульны рух падзяліўся на розныя групоўкі па інтэрэсах. Калі вы любіце хадзіць у оперу, у вас ёсьць адна арганізацыя, калі нешта іншае любіце — таксама аб'ядноўваецца ў зусім іншую арганізацыю. Такім чынам, у Швецыі зараз можна налічыць 80 ці 90 розных гейскіх арганізацыяў у залежнасці ад тых тэмаў, якія яны дыскутууюць, альбо інтэрэсаў.

ГОМАСЕКСУАЛІЗМ У ШВЕЦЫИ І СЬВЕЦЕ

Раланд Ларсан

(пры дапамозе *RFSU – Швецкага таварыства па распаўсядзе сексуальнай інфармацыі*)

ГІСТОРЫЯ

1850-1860 гг. Зъяўленыне тэрмінаў гомасексуаліст і гетэррасексуал. І адно і другое слова называюць сексуальную ненормальнасць – гомасексуаліст мае палавы контакт з асобай таго ж полу, гетэррасексуал мае палавы контакт, не звязаны з жаданнем зачацьця дзіцяці. На працягу доўгіх гадоў слова гетэррасексуальнасць мяняла значэнне ад «ненормальная палавая зносіны паміж людзьмі розных палоў» да «нормальная сексуальнаянасць», але слова “гомасексуальнаянасць” працягвае апісваць нешта ненормальнае і злачыннае.

1933 г. Эліз Аттасэн Джэнсан з Нарвегіі засноўвае Швецкае таварыства па распаўсядзе сексуальнай інфармацыі. Адной з задачаў Таварыства зъяўляецца інфармаваныне насельніцтва Швецыі пра спосабы засыцярогі ад непажаданай цяжарнасці. Эліз таксама дапамагае гомасексуальным мужчынам і жанчынам знайсьці партнёра.

1944 г. Згодна прынятаму ў Швецыі закону, гомасексуалізм перастае лічыцца злачынствам. Гэта адбылося ў асноўным дзякуючы тэорыі псіхааналізу Фрэйда, якая зъмяніла сьветапогляд грамадзтва: людзі сталі ўспрымаць гомасексуалізм як псіхічнае расстройства, а не як злачынства. А паколькі чалавек ня можа несьці адказнасці за сваё захворванье, было б няправільна караць яго за праявы гомасексуалізму.

1950 г. Створана Швецкае таварыства сексуальнай роўнасці, якое ўзынікла як філія падобнага таварыства ў Даніі. Праз два гады швецкая філія адасобілася ад першаснай арганізацыі. У той жа час гомасексуалісты падвяргаюцца перасъеду ў шмат якіх краінах. У ЗША гомасексуалісту адносілі да камуністаў, а ў Швецыі іх абвінавачвалі ў «гей-непатызме» з мэтай атрымання важкага становішча ў грамадстве.

1969 г. Гэты год вельмі важны для руху геяў. Усё здарылася ў бары для гомасексуалістаў пад назвай Stonewall у раёне Грынвіч Нью-Ёрку, ЗША. Паліцыя перасъедавала наведвальнікаў бару, пастаянна ладзіла рэйды. Але наведвальнікам гэта хутка надакучыла, і яны далі адпор, што стала пачаткам масавых хваляваньняў, калі геі, лесьбіянкі і трансвестыты выступалі супраць паліцыі да таго часу, пакуль не перамаглі. Пасъля гэтага гомасексуалісты перасталі хавацца самі і хаваць сваю сексуальную арыентацыю. На працягу 1970-х гадоў грамадзтва многіх заходніх краінаў прыняло факт існаваньня гомасексуалістаў.

1979 г. Нягледзячы на тое, што большасць людзей не лічыла гомасексуальнасць псіхічным расстройствам, Нацыянальны савет здароўя і сацыяльнага забесьпячэння афіцыйна ўключыў гомасексуалізм у сьпіс псіхічных расстройстваў. Швецкае таварыства сексуальнай роўнасці змагло прымусіць Нацыянальны савет здароўя і сацыяльнага забесьпячэння прыбраць гомасексуалізм з гэтага сьпісу шляхам лабіяваньня і розных акцыяў пратэсту. Напрыклад, некоторыя гомасексуалісты адмаўляліся выходзіць на працу, спасылаючыся на хваробу, група гей-актывістаў наладзіла сядзячую забастоўку на прыступках Нацыянальнага савету

здароўя і сацыяльнага забесьпячэння.

1987 г. Закон аб сумесным пражываньні абоўлены так, што гомасексуальныя пары, якія жывуць разам, маюць та-кія ж юрыдычныя права, як і тыя гетэрасексуальныя пары, што жывуць па-за шлюбам.

1995 г. Приняты закон аб рэгістрацыі партнёрскіх адно-сінаў. Гэта падобна на шлюб паміж двумя аднаполымі людзьмі. Адрозненіе паміж гетэрасексуальным шлюбам і зарэгістраванымі партнёрскімі адносінамі заключаецца ў тым, што гомасексуальныя пары не вянчаюцца ў царкве і ня могуць усынаўляць дзяцей.

2003 г. Принятыя два новыя законы. Першы закон за-барањае дыскрымінацыю людзей па іх палавых перавагах. Другі закон дазваляе гомасексуалістам усынаўленае на такіх самых падставах, як і гетэрасексуалам.

Цяпер ідзе праца над законам пра шлюб без палавых абмежаваньняў, каб не было розніцы паміж гомасексуаль-ным і гетэрасексуальным шлюбам.

ШВЕЦЫЯ СЁНЬНЯ

Закон супраць дыскрымінацыі

Закон супраць радыкальных выступленій быў пашыраны і ўключыў таксама сексуальныя меньшасці. Гэта аз-начае, што перасъед гомасексуалістаў і бісексуалаў на сло-вах, у пісьмовым выглядзе ці дзеяннямі зъяўляеца неза-конным, таксама як і перасъед рэлігійных і этнічных мен-шасцяў.

Амбудсмэн Парламенту Швецыі па пытаннях дыскрымінацыі па палавых перавагах, Амбудсмэн па пытаннях го-масексуальных адносінай назіраюць за трyma галоўнымі сфе-рамі:

- працоўныя адносіны;
- вышэйшыя навучальныя ўстановы;
- грамадзтва Швецыі ў цэлым.

Амбудсмёны разглядаюць выпадкі дыскрымінацыі ці пе-

расъледу наймальнікамі ці іншымі работнікамі на працоўных месцах (ці пры прыёме на працу), а таксама настаўнікамі ці студэнтамі ва ўніверсітэтах.

У грамадзтве існуе даволі шмат галінаў, у якіх гомасексуалісты і бісексуалы могуць быць аб'ектамі дыскрымінацыі. Яна можа зьдзяйсьняцца прадстаўнікамі органаў дзяржжаўнай улады, такімі як паліцыя, калі яна замоўчвае факты зьбіцця геяў, ці рознымі кампаніямі, якія прадаюць тавары і паслугі, як, напрыклад, турыстычныя агенцтвы, дзе сямейная скідка не прадстаўляеца гомасексуальным сем'ям.

Дыскрымінацыя транссексуалаў ня ўключана ў абязяжкі Амбудсмена па пытаннях гомасексуальных адносінаў. Транссексуалізм хутчэй тычыцца полу, чым сексуальных адносінаў і таму ўключаны ў абязяжкі Амбудсмена па роўных правах, якія ўключаюць дыскрымінацыю па прыкмете полу як такога.

Зразумела, яшчэ вельмі шмат трэба зрабіць, каб спыніць дыскрымінацыю гомасексуалістаў і бісексуалаў. Напрыклад, мужчыны, якія маюць палавыя контакты з іншымі мужчынамі, ня могуць быць донарамі крыві ў Швецыі. Гэта адбываецца з-за небяспекі перад ВІЧ, які з'явіўся ў 1980-х. Лічыцца, што сярод гомасексуалістаў большая верагоднасць заражэння ВІЧ па прычыне распаўсюджанасці сярод іх анальнага палавога акту. Але гетэрасексуальныя мужчыны і жанчыны з той самай верагоднасцю могуць быць носьбітамі ВІЧ. Гэта хутчэй звязана з выкарыстаннем прэзерватаў, чым з гомасексуалізмам.

Дзеці

Сённяня ў Швецыі каля 40 000 -- 60 000 дзяцей, якія маюць, па меншай меры, адного з бацькоў гомасексуаліста ці бісексуала. Большасць такіх дзяцей з'явілася ад ранейшых гетэрасексуальных адносінаў, але ўсё больш і больш гомасексуалістаў заводзяць дзяцей пасля таго, як усьвядомілі, што яны гомасексуалісты. Найбольш распаўсюджана-

ны способ – гэта калі лесьбіянка зъяўтараецца да знаёмага гомасексуаліста (ці гетэрасексуала) з просьбай аб зачацьці дзіцяці шляхам апладнення ў хатніх умовах. Паколькі закон Швецыі не дазваляе лесьбіянкам зачаярыйць шляхам апладнення ў клініках Швецыі, многія лесьбійскія сем'і ці адзінокія гомасексуалісты і лесьбіянкі едуць у Данію для правядзення гэтай працэдуры.

З 2003 году гомасексуальныя пары ў Швецыі маюць права ўсынаўляць дзяцей, як і гетэрасексуальныя пары. На са- мой справе гэта ня значыць, што агенцтвы па ўсынаўленыні займаюцца гомасексуальнымі парамі, якія хочуць усынавіць дзяцей. Галоўная функцыя новага закону заключаецца ў тым, каб партнёр гомасексуаліста мог усынавіць дзіця свайго партнёра. У выпадку съмерці біялагічнага бацькі дзіця можа без проблемаў застацца са сваім прыёмным бацькам, бо апякунства над дзіцем было сумесным.

СІТУАЦЫЯ Ў СЬВЕЦЕ

Гомасексуалізм усё яшчэ забаронены ў шмат якіх краінах. Самымі неспрыяльнымі рэгіёнамі ў гэтых адносінах зъяўляюцца Афрыка і поўдзень Азіі, дзе гомасексуалізм у ісламскім грамадзстве, якое жыве па законах шарыяту, караеца вышэйшай мерай. У Саудаўскай Аравіі гомасексуалізм караеца здыманьнем галавы. Астатнія рэгіёны Азіі ня маюць ніякіх законаў адносна гомасексуалізму, якія выконваюць карную ці абарончую функцыі. На Афрыканскім кантыненце толькі Паўднёвая Афрыка мае законы, якія абараняюць гомасексуалістаў. Там гомасексуалісты абароненыя Канстытуцыяй, і гомасексуальныя пары могуць усынаўляць дзяцей.

У Еўропе каля паловы дзяржаваў маюць ліберальныя законы адносна гомасексуалізму, другая ж палова такіх законаў ня мае зусім. У Нідэрландах гомасексуалісты і гетэрасексуалы цалкам роўныя, а ў Партугаліі, напрыклад, гомасексуалісты ня могуць служыць у войску ці паліцыі. У Вялікабрытаніі гомасексуальныя пары могуць усынаўляць дзяцей, але разважаць пра гомасексуалізм у пазітыўным ключы

ў межах школьнага курсу палавога выхаваньня забаронена.

У ЗША гомасексуальныя адносіны зъяўляюцца незаконнымі ў 22 з 50 штатаў, дыскрымінацыя гомасексуалістаў забароненая ў 15 штатах, а гомасексуальныя шлюбы дазволены толькі ў некалькіх штатах.

ЗАБАВОНЫ

У гомасексуальных адносінах адзін партнёр іграе ролю жанчыны, а другі партнёр — мужчыны.

— У гомасексуальных адносінах няма замацаваных роляў.

Гомасексуалісты зъяўляюцца педафіламі.

— У прапарцыйных адносінах сярод гомасексуалістаў зъява педафіліі распаўсюджаная менш, чым сярод гетэррасексуалаў.

Дзеци з гомасексуальных сем'яў таксама становяцца гомасексуалістамі.

— Прыналежнасць бацькоў да гомасексуалістаў не ўпłyвае на арыентацию дзяцей. Аднак дзеци гомасексуалістаў часта больш цярпімія да многіх сацыяльных меншасцяў.

Гомасексуалістай можа прывабіць любы прадстаўнік того ж полу.

— Гомасексуалісты прад'яўляюць партнёру такія ж высокія патрабаваныні, як і гетэррасексуалы.

Людзі становяцца гомасексуалістамі па прычыне сваёй непрывабнасці для прадстаўнікоў супрацьлеглага полу.

— Гомасексуалізм — гэта імкненне да таго ж полу, а не непрывабнасць для супрацьлеглага полу.

Гомасексуалізм — гэта вынік траўмы, атрыманай у дзяцінстве.

— Ніхто ня ведае, чаму некаторыя людзі гомасексуальныя. Існуюць тэорыі як пра біялагічныя, так і пра фізіялагічныя прычыны гомасексуальнасці, але пакуль застаюцца нявысьветленымі адрозненіні (фізіялагічныя ці біялагічныя) паміж гетэррасексуаламі і гомасексуалістамі.

Станоўчая інфармацыя пра гомасексуалізм садзейнічае

заахвочваньню ўсё большай колькасці людзей да гомасексуальных адносінаў.

— Інфармацыя ня можа зрабіць людзей гомасексуалістамі, але яна сапраўды дапамагае барацьбе з забабонамі, што дае палёгку жыцьцю гомасексуальных мужчынаў і жанчын.

“ПРАБЛЕМА АДНОСІНАЎ ДА ГОМАСЕКСУАЛІЗМУ ЗАЙМАЕ АДНО З ПЕРШЫХ МЕСЦАЎ ПА НЕТАЛІЕРАНТНАСЫЦІ...”

Эдвард Тарлецкі,

старшыня Рады Лігі сексуальнага раўнапраўя “Лямбда”

— Эдвард, наколькі талерантна, на твой погляд, ставяцца беларусы да геяў і лесбіянак?

— Нашая арганізацыя праводзіла аптытанье сярод розных прадстаўнікоў беларускага грамадзтва, і атрымалася, што недзе каля 80 адсоткаў аптытаных беларусаў ставяцца вельмі адмоўна. Прычым аптытаныя былі толькі менчукі, гэта не былі людзі з іншых рэгіёнаў (насельніцтва сталіцы лічыцца менш кансерватыўным). Каля 80 адсоткаў людзей ставяцца вельмі адмоўна да гомасексуалістаў, у меншай ступені — да лесбіянак.

— Да лесбіянак ставяцца лепей. Чаму?

— Людзі лічаць, што лесбіянкі — гэта быццам бы гэткая “жаночая дурнота”. У беларускім грамадзтве ўвогуле жанчына не разглядаецца сур'ёзна. Жанчына ня можа быць, напрыклад, добрым кіраўніком, добрым дэпутатам... Ня можа быць нечым добрым, акрамя хатнай гаспадыні і прыслужні-

цы. Гэта дакладнае капіраваньне фундаменталісцкага, магчыма, якога-небудзь мусульманскага жыцьця. Таму да лесьбіянак ставяцца ня тое каб больш цярпіма, а проста ня лічаць гэта за сур'ёзную праблему, бо гэта жаночая праблема. Да хлопцаў жа ставяцца найгорш, таму што мужчына ў беларускім грамадстве павінен адыгрываць нейкую іншую ролю. Кахаць іншага мужчыну – гэта не ўпісваецца ў съветапогляд сучаснага беларуса. Таму праблема адносінаў да гомасексуалізму займае адно з першых месцаў па неталерантнасці.

— Ці існуе адрозненіне ў стаўленьні да сексуальных меншасцяў з боку прадстаўнікоў розных сацыяльных слаёў?

— Вядома! Чым больш чалавек адукаваны, а таксама чым больш ён зарабляе грошай, tym больш талерантна ставіцца ён да любых праяваў неаднолькавасці. Гэта ня толькі ў Беларусі, гэта ўсюды так. Таму што людзі бедныя хацелі б, каб усе былі такія ж, як яны, і ня толькі ў беднасці, а і ў съветапоглядзе.

— Ці можаш ты прывесці прыклады праяваў нецярпімасці да цябе альбо сябраў арганізацыі?

— Такіх прыкладаў можна многа прыводзіць. Кагосці звалінняюць з працы. Вельмі часта здараюцца выпадкі, калі ўзынікаюць жыльлёвыея праблемы. Напрыклад, ёсьць хлопцы, якія фактывна ствараюць аднаполую сям'ю: каб жыць разам, яны пачынаюць здымаць кватэру. Гэта нярэдкая зьява: гадаваліся разам з бацькамі, бацькі жывыя, свайго асобнага жыльля няма. Інстытут крэдыту на кватэры ў нас пакуль што слаба разъвіты. Вось і даводзіцца моладзі жыльлё здымамць. Калі суседзі неўзабаве даведваюцца, чаму гэта два хлопцы здымамоць кватэру, пачынаецца цкванье. Яно пачынаецца нават ня з гэтых людзей, а з гаспадароў, якія гэтыю кватэру хлопцам здаюць. Гаспадар адмаўляе гэтым хлопцам-кватарантам, і яны вымушаныя шукаць сабе іншы прытулак. Дарэчы, немагчымасць жыць разам зъяўляецца дастаткова моцнай праблемай, падставай для таго, каб геям з Беларусі далі прытулак заходнія краіны. Яны признаюць гэтыю праблему – немагчымасці для людзей жыць разам.

— *Настолькі ўважліва ставяцца да чалавечых пачуцьцяў?*

— Так. Людзі хочуць жыць разам, і яны маюць на гэта права, нават нягледзячы на тое, што немагчыма афіцыйна заключыць аднаполы шлюб. Але ўсё роўна чалавек мае права на сумеснае пражыванье з кім хоча! Што да нашай арганізацыі, то цяжка сказаць, колькі людзей і дзе шукае прытулак, але, напрыклад, два сябры “Лямбды” летась атрымалі прытулак у Францыі. Яны хацелі жыць разам, але тут гэта было немагчыма, і яны зъехалі.

Як бачна з маніторынгу, які мы вядзем, вельмі цяжка давесцьці, што чалавека звольнілі з працы таму, што ён – гомасексуаліст. Альбо з вучобы “папрасілі”... куды-небудзь перавесціся. Могуць сказаць, што не паспявае чалавек вучыцца ці кепска працуе. Сапраўды, гэта вельмі цяжка давесцьці!

— *Ніхто чалавеку наўпрост такое ня скажа?*

— Вядома, ня скажа. Хоць не, можа хто і скажа! Асабліва ў нашым такім бесцыймонным грамадзстве дык могуць і сказаць у твар. Тут не Захад, дзе кіраўнікі дбаюць пра нейкую паліткарэктнасць!

Вось, напрыклад, ёсьць такі Першы музычны тэлеканал у Беларусі, і там ёсьць унізе экрану бягучы радок – “піпл-чат” называецца. І гэты музычны канал вывесіў на сваім сайце правілы разъмяшчэння аб’яваў у гэтым піпл-чаце. Там так і напісана: забароненая абвесткі накшталт “хлопец пазнаёміцца з хлопцам”, “дзяўчына пазнаёміцца з дзяўчынай”, “пара пазнаёміцца з парай”. Ну вось гэта і ёсьць сьведчанье таго, наколькі беларусы талерантна ставяцца да сексуальных меншасцяў.

— *А як ты мяркуеш, ці гэта ня ёсьць яшчэ і сьведчаньнем нашага вяртанья ў мінулае? З вучобы маглі адлічыць за “амаралку”, па сутнасці, ні за што. Дзяўчына і хлопец размаўляюць пад келіх чырвонага віна, больш нікога няма, і тут у пакой заходзіць камендант інтэрнату. Iх выключаюць з ВНУ за амаральныя паводзіны. “Амаралка” вяртаеца? Палітычны аспект жыцця ўплывае на прыватнае жыццё?*

— Вядома, усё ўпłyвае, таму што ідзе прапаганда з тэлебачанья, з радыё, што ўсе павінны думаць аднолькава і паводзіць сябе аднолькава: быць прыхільнікамі беларускай дзяржавы — такой, якой яна зараз ёсьць. Увогуле, стаўленыне да іншадумства ў грамадзтве (у любым грамадзтве, да любога іншадумства) вельмі цесна звязанае з маёмаснымі пытаннямі. Чым больш у грамадзтве разъвіваецца інстытут прыватнай уласнасці, тым больш гэтае грамадзтва цярпімае. Напрыклад, я назіраў, што адбываецца ў Польшчы, каталіцкай краіне, якая, здавалася б, павінна быць яшчэ больш гамафобнай за Беларусь. У адрозненіі ад Беларусі, там людзі сапраўды ходзяць у касыёлы і ў цэрквы, бо вераць, а ня проста штучна прыходзяць. Там я назіраў “круглыя сталы”, дзе за адным сталом сядзяць ксёндз і прадстаўнік арганізацыі гомасексуалістаў. Яны проста абмяркоўваюць праблемы, якія ў іх узынікаюць: аднаполых саюзаў ці, скажам, усынаўленыя дзяцей. У Беларусі гэта немагчыма.

— А калі б зараз, уявім, у Беларусі стала так вольна, свабодна, дэмакратычна, што дзяржава дазволіла б аднаполыя шлюбы і усынаўленыне дзяцей? Ці готовыя да такога нашыя геі ды лесьбіянкі? Шмат людзей з гэтай магчымасцю скарысталіся б?

— Ня ведаю, наколькі шмат людзей да гэтага звязралася б, але шлюб — гэта ж можа быць ня толькі афіцыйна аформленае сумеснае жыццё. Можа быць, у нашым грамадзтве ўвогуле несур'ёзна ставяцца да любых падпісаных пагадненіяў, таму што бачаць, што нават прадстаўнікі ўлады не выконваюць сваіх абавязкаў? Гэта значыць, можна не выконваць сваіх абавязкаў і калі ты шлюбуюшся... У некаторых краінах Еўропы вельмі папулярна зараз прымаць адмысловыя акты пра такую зьяву, якая называецца “зарэгістраванае партнёрства”. Парtnёрства не ў такім разуменіі, як шлюб, як мы ведаем у Беларусі, а ў такім, што калі людзі жывуць разам (незалежна ад таго, ці яны зьяўляюцца сексуальнымі партнёрамі, ці не — дзве сястры, напрыклад, жывуць разам), яны могуць таксама пайсці і зарэгістраваць гэтае сваё партнёрства. Адзін з аспектаў — людзі нейкі даб-

рабыт нажываюць разам, а потым разыходзяцца, і вось як яго дзяліць? Гэта абараняе права кожнага з іх на сумесна нажытую маёмасьць. Альбо, напрыклад, жывуць два чалавекі разам, скажам, гадоў дзесяць, і кожны з іх траціў свае высілкі – матэрыяльныя, духоўныя – на свайго партнёра. А потым гэты партнёр гаворыць, што ня хоча з ім жыць. Вядома, другі чалавек пацярпеў і мае права на нейкую матэрыяльную кампенсацыю. У выніку таго, што іхнє партнёрства было зарэгістраванае, засвідчанае дзяржавай, гэты партнёр мае права высунуць нейкія патрабаваньні да таго, хто, кажучы проста, яго кідае.

Часта праціўнікі аднаполых саюзаў гавораць: навошта гэта ўсё рэгістраваць як і ўсім астатнім людзям, калі вы можаце проста пайсьці ў натарыяльную кантору і скласці там дамову пра супрацоўніцтва? Але ж гэтая дамова ня мае ні грамадzkага, ні законнага сэнсу. Дапусьцім, памёр адзін з партнёраў, і як яго пахаваць? Выдадуць цела толькі сваякам. А вы жылі з гэтым чалавекам вельмі доўга... І гэта тычыцца, дарэчы, ня толькі аднаполых саюзаў – тое самае з грамадзянскімі шлюбамі, калі людзі жывуць разам і не рэгіструюць свае адносіны ў загсе. І ты ня маеш тады ніякіх правоў! Вельмі цікавая ў дачыненьні да гэтых грамадзянскіх шлюбаў французская мадэль. Дзесьці ў годзе 2002-м быў прыняты “Пакт грамадзянскай салідарнасці”, якім былі прызнаны законнымі ўсе грамадзянскія шлюбы ў краіне. Незалежна ад таго, якія яны – аднаполыя, рознаполыя, галоўнае – разам людзі жывуць. Яны былі прызнаны ўсе і зраўняныя з усімі астатнімі шлюбамі. Французкае грамадзтва ізноў паказала Еўропе, у якім накірунку можна рухацца. Яны проста прызналі ўсе шлюбы!..

— *Давай паразважаем: чаму ўсё ж нашыя людзі баяцца менавіта гомасексуалізму? Вядома, трэба яшчэ разъбірацца, віна гэта ці бяда для саміх геяў; вядома, можна ставіцца дастаткова лаяльна да праяваў непадобнасці людзей і разумець, што ў кожнага з нас могуць быць розныя стасункі са сьветам. Але пакуль растуць дзеци, пакуль яны не сфармаваныя як асобы, бацькам ня хочацца, каб яны ведалі пра сексменшасці. Ці інфарма-*

*цыя пра іх павінна ўплываць на фармаваньне моладзі?
Людзі баяцца разбэшчваньня падрастаючага пакаленъня
сексуальными меншасцямі?*

— Людзі баяцца ад таго, што ў іх няма інфармацыі. Бо любы страх заснаваны на няпэўнасці: баяцца таго, чаго ня ведаюць. Чалавек ня ведае, што з ім будзе заўтра, і ён байцца заўтрашняга дня. Ніхто ніколі ня змог даказаць, што гомасексуальнасць можа неяк “прышчапіцца” ад аднаго чалавека да другога, калі ў таго няма да гэтага схільнасцяў. Для нашай арганізацыі дык усё роўна: нарадзіўся чалавек геем, стаў ён такім... Мы не разъбіраемся ў гэтым, гэта праблема для навукоўцаў – зразумець, адкуль такія людзі бяруцца. А для нас важна, каб людзям тлумачылі, што ёсьць такія праявы сексуальнасці чалавека, і чым раней гэта будзе адбывацца, тым будзе лепш для ўсіх. Ва ўсіх краінах, разьвітых у плане сексуальнага выхаваньня, дзецям пачынаюць тлумачыць з трэцяга класу, што ёсьць розныя праявы сексуальнасці чалавека, і што гэта нармальна. І калі дзецям, падлеткам гэта гаварыць, яны будуць больш талерантна ставіцца да розных праяваў у сваіх сяброў, калі будуць заўважаць такія рэчы. А пра што гаварыць, калі ў Беларусі палавое выхаваньне пачынаецца з універсітэту? Вось мая сяброўка вучыцца ў БДУ, і ім выкладаюць палавое выхаваньне. А ў школе ў нас забаронена гаварыць пра гомасексуалізм і ўвогуле пра секс. І таму, што ў Беларусі няма культуры палавога выхаваньня дзяцей, яны спасыцігаюць усё на ўласным вопыце. Гэта ўсё ад таго, што ім не тлумачаць, а ў сем'ях тэма сексу па-ранейшаму застаецца табу. Добра, што паказваюць хоць серыял “Секс у вялікім горадзе”, яны хоць пра нешта даведаюцца! У адной маёй сяброўкі ёсьць дачка, якой 12 гадоў. І праз тое, што мы сябруем з яе маці, яна ведае вельмі шмат пра гомасексуалісту і лесьбіянак, яна нават чытала часопіс, які мы выдавалі. Ні я, ні яе маці не заўважалі ў яе нейкіх праяваў лесьбійства з-за таго, што яна прачытала гэтыя часопісы. Я нават чую, як гэтая дзяўчынка казала, што перастала размаўляць з адным хлопцам, які вельмі непаважна выказваўся пра гомасексуалістаў.

— *Дэпутат Кучынскі выказаў прапанову зноў увесці*

крымінальную адказнасць за аднаполыя сексуальныя сувязі, як гэта было ў Савецкім Саюзе. Гэта рэальная пагроза ці проста эмацыйныя слова?

— Я ўвогуле не разумею, чаму Кучынскі так зрабіў. Ён дэпутат ужо некалькіх скліканьняў, тым больш, здаецца, быў у камісіі па замежнай палітыцы, павінен ведаць, што Беларусь ратыфікаўала шмат міжнародных пагадненняў, паводле якіх яна не можа ўвесыці такую адказнасць за аднаполыя сувязі. Гэта несур'ёзна. Гэта проста можна разглядаць як адну з праяваў гомофобнасці беларускага грамадства. Вярнуцца ў савецкія часы настолькі Беларусь ужо ня зможа. Ужо шмат чаго зъмянілася, і гэта паказала стаўленыне да прапановы Кучынскага іншых дэпутатаў, якія не падтрымалі яго. Можна было па-рознаму ставіцца да міністра ўнутраных спраў Навумава, але ён сам прапанаваў не краначы гэту тэмую. Я разумею чаму. Таму што ўвогуле тэма гомасексуалізму для беларускай дзяржавы не існуе, як калісці не існавала тэма сексу ў савецкай дзяржаве. Але Навумаў зрабіў гэта, хутчэй, не як дзяржаўны дзеяч, а як юрист. Таму гэта можна разглядаць толькі як праяву гомофобнасці асабіста Кучынскага.

— *Акцыі “Лямбды” — зьнешне вельмі тэатральныя. Хлопцы, пераапранутыя ў сексапільных дзяўчат, у многіх староныніх назіральнікаў асацыяюцца з усёй дзеінасцю вашай арганізацыі. Хоць вы супраць СНІДУ змагаліся, але і разъвесялілі народ “альтэрнатыўным конкурсам прыгажосці”...*

— Любая акцыя можа мець розныя формы, галоўнае — прыцягнуць увагу да сябе і сваіх проблемаў. Калі людзі заўважаюць, што нешта там адбываецца дзіўнае, то потым яны пачынаюць унікаць у сутнасць. Таму любая акцыя павінна быць эпатажнай, незвычайнай. Калі мы нешта праводзілі і нехта пераапранаўся, то гэта съпецыяльна рабілася для таго, каб усё выглядала незвычайна і прыцягвала ўвагу. Каб людзі задумаліся, што гэта такое, і пачалі цікавіцца.

— *Табе, напэўна ж, запомніўся выпадак, калі вашая арганізацыя была правакацыйна скарыстаная ўладамі. Падчас выбараў прайшлі шэсьцем, а пропаганда правяла*

паралель паміж сексуальнымі і палітычнымі “меншасцямі”... Скарystаная нецярпімасць грамадства — гэта аддзяляе геяў ад палітыкі?

— Я ня ведаю, што было там выкарыстана і чаму гэта было выкарыстана... Больш зъдзіўляе іншае: пераважная большасць беларускіх праваабарончых арганізацыяў моцна цураюцца праблемы гомасексуалізму. А тым часам гэтая праблема Еўропу і Амерыку цяпер вельмі моцна цікавіць. Замежнікі, вядома ж, пытаюцца пра гэта ў беларускіх праваабаронцаў. І там, за мяжой, яны ўсе падтрымліваюць нашыя права, але калі прыязджаюць, хуценька забываюцца. І прадстаўнікі апазіцыйных рухаў лічаць, што калі яны адкрыта падтрымаюць гомасексуалістаў у барацьбе за свае права, то дзяржаўная прапаганда выкарыстает гэта — і ўсё, і ўжо ніхто ня будзе за іх галасаваць, ня будзе іх падтрымліваць. Менавіта такая праблема была ў Югаславіі перад падзеннем рэжыму Мілошавіча. Апазіцыйныя лідэры ў Югаславіі адкрыта сказали: так, мы падтрымліваем і гомасексуалістаў у тым, што яны дамагаюцца сваіх правоў. І дзяржаўная прапаганда ўжо не магла гэта выкарыстаць супраць іх, таму што яны самі адкрыта сказали пра гэта.

— *Ты лічыш, такое магчыма ў Беларусі?*

— Я ня ведаю ўвогуле... Тут цяжка сабе ўявіць, што можа быць праз пэўны час, немагчыма ўвогуле нешта прагназаваць і ўяўляць. Раней мы былі больш актыўнымі. Быў Кангрэс моладзі Беларусі, мы так намагаліся туды патрапіць... Ці нейкія іншыя мерапрыемствы: мы ў іх удзельнічалі, цяпер — ня ўдзельнічаем. Як і ў акцыях апазіцыі.... Тут, у гэтай краіне, даволі шмат людзей разумных, людзей, якія думаюць і мысьляць нармальна! Проста апазіцыі альбо нейкаму апазіцыйнаму руху трэба перастаць цурацца і гэтай праблемы. Калі б нехта з іх сказаў, што нас падтрымлівае, нічога б страшнага не адбылося. Але гэта адабрала б зброю ў дзяржаўнай прапаганды.

ГАНДАЛЬ ЗБРОЯЙ – ЗЛАЧЫННЫ ГЕНАЦЫД

Рольф Ліндаль,

Швейцкая арганізацыя Mіru i Арбітражу (SPAS)

МІЖНАРОДНАЯ ПЕРСПЕКТЫВА

Ваенная прамысловасць, якая мае дзяржаўную падтрымку і садзейнічае гандлю зброяй, зьяўляецца прычынай нестабільнасці, крывавых канфліктаў і войнаў. Нам ўсім вядомыя пакуты ўцекачоў, галеча і парушэнне правоў чалавека. Штогод на ваенныя расходы ў сьвеце ідзе звыш 800 мільярдаў даляраў. Гэта больш за 130 даляраў на кожнага жыхара планеты. У той самы час каля 30 000 дзяцей паміраюць ад хваробаў, выкліканых галечай. Пры наяўнасці палітычнай волі гэтых дзяцей можна было б выратаваць. У сьвеце, дзе штогод з прычыны голаду паміраюць мільёны, гандаль зброяй – гэта злачынны маўклівы генацыд, за які нясуць адказнасць усе дзяржавы-вытворцы, імпартёры і экспарцёры зброі. Гэта пытанне прынцыпаў і палітычнага волевыяўлення.

Большасць заможных краінаў съвету зьяўляюцца пастаўшчыкамі зброі, а бедныя краіны – пакупнікамі. 97 % зброі экспартуюцца з заможных краінаў. Сярод бедных краі-

наў пакупнікамі выступаюць дэльце трэція краінаў. Гэта відаць з графіку, дзе асноўныя экспартныя плыні ідуць з поўначы на поўдзень. Калі дадаць графік канфліктаў, абедзве схемы практычна цалкам супадуць, бо большасць канфліктаў на сёньняшні дзень адбываецца ў паўднёвым паўшар'і.

10 самых буйных пастваўшчыкоў зброі за 1997-2001 гг. (у далярах ЗША па коштах 1990 году. Дадзеныя Гадавой справаздачы Sipri за 2002 год (працэнты акругленыя)).

1. ЗША	44821	(44%)
2. Расія	17354	(17%)
3. Францыя	9808	(10%)
4. Вялікабрытанія	6699	(7%)
5. Германія	4821	(5%)
6. Украіна	2627	(3%)
7. Нідэрланды	1862	(2%)
8. Італія	1671	(2%)
9. Кітай	1555	(2%)
10. Беларусь	1518	(2%)

Паказальна, што чатыры дзяржавы з пяці, якія ствараюць Савет Бяспекі ААН, зьяўляюцца чатырмай буйнейшымі пастваўшчыкамі зброі ў сьвеце. Дзяржавы-члены НАТА экспартуюць каля 80 % ад ўсёй колькасці экспарту зброі, а на долю дзяржаваў-членаў Еўрасаюзу прыходзіцца 30 % ад усяго аб'ёму экспарту.

10 самых буйных імпарцёраў зброі за 1997-2001 гг. (у далярах ЗША па коштах 1990 году. Дадзеныя Гадавой справаздачы Sipri за 2002 год (працэнты акругленыя)).

1. Тайвань	11 397	(11%)
2. Кітай	7117	(7%)
3. Саудаўская Аравія	6717	(7%)
4. Турцыя	5028	(5%)
5. Індыя	4710	(5%)
6. Грэцыя	4436	(4%)
7. Паўночная Карэя	3931	(4%)
8. Егіпет	3250	(3%)
9. Японія	3203	(3%)

10. Пакістан 2931 (3%)

Нягледзячы на тое, што большасць пастаўшчы-
коў зброі, такія, як Швецыя, маюць сур'ёзныя абмежаваныні
ў адносінах экспарту ўзбраенняў, на практыцы гэтыя абме-
жаваныні не такія суровыя. Некаторыя з гэтых краінаў уцяг-
нутыя ў ваенныя дзеянні і адносяцца да неспрыильных рэг-
іёнаў, у іншых ідуць грамадзянскія вайны. У большасці
гэтых краінаў правы чалавека не выконваюцца.

БЕЛАРУСКІ ПРЫКЛАД

Давайце паглядзім на Беларусь як на пастаўшчыка зброі.
“Беларусь іграе актыўную ролю ў замацаваныні міжнародна-
га супрацоўніцтва ў галіне разъвіцця эффектыўнага кантро-
лю экспарту і павелічэнні празрыстасці працэсаў у гэтай
галіне”. Гэта цытата з дакладу ўраду Беларусі аб экспарце
ўзбраенняў. Гучыць аптымістычна.

Але што тоіцца за гэтымі словамі? На практыцы Бела-
русь зьяўляецца адной з тых краінаў, якія пры дапамозе
экспарту зброі падтрымліваюць самых жорсткіх дыктата-
раў, самых мілітарызаваных дзяржав і краіны, якія най-
больш злосным чынам парушаюць права чалавека. Давайце
разгледзім некалькі прыкладаў экспарту ўзбраення Бела-
русьсю за апошні час. Такім чынам, я прывяду парадканаёне
з дакладам Міжнароднай Амністыі за 2001 год для таго, каб
высъветліць, ці падтрымлівае Беларусь краіны, дзе паруша-
юцца права чалавека.

**Экспарт беларускіх узбраенняў у краіны, дзе паруша-
юцца права чалавека** (У 2001 годзе беларускі экспарт узбр-
аенняня перавысіў 500 мільёнаў далляраў. Крыніца: Польскі
цэнтр усходніх даследваньняў).

Йемен. 9000 аўтаматаў Калашнікова пастаўленыя ў 1995
годзе. Крыніца: Den Daily 16/5 2002 г.

Амністыя 2001: Стала вядома пра катаваныні і съмерці
тых, хто знаходзіцца за кратамі. Працягвае існаваць прак-
тыка цялесных пакаранняў. Па меншай меры, 13 чалавек
былі пакараныя съмерцю і сотні чалавек знаходзяцца ў ча-

каныні съмяротнага прысуду на канец 2000 году.

Уганда купіла ў 1997 годзе ў Беларусі чатыры верталёты MI-24 на суму 6,5 мільёнаў даляраў. Крыніца: 12 сінегня 2002 году газета Monitor гораду Кампала надрукавала сакрэтны даклад, у якім рэкамендавана было ўзбудзіць крымінальную справу супраць аднаго з вядучых генералаў Арміі Абароны Народу Уганды (UPDF), малодшага брата прэзідэнта Йоверы Мусевені (Yoweri Museveni). У 1999 годзе ва Уганду было дастаўлена 10 000 адзінак дробнага ўзбраеня. Крыніца: Den Daily 16/5 2002 г.

Амністыйя 2001: Асноўныя парушэнні правоў чалавека былі зьдзейсьнены ўзброенымі апазіцыйнымі групоўкамі, якія займаліся забойствамі і выкраданнем людзей на працягу ўсяго 2000 году. Паведамлялася пра катаваньні і правядзеніні пакараньняў съмерцю сакрэтнымі службамі без прысудаў.

Перу. У Беларусі купленыя 18 зынішчальнікаў МІГ-29 і 15 бамбардзіроўшчыкаў СУ-25 у 1998 годзе. Крыніца: Financial Times, 22 верасня 2002 году.

Амністыйя 2001: Катаваньні і кепскае абыходжанье зьяўляюцца паўсюднай зъявай.

Алжыр. 28 самалётаў МІГ дастаўленыя ў 1999-2001 гадах (транспартаваліся з Расіі праз Беларусь). Крыніца: Гадавая справаўздача Sipri 2002 г.

Амністыйя 2001: Больш за 2500 чалавек, уключаючы жанчын і дзяцей, былі забітыя ўзброенымі групоўкамі, якія называлі сябе “Ісламіскімі групоўкамі”, а таксама сакрэтнымі службамі і ваенізаванымі фармаваньнямі.

Ангола. 20 бамбардзіроўшчыкаў СУ-25 дастаўленыя ў 2000-2001 гадах. Крыніца: Гадавая справаўздача Sipri 2002 г.

Амністыйя 2001: Урадавае войска зьдзяйсьняла грубае парушэнне правоў чалавека, уключаючы забойства мірных грамадзянаў. Урад праводзіў палітыку абмежаваньня свабоды самавыяўленыня.

Акрамя таго, Беларусь была абвінавачаная ў ваенным супрацоўніцтве з такімі дзяржавамі, як Ірак, Іран і Судан.

ШВЕЦКІ ПРЫКЛАД

Адразу за Беларусью – на адзінаццатым месцы – у сыпісе буйнейшых экспарцёраў (згодна справаздачы SIPRI) ідзе Швецыя. У Швецыі добрая рэпутацыя, калі справа тыchyцца дэмакратыі і становішча з правамі чалавека ўнутры краіны. Але ці такая ж справа з экспартам узбраення? Праўда заключаецца ў tym, што Швецыя таксама падтрымлівае многія тэрарыстычныя рэжымы праз гандаль зброяй.

“У Швецыі самыя строгія правілы адносна экспарту зброі”. Працяглы час гэта было аксіёмай для Швецыі. Але пасля таго, як SPAS на працягу 20 гадоў сістэматычна правярала дадзеныя аб экспарце зброі Швецыяй, вынікі аказаліся зусім іншымі.

Кантрабанда

У сярэдзіне 80-х SPAS змагла высьветліць, што Швецыя падтрымлівае жорсткія дыктатарскія рэжымы пры дапамозе кантрабанды зброі. У 1984 годзе SPAS атрымала скаргу на швецкага вытворцу ўзбраення Bofors. Кампанія паслала так званых Робатаў 70 у Сінгапур, адкуль яны былі нелегальная экспартаваныя ў забароненую краіну Дубай і Бахрейн.

З гэтай інфармацыі пачаўся скандал, звязаны з Bofors, які стаў адным з самых буйных скандалаў у гісторыі Швецыі. Вялікая колькасць журналістаў, палітыкаў і арганізацый пачалі расцеследванье кантрабанды зброі. І ў хуткім часе высьветлілася, што кантрабанда была хутчэй правіlam, чым выключным выпадкам.

SPAS высьветліла, што швецкая ваеннае тэхніка выкарыстоўвалася двумя бакамі ў Ірана-Іракскай вайне. Напрыклад, Bofors адпраўляла выбуховыя рэчывы для 1,3 мільёнаў супрацьпяхотных мінаў праз італьянскую кампанію ў Іракскі Курдыстан.

Каруцця

SPAS таксама высьветліла высокую ступень карумпаванасці ваенай прамысловасці. У 1986 годзе паміж Швецы-

яй і Індыяй быў заключаны самы буйны контракт на пастаўку зброі. Швецыя павінна была паставіць у Індыю гаубіцы. Але ў хуткім часе пасля падпісання контракту зьявілася інфармацыя пра тое, што Bofors выкарыстала подкуп для заключэння пагаднення. Гэта выклікала абурэнье ў Індыі і паклала пачатак расьследванью аб атрыманыні хабару. Гэтая справа зьяўляецца адной з самых буйных спраў аб карупцыі ў Індыі, і нават сёньня ў індыйскіх газетах можна прачытаць пра скандал з кампаніяй Bofors. Скандал таксама закрануў тых, хто стаяў за заключэннем пагаднення, напрыклад, былога прэм'ер-міністра Індыі Раджыва Гандзі. Ён выйграў выбары дзякуючы сваёй праграме барап'бы з карупцыяй. Інфармацыя пра хабары і далучанасть да справы адносна карупцыі Гандзі стала прычынай таго, што ён прайграў наступныя выбары. Вядома, грамадзяне Індыі былі расчараўаныя. Bofors не плаціў хабару са сваёй уласнай кішэні. Яны проста павялічылі кошт контракту. Такім чынам, у выніку хабар аплочвалі індыйскія падаткалациельшчыкі.

Пастаўкі ўзбраення ў краіны, якія вядуць ваенныя дзеянні, а таксама ў дзяржавы, якія парушаюць права чалавека

У канцы 90-х былыя дырэкторы кампаніі Bofors былі прыцягнутыя да суду за кантрабанду. З таго часу SPAS пачала назіраць за экспартам узбраення, якія зъдзяйсняюцца ўрадом. У Швецыі існуе два крытэрыі таго, чаму ўзбраенне не павінна экспартавацца: краіна-імпарцёр знаходзіцца ў стане вайны альбо груба парушае права чалавека. І той, і другі крытэрыі былі парушаны ўрадам.

У 1995 годзе быў надрукаваны даклад пра тое, што Швецыя экспартавала ўзбраення на 33 вайны за перыяд паміж 1980 і 1994 гадамі. З гэтай лічбы 27 войнаў былі спансіраваны ўрадам. Прывяду два прыклады:

У 1975 годзе Інданэзія акупавала Усходні Цімур, які ня так даўно вызваліўся з-пад каланіяльнага контролю. Акупацыя прывяла да генацыду 200 000 чалавек – адна трэць насельніцтва была зьнішчаная. Тры гады аж да 1986 году

кампанія Bofors паставіла зброі і рабатызаванай тэхнікі на суму 600 мільёнаў швецкіх кронаў.

Другім прыкладам можна назваць экспарт у 1983 годзе гранатамётаў Карл Густаў на суму 33 мільёны швецкіх кронаў у Бірму, дзе з 1948 году ішла грамадзянская вайна.

Хаця крытэрый, звязаны з правамі чалавека, зьяўляецца самым істотным у Швецыі, SPAS таксама высьветліла, што ўрад адступае ад сваіх уласных правілаў. У 2001 годзе SPAS надрукавала даклад пра тое, што Швецыя прадавала камплектуючыя да ваенага ўзбраення 10 краінам, у якіх парушэнні правоў чалавека былі распаведжаны зьявай. Напрыклад, Швецыя прадавала камплектуючыя такім краінам, як Бразілія, Туніс і Малазія. SPAS таксама высьветліла, што на працягу 90-х Швецыя прадавала ўзбраенне 14 з 69 краінаў, якія не падпісалі міжнародную канвенцыю пра катастанні. Сярод іх — Індыя, Аман і Пакістан.

Магчымасці няўрадавых арганізацыяў

Экспарт узбраення і правы чалавека — гэта ўраўненне, якое немагчыма вырашыць. Немагчыма аб'яднаць намаганьні ў імя міру і разам з тым прадаваць зброю дыктатарам, краінам, якія ваююць і парушаюць права чалавека.

Па трагічнай іроніі, самыя буйныя пастаўшчыкі зброі ў сьвеце зьяўляюцца пастаяннымі членамі Савету Бясьпекі ААН і павінныя забясьпечваць мір і бясьпеку. Гэта адзін з самых вялікіх парадоксаў. Як паказала практика, калі спраўа тычыцца ўзбраення, грошы замяняюць правілы і законы, а міжнародныя пагадненні ня маюць вялікага значэння. Ваенная прамысловасць — гэта сур'ёзнае і найбольш карумпаваная галіна эканомікі.

Але, як паказвае гісторыя, нават такія невялікія няўрадавыя арганізацыі як SPAS, могуць дабіцца сур'ёзных зъмененняў. Мы дасягнулі пэўных вынікаў. Вось некалькі міжнародных прыкладаў і прыкладаў са Швецыі.

Міжнародныя кампаніі

У пачатку 90-х міжнародная кааліцыя няўрадавых арганізацыяў пачала пасьпяховую кампанію па забароне суп-

рацьпяхотных мінаў, якая ў 1997 годзе завяршылася падпісаньнем міжнароднай канвенцыі. У tym жа 1997 годзе кампанія атрымала Нобелейскую прэмію.

У 1998 годзе Еўрапейская кааліцыя няўрадавых арганізацыяў прымусіла ўрады еўрапейскіх краінаў прыняць жорсткі кодэкс паводзінаў у адносінах да перадачы ўзбраеніяў. Гэты кодэкс паводзінаў садзейнічаў павышэнню празрыстасці гэтай сферы ў краінах-членах Еўрасаюзу і краінах-кандыдатах ў члены ЕС.

Кампанія за кантролем дробнага ўзбраенія пад назвай International Action Network on Small Arms, IANSA пачалася ў 1998 годзе і завяршылася ў 2001 правядзеньнем канферэнцыі пад эгідай ААН, на якой быў прыняты план дзеянняў па кантролі над распаўсюджаннем узбраенія.

Мы змаглі ўпэўніцца, што прагрэсіўна настроеныя ўрады змогуць дапамагчы ў барацьбе супраць распаўсюджання ўзбраеніяў. Канадзкі ўрад узначаліў гэты съпіс. Еўрасаюз зьяўляецца адным з самых прагрэсіўных удзельнікаў перамоваў ААН па ажыццяўленыні плану дзеянняў па кантролі над дробным узбраенінем.

Намаганыні, прыкладзеныя асобнымі грамадзянамі і ўстановамі, таксама могуць зъмяніць становішча ў краіне і пашырыць межы кантролю над узбраеніямі, як гэта адбылося ў Беларусі. У каstryчніку 2002 году Беларусь упершыню прадставіла гадавы даклад ураду адносна экспарту ўзбраенія. І хаця ў гэтым невялікім дакладзе не прысутнічаоць канкрэтныя лічбы, гэта ўсё ж першы і доўгачаканы крок наперад.

Кампаніі ў Швецыі

У Швецыі таксама ёсьць свае посьпехі.

- Кампанія SPAS па выяўленьні кантрабанды ўзбраенія прымусіла ўрад – мы першая такая краіна ў Еўропе – прадставіць у 1985 годзе гадавы ўрадавы даклад адносна экспарту ўзбраенія са Швецыі.

- Кампанія SPAS прывяла да стварэння ў 1985 годзе парламенцкага савету, які мае права на дэталёвае азнямленыне з усімі дамовамі па пастаўцы ўзбраенія са Швецыі.

- Кампанія SPAS дапамагла ліквідаваць такую зъяву, як кантрабанда ўзбраення, што азначае зъмяншэнне экспарту ўзбраення на 30 %.
- Кампанія SPAS прывяла да таго, што Швецыя стала краінай з самымі жорсткімі правіламі контролю над экспартам узбраення.

Аднак я не могу сказаць, што кампанія SPAS зрабіла дастатковы ўнёсак для поўнага спынення экспарту ўзбраення. Але важна адзначыць, што нашая кампанія, магчыма, устрымала ўлады ад выдачы ліцэнзій відавочным парушальнікам правоў чалавека і ў пэўнай ступені зынізіла экспарт узбраення суседніх краінаў.

Мы ганарымся, прыводзячы гэтыя прыклады са Швецыі і іншых краінаў. Гэтыя перамогі натхняюць нас – і мы спадзяемся, што і астатніх – на працяг нашай справы ў імя міру і дэмакратыі.

НЕГВАЛТОЎНАЕ ВЫРАШЭНЬНЕ КАНФЛІКТАЎ

Ханна Ольсан,

*Гётэборгскае аддзяленыне
Шведскай арганізацыі Míru і Арбітражу*

На працягу амаль шасьці гадоў я вывучаю жыцьцё чалавека ў розных аспектах: гістарычным, моўным, палітычным, а таксама ў аспекте міжнародных адносінаў і кіраванья канфліктамі. Я заўсёды цікавілася буддызмам, что абудзіла ў мяне цікавасць да тэмы Негвалтоўнасці. Буддызм і Негвалтоўнасць я пераважна вывучала ў кантэксьце Тыбету. Я побывала на Тыбете і мела там магчымасць вывучаць структуру паралельнай адукцыі.

Я лічу, Мірная будучыня магчымая праз усьведамленыне неабходнасці Негвалтоўнасці і правільнага разумення таго, што ёсьць мір. Махатма Гандзі, вядомы прыхільнік негвалтоўных спосабаў, казаў: “Не існуе шляху да міру, мір – гэта і ёсьць шлях”. Гэтym самым ён хацеў сказаць, што калі вы хочаце змяніць грамадзства ў лепшы бок, вы павінныя выкарыстоўваць правільныя інструменты. Немагчыма ўсталяваць мір і дэмакратыю метадамі гвалту і рэпрэсіяў.

Я зразумела, што нам неабходна даць азначэньне па-

няцьцяў, якімі мы карыстаемся. Што такое мір? Мы пастанна выкарыстоўваем гэтае слова, але што ж яно значыць? *Mir* – гэта ня толькі адсутнасць вайны, але яшчэ і нешта іншае. Гэта вобраз мысьлення як групы, так і асобнага чалавека. *Mir* – гэта магчымасць вырашыць канфлікт, не выкарыстоўваючы гвалт. Гэта веды! Мы можам навучыцца *Miry!* Але мір – гэта не адсутнасць канфліктаў, мы ня можам пазъбягаць канфліктаў і не павінныя гэтага рабіць. Што такое канфлікты? Для правільнага вырашэння канфліктаў мы павінныя правільна разглядаць іх.

ТЭОРЫЯ КАНФЛІКТАЎ

Мы часта гаворым пра канфлікты як пра нешта па сутнасці негатыўнае. Але для таго, каб стаць больш міравым, лепш разглядаць канфлікты і гаварыць пра іх як пра нешта натуральнае, бо канфлікты прысутнічаюць у нашым жыцці паставанна. Мы дазваляем уцягваць сябе ў канфлікты. Але мы павінны навучыцца вырашыць гэтыя канфлікты канструктыўна, прымняючы дыялог і прайаўляючы разуменне.

Разгледзім трохкутнік канфлікту. Адносіны, паводзіны і супяречнасці – вось сутнасць канфлікту. Выкарыстоўваючы гэты падыход, мы можам вырашыць канфлікт трывма рознымі способамі:

— мы можам паспрабаваць зъмяніць адносіны паміж канфліктующимі бакамі, г.зн. зъмяніць стэрэатыпы ўспрыніцца ядзін аднаго. Гэтыя стэрэатыпы часта будуюцца на страху, гневу і няяўсці. Такое стаўленне можа быць праанализавана і перагледжана;

— з мадэльлю паводзінаў можна працаваць і спрабаваць спыніць негатыўныя паводзіны — гвалт, дыскрымінацыю, расізм ці яшчэ што-небудзь падобнае. Давайце адкажам на яшчэ адно пытанье, якое пачынаецца са словаў “што такое?” і вызначым што такое гвалт? Я палічыла неабходным адмежаваць канцепцыю негвалтоўнасці на тры складнікі: *прамы гвалт* – напрыклад, калі людзі гінуць і атрымліва-

юць калецтвы ад зброі і г.д.; *структурны гвалт* – напрыклад, калі людзі гінуць ці пакутуюць ад галечы і голаду (сюды ўваходзяць дыскрымінацыя і расізм); *культурны гвалт* – гэта тое, што прымушае нас пазъблягаць рашэнья проблемы ці не расцэньваць галечу як праблему (частка грамадзкага ладу, наша культура);

— трэцяй вяршынай трохкунтніка канфлікту зьяўляецца супярэчнасць. Мы можам працаваць над супярэчнасцю як такой і спрабаваць вырашыць праблему. Канфлікт ці супярэчнасць – гэта імкненне дасягнуць несумяшчальных мэтаў: два ці больш бакі, напрыклад, імкнущца дасягнуць адной і той жа мэты.

Цяпер, калі я съцісла прадставіла свой погляд на канфлікты, мы пярайдзем да міру.

ТЭОРЫЯ МІРУ

Для таго, каб мець трывалы мір, мы павінны яго вывучаць і ствараць культуру міру, а таксама адточваць інструменты ўрэгулявання канфліктаў. Але як гэта зрабіць? Як мы можам забяспечыць мірную будучыню?

Схема міру. Для пачатку нам патрэбна даць азначэнне міру. Можна падзяліць канцэпцыю міру на дзьве: негатыўную і пазітыўную.

Негатыўная канцэпцыя mіru – гэта адсутнасць гвалту ці вайны. Гэтае паняцьце мы маєм на ўвазе часцей за ўсё, калі гаворым пра мір. Гэта паняцьце, якое найбольш часта выкарыстоўваецца.

Пазітыўная канцэпцыя mіru – гэта больш чым адсутнасць гвалту ці вайны, гэта здаровы клімат для вырашэння канфліктаў і адсутнасць сацыяльнага гвалту, культурнага і прамога гвалту.

Mіr – гэта магчымасць ці здольнасць кожнага мужчыны і кожнай жанчыны ўрэгуляваць канфлікты негвалтоўным шляхам. Для гэтага неабходна навучанье Mіру (можна парэкамендаваць метад трансцэндэнтнасці www.transcend.org). Любое ўменьне, якім мы хочам авалодаць,

патрабуе практыкі!

Мір і ўрэгуляваньне канфліктаў негвалтоўным шляхам для нас зьяўляюцца натуральнымі рэчамі, як гэта ні дзіўна. Выключэнье складаюць толькі некаторыя з нас, і нам варта прыслушацца да гэтых людзеў!

Адна істотная рэч, якую нам трэба памятаць, – гэта тое, што казаць лягчэй за ёсё. Мне лёгка стаяць тут і казаць, што нам лепей жыць у згоде і бяз гвалту. Усім лёгка гаварыць пра тое, што буйныя канфлікты павінны быць урэгуляваныя мірным шляхам. Але, перш за ёсё, патрэбна пачаць са свайго ўласнага дому і свайго ўласнага жыцьця. Мір спараджае мір падобна таму, як усьмешка прымушае людзеў усьміхацца ў адказ. Кожная рэлігія сьвету і вялікая частка філософскіх вучэнняў нясуць пасланьне пра мір і ўзаемаразуменіе. Але як дасягнуць гэтага? Як усталяваць мір? Як зрабіць крок ад тэорыі да практыкі? Я думаю, што Негвалтоўнасць – вось шлях да гэтага.

НЕГВАЛТОЎНАСЦЬ

Буддызм нясе пасланьне пра Негвалтоўнасць. Негвалтоўнасць – гэта той важкі ключ, які дапамагае ўрэгуляваць канфлікты мірным шляхам. Але ў нас заўсёды ёсьць выбар паміж гвалтам і негвалтоўнасцю. Так чаму ж мы павінны аддаваць перавагу Негвалтоўнасці?

Я прадстаўляю чатыры прычыны выкарыстаньня негвалтоўных метадаў у вырашэнні канфліктаў.

Першая прычына – гэта стратэгія. Стратэгічна выгодней выкарыстоўваць метады Негвалтоўнасці, калі апант, праціўнік ці прыгнятальнік большы і мацнейшы, магчыма, мае больш салдатаў, войска, зброі. У гэтым выпадку разумней выкарыстоўваць негвалтоўныя метады для дасягненія якіх-небудзь вынікаў, бо гвалтоўныя метады прывядуць да таго, што вы самі выкапаеце сабе магілу. Гвалт спараджае гвалт. Нельга патушыць пажар агнём. Лепш выкарыстоўваць такую зброю як Негвалтоўнасць, бо гэта больш дасканалы і дакладны інструмент, чым гвалт. Гвалт узьд-

зейнічае на ўсе бакі чалавека ці арганізацыі, а з дапамогай Негвалтоўнасці можна ўздзейнічаць на асобныя бакі, уп-лыў якіх вы хацелі б выключыць.

Другая прычына выкарыстаньня Негвалтоўнасці – гэта маральная падтрымка. Прывримлівацца метадаў Негвалтоўнасці больш правільна, чым прыбягаць да гвалту. Група, якая практыкуе Негвалтоўнасць, хутчэй атрымае большую падтрымку звонку, чым група, якая карыстаецца гвалтоўнымі метадамі. Вельмі часта супрацьстаянне больш моцнаму праціўніку расцэнываецца як съмелы ўчынак, калі вы не карыстаецся зброяй. Калі ваш апанент ці прыгнятальнік выкарыстоўвае гвалт супраць вас, вы аўтаматычна атрымліваецце маральнную перавагу. Актыўіст руху Негвалтоўнасці выклікае ўсеагульнае спачуванье. Гэта другі бок маралі – маралі грамадзства. Увесь навакольны съвет успрымае группу, якая выкарыстоўвае метады Негвалтоўнасці, як высокамаральную і аддае сваю перавагу ёй. Такое спачуванье прыводзіць да зъменаў раскладу сілаў у съвеце і, у канчатковым выніку, у ходзе самога канфлікту.

Трэцяя прычына, па якой варта практыкаваць Негвалтоўнасць, цесна звязаная з маральнай прычынай і заключаецца ў рэлігійных перакананьнях. Вельмі часта рэлігія можа прапаведаваць Негвалтоўнасць. І большасць рэлігій гэта робяць, напрыклад, тыбетцы. Рэлігія таксама можа надаваць моцы ў цяжкія часы. Канфлікты без выкарыстаньня гвалту могуць зацягвацца, і тады цярпеніне можа вычарпацца. Але, разам з тым, барацьба без выкарыстаньня гвалту стварае больш стабільнае грамадзства, і калі ў выніку вы хочаце мірнага грамадзства, лагічна выкарыстоўваць Негвалтоўнасць.

Чацьвёртая прычына выкарыстоўваць негвалтоўныя метады звязаная з першай прычынай, стратэгічнай. Часам Негвалтоўнасць – гэта проста самы лепшы метад, а гвалт – гэта не заўсёды добрая альтэрнатыва. Калі вашая мэта ці тое, што вы хацелі б зъмяніць, зъяўляецца сістэмай, а не чалавекам, Негвалтоўнасць – гэта лепшы выбар, бо гвалт ці прымяненьне зброі на зъменяць сістэму. Адным з добрых метадаў зъяўляецца адукцыя, г.зн. стварэнье новай ці па-

ралельнай сістэмы адукцыі, у якой такім каштоўнасцям, як мір, дэмакратыя і г.д. надаецца значная ўвага. Для таго, каб памяняць сістэму, патрабна адукцыя, а ня зброя. Гвалт стварае новыя праблемы. Многія салдаты паміраюць пасля вайны!

Пятая і апошняя прычына, якая, магчыма, зъяўляецца найбольыш істотнай, заключаецца ў tym, што мы можам памыляцца, быць няправымі. А калі мы выкарыстоўвалі пры гэтым негвалтоўныя метады, то існуе магчымасць выправіць свае ўчынкі. У гэтай прычыне палігае пакора. Лагічна, што метады, якімі вы дамагаеццеся зъменаў, павінны спалучацца з мэтай, якая ставілася. Калі вы хочаце ўсталіваць мір, выкарыстоўвайце мір, а не вайну. Калі ваш метад барацьбы ня носіць незваротнага характару, ваша справа, хутчэй за ёсё, атрымае павагу і падтрымку. Гэта таксама будзе ўяўляць меншую пагрозу для вашага апанента, што, зрешты, не адлюструеца на эфектыўнасці!

Зараз мы абмеркавалі, чаму мы павінны выкарыстоўваць Негвалтоўнасць, а цяпер разгледзім, як выкарыстоўваць Негвалтоўнасць.

НЕГВАЛТОЎНЫЯ МЕТАДЫ

Існуюць стандартныя метады Негвалтоўнасці: грамадзянскае непадпарадкаваньне, адмова ад супрацоўніцтва, заўастоўкі, галадоўкі і г.д. Выбар метаду залежыць ад прынадлежнасці да пэўнай культуры, ад гістарычнага аспекту і людзей, далучаных да дзеяньняў. Я буду казаць пра два метады: палітычнае джыу-джыцу і пабудову паралельных структураў.

Палітычнае джыу-джыцу. Гэта эфектыўны спосаб для тых, хто практикуе метады Негвалтоўнасці (міратворцаў) супраць гвалту. Гэты спосаб дазваляе вам супраціўляцца гвалту, не ўжываючы мераў у адказ, але і не прымаючы на сябе пасіўна ўсе ўдары. Не заўсёды Негвалтоўнасць прымае пасіўныя формы, яна на самой справе можа быць вельмі актыўнай. Можна быць актыўным, выкарыстоўваючы Негвалтоў-

насьць.

Прыхільнік Негвалтоўнасці абірае падыходзячы момант для выкрыцца гвалтоўных метадаў свайго апанента/прыгнітальніка, што (трэба спадзявацца) вядзе да зъменаў настроіў непасрэднага асяродзьдзя і можа, у сваю чаргу, зъмяніць растаноўку сілаў на карысць групы Негвалтоўнасці, паколькі гвалт, зъдзейснены ў адносінах да відавочна мірна настроеных людзей, заўсёды выклікае пратест (Джын Шарп (*Gene Sharp*) *The Politics of Nonviolent Action* стар. 657). Калі скарочана, акрамя ўсяго іншага, гэты спосаб таксама дапамагае выклікаць сімпатыю. Аднак паспяховасць гэтага спосабу залежыць ад вашага апанента. Хітрасць у tym, што ў структуры ўлады апанента трэба знайсці слабое месца, выкрыўшы якое можна паслабіць ці разбурыць ягоную ўладу.

Другі негвалтоўны спосаб, на якім я спыняюся, – **будаўніцтва паралельных структураў**. Раней я ўжо згадвала стварэнне паралельных структураў адукациі на Тыбецце. З аднолькавым посыпехам можна дубляваць і іншыя структуры: у Негвалтоўнай барацьбе, асабліва калі яе мэтай зъяўляюцца значныя зъмены грамадзтва, паралельная структура ўраду ці ценявога ўраду можа стаць істотным інструментам, які аблягчае пераход. Паралельны ўрад можа проста заняць месца старога. Гэта можа дапамагчы пазыбегнуць хваляваньняў у грамадзтве ў пераходны перыяд. Пры плаўным ажыццяўленыні пераходу падтрымка новага ўраду будзе вышэйшай. Працэс пойдзе хутчэй, калі паралельны ўрад будзе атрымліваць большую падтрымку, чым дзейсны ўрад (Джын Шарп, стар. 423). Ажыццяўленыне гэтага метаду можа сутыкнуцца з цяжкасцямі ў tym выпадку, калі ваш апанент, які знаходзіцца пры ўладзе, не дапускае існаванія паралельнага ўраду, як гэта часта бывае ў дыктатарскіх дзяржавах.

Вернемся да прыкладу Тыбету. Арганізацыя альтэрнатыўных структураў адукациі ў грамадзтве, дзе адукация знаходзіцца пад моцным кантролем, уяўляе сабой дасягненне, якое ўражвае. Прыклады паралельных структураў могуць таксама ўключачыць і альтэрнатыўную сістэму аховы здароўя.

Аднак Мірную будучыню нельга стварыць толькі Негвалтоўнымі паводзінамі. Гэта толькі крок на шляху да такой будучыні. Таксама неабходныя такія ўмовы, як *Mip*, *Развіццё* і *Дэмакратыя*.

Негвалтоўнасць і міралюбівия паводзіны зъяўляюцца першым крокам на шляху да свабоды.

Зъмест

Уступ

Валянцін Стэфановіч

“Любіш сваё, паважай і чужое. Любіш чужое, шануй і сваё...”

Кавальчук Тацяна

Талерантнасьць = цярпімасьць = цярплівасьць?

Уладзімір Мацкевіч

Талерантнасьць беларусаў: абыякавасьць ці духоўнае запатрабаванье?

Ірына Лаўроўская

Талерантнасьць у культуры і культура талерантнасьці

“У людзей няма ўпэўненасьці, што заўтра будзе спакойным...”

аментар да Закону “Аб свабодзе сумлення

і рэлігійных арганізацыях” эксперта Дзіяны Шаўцовой

Суполкі Свядомасці Крышны апынуліся па-за законам

“Дзяржава параджае няроўнасьць...

Каментар эксперта Дзіяны Шаўцовой адносна
дамовы Беларускай дзяржавы і Рускай праваслаўнай царквы

Артур Ліўшыц

“Свабоды веравызнаньня

ў яе найпростым разуменыні ў нашай дзяржаве не існуе...”

Уладзімір Хільмановіч
Унія ў Беларусі: гісторыя і сучаснасць

Нанна Холст
Свабода веравызнаннія: міжнародныя стандарты і вопыт Швецыі

Андрэй Казакевіч
Талерантнасць у нацыянальнай супольнасці

Ірына Бязручка
Фактары талерантнасці ў канцэксцыце разьвіцця беларускага грамадзтва (на прыкладзе Гомельскага рэгіёну)

Тадэвуш Гавін
“Нацыянальныя меншасці павінны ўзбагачаць культуру краіны...”

Яўген Мірановіч
“Зваца беларусам у Польшчу сёньня небяспечна...”

Ібрагім Канапацкі
Беларускія мусульмане

Якаў Басін
“Праявы антысемітызму нельга замоўчваць...”

Мікалай Калінін
“Улады проста ігнаруюць праблемы ромаў...”

Пэр Ролінг
“Ніхто ня можа трапляць пад дыскрымінацыю паводле сексуальнай арыентацыі...”

Роланд Ларсан
Гомасексуалізм: Швецыя і съвет

Эдвард Тарлецкі
“Проблема адносінаў да гомасексуалізму займае адно з першых месцаў па неталерантнасці...”

Рольф Ліндахль
Гандль зброяй – злачынны генацыд

Ханна Олссан
Негвалтоўнае вырашэнне канфліктаў

KAMUNIKAT.org

Типография «Витра».
Г. Смоленск, ул. Строителей, 8
Заказ №274
Тираж 500 экз.
Лицензия ТП №35